

הרב מנחם אדלר ירושלים

קונטרס תכלת וארגמן בירור דברים תכלת מחלזון הארגמן

מילואים	הקדמה
א. בילפותא בין תכלת בציצית ובגדי כהונה	חלק ראשון: בירור הלכתי בענין התכלת מחלזון הארגמן
ב. צביעה העומדת ביופיה בבגדי כהונה	סי' א - בדעת הרמב"ם בתכלת של ציצית ובגדי כהונה ובענין צביעה העומדת ביופיה
ג. תכלת בבגדי כהונה והקרבת קרבנות בזמן הזה	סי' ב - קלא אילן ובדיקת התכלת
ד. בדעת רש"י בהגדרת ל"ט מלאכות	סי' ג - דעת רש"י דשם תכלת הוא דוקא מחלזון
ה. הוספת סמנים	סי' ד - הוספת סמנים לתכלת והצבע הנצרך
ו. מלאכת צובע	סי' ה - מקום הימצא החלזון ומהיכן היה במשכן
ז. מקור ל"ט מלאכות במלאכת המשכן	סי' ו - סימני החלזון
ח. צביעה לשמה	סי' ז - בדין ציצית צבועה
ט. בדברי הרמב"ם שהחלזון נמצא ביים המלח	סי' ח - בדין קיום מצוה מספק וחידוש מצוה
י. בשיטת רש"י בציצית צבועה ומין הכנף	סי' ט - תמיהות מהגמ' על חלזון הארגמן
יא. התכלת אין מעכב את הלבן	א. תפיסת החלזון
יב. צביעת ארגמן בבגדי כהונה	ב. מלאכת צידה
חלק שני: עיון בדרכי המחקר והחוקרים	ג. עור החלזון
הקדמה	ד. פציעת החלזון
א. דרכי החקירה	ה. גידים ועצמות
ב. ההסטוריה של מדע התכלת	סי' י - דעת הרמב"ן
ג. תיאורי צבע	סי' יא - ראיות נוספות
ד. גזירת המלכות	א. ציור הערוך
ה. טעויות בספרות הטבע	ב. דברי ראב"ה
ו. הטעויות החוקרים	ג. פירוש הראב"ד
ז. קלא אילן ותרגומו	סי' יב - שבט זבולון
ח. הנחות מוטעות בזיהוי החלזון	סי' יג - תכלת וארגמן מן הפרפור
ט. סיכום הטענות אודות חלזון הארגמן	

הקדמה

במדרש תנחומא (פרשת שלח) ועשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגזו. ובספר החינוך (מצוה שפו): וזה ימים רבים לישראל לא שמענו מי שזכה לתכלת בטליתו. ומכל מקום, במשך שנים רבות, ניסו רבים וטובים להתחזקת אחר החלזון ממנו הפיקו את צבע התכלת, השערות שונות נאמרו ונדחו בנושא זה. ורבה ההשתוקקות לזכות לקיים מצוה זו, וע' ב"ח סו"ס כד בשם הזוהר שלח (קעה) 'עיקר הזכירה בתכלת' וכ"כ בבית יוסף סו"ס יב ע"ש. וכתב דלפ"ז צריך לומר 'להתעטף בציצית' בפתח להורות על עיקר המצוה שהוא פתיל תכלת.

בשנים האחרונות, הועלה שוב נושא זה, בעקבות גילוי אפשרות להפיק צבע תכלת מחלזון ימי ממשפחת חלזונות המורקס המכונה 'מורקס טרונקולוס' [ארגמן קהה קוצים], על ידי הוצאת נוזל מבלוטה מסוימת בו. 'המיץ הנסחט מארגמן קהה קוצים, הוא כמעט חסר צבע בתחילה, אולם עם חשיפתו לאויר ולשמש הוא נהיה לצהוב, ואז לסירודין נהפך לירוק ואח"כ מופיע טורקיז ואחריו כחול עד שלבסוף מתייצב הצבע הסגול הסופי הנוטה לשחור'. ונכתבו ספרים ומאמרים רבים המצדדים בכך.

החלק הראשון עוסק בבירור הלכתי של הצורך בתכלת בציצית דוקא מחלזון [ובענין תכלת כבגדי כהונה והקרבת קרבנות בזמן הזה] ובירור הטענות כנגד חלזון הארגמן שאינו מתאים לסימנים המופיעים בסוגיות הגמ' והפוסקים. [ביאורים שאינם נוגעים ישירות לענין, נדפסו כמילואים בסוף, וצוינו באות]. ולברר האם ישנו הפסד הלכתי בהטלת תכלת זו [אם אינה נכונה].

החלק השני עוסק בהפרכת ההוכחות מכח דרכי המדע שאינן עומדות בכללי החקירה, וקל וחומר שאין לסמוך עליהן כלל ועיקר לענין פסק הלכה – במהדורה זו, קיצרתי חלק זה, כיון שראוי למעט בעיסוק בו בבית המדרש.

הנני מבאר את הענין לפי דרכי [ולא הבאתי את כל המשא ומתן בענין התכלת] ולא להוכיח בראיה מוחלטת שזהו אינו החלזון הנצרך לתכלת, אלא לברר שעל פי הראיות שבידינו ודרכי המחקר, אין הוכחה ברורה שניתן לזהות את חלזון

הארגמן כחלזון התכלת. ולענין הלכה, על כל אחד לשאול את רבותיו. [וראה ריש סימן ח בענין ספיקא דאורייתא.]

* * *

אודה לגאון אחד (ג"א) ולגאון ר' אביגדור נבנצאל (הגרא"נ) ולחתני ר"מ מורגנשטרן, שהעירו רבות על הקונטרס במהדורה ראשונה (תשנ"ט). במשך השנים, קיבלתי הערות מת"ח אשר שולבו בפנים. ב"ה אשר מאז צאתו לאור, רבו תלמידי חכמים אשר למדו את הנושא וכתבו על כך, ודברי אמורים לליבון ההלכה כדרכה של תורה ולא חלילה לפגוע בהם. יהי רצון דמינייהו ומינאי יתקלס עילאה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה.

חלק ראשון בירור הלכתי בענין התכלת מחלזון הארגמן

סימן א

בדעת הרמב"ם בתכלת של ציצית ובגדי כהונה

ובענין צביעה העומדת ביופיה

א. כתב הרמב"ם ריש פ"ב מהל' ציצית "תכלת האמורה בתורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכוחל וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין [השמש] בטהרו של רקיע, והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה, וכל שלא נצבע באותה הצביעה פסול לציצית אע"פ שהוא כעין הרקיע כגון שצבעו באסטיס [או בשחור] או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית. כיצד צובעין תכלת של ציצית לוקחין הצמר וכו' ואחר כך מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין הים [התכלת] ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי, ונותנים את הדם ליררה ונותנים עמו סמנים כגון הקמוניא וכיוצא בהן כדרך שהצבעין עושין ומרתיחין אותו ונותנים בו את הצמר עד שיעשה כעין הרקיע וזו היא התכלת של ציצית".

אמנם בהל' כלי המקדש פ"ח הי"ג כתב "ותכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כעצם שמים שהוא פתוך מן הכחול". וכתב המשנה למלך, ולא ידעתי למה לא ביאר רבינו שצבע זה צריך שיהיה בדם חלזון, ואף אם צבע אחר שיהיה עינו דומה לעצם השמים פשיטא דלא מהני כיון שאינו מחלזון ואולי סמך על מש"כ בהל' ציצית (א).

אולם נראה לדייק מלשון הרמב"ם בהל' ציצית דלא ס"ל כמ"ש המל"מ, דהא מבואר להדיא שחילק לשני דינים: א' גוון צבע התכלת "דמות הרקיע הנראית לעין השמש", ובקצרה בהל' כהמ"ק "כעצם השמים". ב' איכות הצביעה "צביעה ידועה שעומדת ביופיה".

ומדויק היטב לשון הרמב"ם, שפתח ואמר "תכלת האמורה בתורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכחול וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין [השמש] בטהרו של רקיע", כלומר, דין זה הוא גם בתכלת של בגדי כהונה [וכ"כ בהל']

כהמ"ק "ותכלת האמורה בכל מקום", וקאי על מש"כ לעיל מיניה "וכל מקום שנאמר בתורה שש או בד הוא הפשתים והוא הבוץ", א"כ גם בתכלת כונתו לתכלת שנאמר בתורה], ומוסיף דין שני לענין ציצית בלבד, דלגוון התכלת ניתן להגיע בכמה אופנים "ותכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה, וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהוא כעין הרקיע כגון שצבעו באסטיס או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית, כיצד צובעים תכלת של ציצית וכו' ואחר כך מביאים דם חלזון וכו' וזו היא התכלת של ציצית". ולכן כתבו רק בהל' ציצית, שאינו דין בבגדי כהונה, הכשרים בכל אופן של גוון התכלת (ב). וראה בספר המפתח שם. [והעירני חתני רמ"מ, דיש מקום לומר שלא פירט את דרך הצביעה בבגדי כהונה שאינו דבר המסור לכל, משא"כ ציצית].

ב. אמנם דברים אלו צ"ע, שהרי בתורה נאמרה אותה מילה "תכלת", הן לגבי תכלת דמשכן והן לגבי תכלת דבגדי כהונה, ואם נימא דמילת "תכלת" אינה דוקא גוון מסוים, אלא גוון זה העומד ביופיו, מנא לן, לחלק בהאי דינא בין תכלת לציצית לתכלת דבגדי כהונה, ובפרט, דבמנחות (מב:) משוים ביניהם לגבי דין טעימה, מגזירה שוה דכליל תכלת ע"ש, וכתב התוס', אע"ג דהאי קרא בבגדי כהונה, ילפינן מבגדי כהונה. [ושמא היה לרמב"ם דרשת חז"ל שנעלמה מאתנו, שלמדו דין זה מפסוק מסוים מפרשת ציצית, ולכן הוא דין דוקא בציצית].

ומכל מקום מוכרחים הדברים, שהרי בכל סוגיות בגדי כהונה, לא שמענו מעולם דין פסול דקלא אילן [שהוא הדין פסול שאינו עומדת ביופיה כדלקמן], ומהא גופא ייסד הרמב"ם את שיטתו שאינו מעכב אלא בתכלת דציצית [ודלא כדעת רש"י שהוא אף בבגדי כהונה]. וכמ"ש בהל' כהמ"ק 'ותכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כעצם השמים', וכן נראה מסתימת דבריו בפיה"מ (כלאים ט, א) 'התכלת הוא הצמר הצבוע אזרק' ולא הזכיר חלזון. ומכח זה לא סבר להלכה כדעת התוספתא מנחות פרק ט ה"ו [דלכאורה מיירי גם בבגדי כהונה] 'תכלת אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה' (ג). ויש שביארו ע"פ דרש דבעינן צבע זה שא"א להעבירו לזכור תמיד את הקב"ה.

סימן ב

קלא אילן ובדיקת התכלת

א. נראה פשוט, דמקור דברי הרמב"ם, דבעינן בתכלת דציצית "צביעה העומדת ביופיה", הוא מהסוגיא במנחות (מב:) האי תכילתא היכא צבעיתו לה, אמר ליה מייתינן דם חלזון וסמנין ורמינן להו בקדירה וכו'. ונראה מלשון הגמ' 'האי תכילתא' שביקש לדעת [ואולי אף הצביע לון] על תכלת מסוימת והיא התכלת של ציצית, היאך אתם צובעים אותה, דהא כל הסוגיא שם עוסקת בהל' ציצית [אף דלא נזכר להדיא דמיירי בצביעת תכלת לציצית], וכן נראה דהאמוראים לא עסקו בצביעת תכלת לבגדי כהונה.

עוד שם, ת"ר תכלת אין לה בדיקה ואין ניקחת אלא מן המומחה. [ופירש"י, אין לה בדיקה – קס"ד אין אדם יכול לבודקו אם תכלת הוא אם קלא אילן הוא, ואינה ניקחת אלא מן המומחה – דהואיל ואין לה בדיקה אין לוקחין אלא מן המומחה שידוע שקלא אילן אסור]. ותכלת אין לה בדיקה, והא רב יצחק בריה דרב יהודה בדיק ליה וכו' איפריד חזותיה פסולה. ופירש"י, ונפרד חזותא – נתקלקל המראה פסולה דקלא אילן הוא.

ומבואר דבדיקה זו, אי איפריד חזותא, באה לברר אם צבע תכלת זה המיועד לציצית הוא כשר או מקלא אילן ופסול. ונמצא דההבדל בין המראה הכשר העשוי מן החלזון לבין קלא אילן, הוא אך ורק ב"מראה העומד" לאחר הבדיקה וכלל אינו ניכר כהבדל בגוון החיצוני [או שמא, יש הבדל, אלא שהוא דק ביותר ואינו ניכר למראית עין, ולא נמסר לנו האם קיים עוד הבדל המעיד על שינוי התרכובת הכימית, וראה לקמן אות יב].

ב. אמנם איתא בב"ק (צג:) דקלא אילן הוא צבע דלא עבר ע"י צפון [ופירש"י שיון. ותרגומו סבון]. וע"ש ביש"ש דלא עבר לעולם (וע' חזו"א ב"ק סי' יז סק"א, משיב דבר ח"ב צז). וצ"ע דהא בסוגיין איתא דהקלא אילן עבר ע"י בדיקת הסמנים. ונראה דלא עבר צבעו לגמרי ומ"מ מתקלקל המראה. ועוד י"ל דרק ע"י סמנים אלו עובר ולא ע"י צפון. וכן נראה מפירוש רבנו גרשום במנחות

(מא:) ר' יהודה מסר גלימה עם תכלת לקצרא ומפייסו שיזהר שלא יקלקל מראה התכלת. וצ"ע הלוא התכלת עומדת ביופיה. ולפי הנ"ל דוקא בבדיקה שבגמ' עומדת התכלת ולא הקלא אילן, ואילו בצפון [בו משתמש הכובס] הוא להיפך שעומד בו הקלא אילן ולא התכלת, וכמ"ש בזבחים צה ע"א תוד"ה והא, דצבע תכלת דמעיל עובר ע"י צפון [ומבואר דשיטת תוס' דתכלת דבגדי כהונה היא מחלזון ולא מקלא אילן]. וע"ע במאמר שט"ח עמ' יד ובמאמר פ"ת הפרט הרביעי.

ג. מעתה ברור דסוגיא זו, היא המקור למשנ"ת בדעת הרמב"ם, דהדין של חלזון הוא מהלכות איכות הצביעה "צביעה ידועה שעומדת ביופיה" [ורהיטת לשונו מורה, שהוא פסול דאורייתא]. ולכן שאל אותו "האי תכילתא היכא צבעיתו לה", וענה לו "מיייתנין דם חלזון", דרק בצביעה זו נוכל להגיע למצב של צביעה ידועה העומדת ביופיה, דהיינו שלא איפרד חזותא. ומכיון שסוגיא זו עוסקת בהלכות ציצית, ידעינן להאי דינא רק בתכלת של ציצית [ועדיין צ"ע במקור הגמ' לדין זה וכנ"ל].

ומה דאיתא בגמ' (מד.) "ובדמו צובעיין תכלת", דוקא בדמו שלו, סבר הרמב"ם דמייירי בתכלת דציצית ככל סוגיית הגמ' שם, אולם רש"י ייסד מכאן את שיטתו דבכל תכלת האמורה בתורה, גם בבגדי כהונה, בעינן צביעה מחלזון.

ד. אמנם מלשון הרמב"ם 'צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה', נראה דאין כונתו שלעולם אינו משתנה לאחר כביסה או בדיקה [שלא הזכירה עדיין], אלא שאינה דוהה ומתקלקלת **מעצמה** [אבל יתכן שיש דברים הפוגמים בה וכמ"ש רבנו גרשום]. וגדר היכר השינוי אינו אלא ע"פ הבדיקה **המעידה** על כך שלא תשתנה מעצמה. וכן מבואר בסוגיא (מג.), היכא דבדקנא בדרב יצחק לא איפרד חזותיה כשרה איפרד חזותיה בדקינן לה בדרב אדא, הרי דאע"פ שבבדיקה הראשונה **השתנה** מראהו מ"מ אינו פסול כל עוד לא בודקים את הבדיקה השניה וכמ"ש הרמב"ם שם הל' ה (וע' שו"ת רדב"ז). ועדיין צ"ע דלא נזכר כן להדיא בגמ'.

דאינה משתנה מעצמה. [ובלשון הרמב"ם אינו מוכרח דכוונתו דלעולם יעמוד ביופיו, אלא שהוא עומד במידה מרובה. ובחנוטים שמצאו במצרים, י"א דצבע בגדם עשוי מקלא אילן ומ"מ עדיין מראהו כחול. הערת חתני רמ"מ].

ה. לפי המבואר נמצא דהפסול של קלא אילן הוא מחמת שאינה צביעה העומדת ביופיה, ואינו בגלל שאינו הגוון האמיתי, שהרי אדרבה הוא מטעה את הבריות שתולה בכגדו ואומר שזו התכלת (ע' ב"מ סא:). ונמצא שדבר זה אינו יכול להתגלות למראית עין, כל עוד אין בודקים זאת.

ורין זה נכלל במש"כ הרמב"ם "כל שלא נצבע באותה הצביעה פסול לציצית אע"פ שהוא כעין הרקיע כגון שצבעו באסטיס או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית", הרי להדיא דתוצאת הצביעה היא 'כעין הרקיע' אולם בעינין שיהיה זה על ידי 'אותה הצביעה' היינו הצביעה העומדת ביופיה.

ו. מעתה יל"ע בלשון הרמב"ם דבעינן 'צביעה ידועה העומדת ביופיה', האם נכלל בזה נמי שתהיה דוקא מ"חלזון", דרק ממנו ניתן להגיע לכך, וכמו שכלל בדבריו "כל שלא נצבע באותה צביעה [והיא מחלזון ע"ש] וכו' או בשאר המשחירין" וכ"כ בהלכה ד בלשון כללית "אם נודעה שנצבעה באחד משאר צבעונים המשחירים שאינם עומדים פסולה" ולא כתב שום דבר היוצא מן הכלל. או שמא, התנאי הוא "צביעה העומדת ביופיה", ודם החלזון הוא "היכי תימצוי" לכך, דהא בתחילת דבריו כתב "שתהיה צביעתה צביעה ידועה העומדת ביופיה", ולא התנה שתהיה דוקא מחלזון, ורק אח"כ בהלכה ב כאשר עוסק בענין הצביעה [בצורה מעשית] כותב "כיצד וכו' מביאין דם חלזון". ומילת "כיצד" תתפרש במובן של "כגון", אבל ה"ה בכל אופן שנגיע למצב של צביעה העומדת ביופיה. ולפ"ז מש"כ הלכה ד "אם נודעה שנצבעה באחד משאר צבעונים המשחירים שאינם עומדים פסולה" אינו פסול כללי לכל המשחירין, אלא לכל המשחירין שאינם עומדים ביופים, וקאי אדלעיל מיניה דבעי צביעה ידועה העומדת ביופיה, וא"כ גם בשאר צבעונים המשחירים כשר אם יתקיים התנאי של 'עומדים'.

ז. ונראה דאמנם עיקר ההלכה היא שתהיה צביעה העומדת יופיה, ומ"מ מכיון שבכל מקום הגמ' הזכירה את צביעת התכלת **בחלזון**, הרי שלא ניתן להגיע לאותה צביעה העומדת ביופיה אלא ע"י חלזון, אף שאין זו הלכה למשה מסיני שתהיה הצביעה מחלזון. והוא ביאור לשון הברייתא (מנחות מד.) "ובדמו צובעין תכלת", דוקא בדמו שלו. ואע"פ שברייתא זו נאמרה בסתם, סבר הרמב"ם שהוא דין רק בתכלת דציצית, דפרט המצוה דצביעה העומדת ביופיה הוא הלמ"מ בציצית [ואינו כלול במילה 'תכלת', ולכן לא בעי בבג"כ אלא צבע תכלת], ובאו חז"ל וייסדו דלמעשה ניתן להגיע לכך רק ע"י חלזון.

ודוחק ותמוה לומר, שבדרך כלל [או לפי הידוע בזמננו] מגיעים לאיכות צביעה זו ע"י צבע החלזון, אבל ה"ה דכשר אם יוכלו להשיג איכות זו באופן אחר, כגון ע"י בעל חיים אחר או בזמנינו ע"י צבעים סינטטיים. וע' ירושלמי כלאים פ"ט ה"א, מה תולעת שני דבר שיש בו רוח חיים אף כל דבר שיש בו רוח חיים. משמע שהוא ילפוטא לחומר הצביעה [מן החי] ולא הלכה למשה מסיני. ולכאור' אם ניתן להגיע לגוון רק ע"י חלזון אמאי בעינן לילפוטא.

ובפרט לפי מש"כ החזו"א (י"ד סי' ה' סק"ג) בענין אלפיים שנות תורה, וראה בחלק ב אות ה בשם הכוזרי, והבן.

וכן כתב הרב הרצוג לבאר כפל לשון התוספתא "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון שלא מן החלזון **פסולה**", לומר לך שאם בעתיד ימציאו אנשי הכימיה צבע שאינו מן החלזון כמראה התכלת וכח הקיום שלו כמו כח הקיום של התכלת שמן החלזון כפל התנא להשמיענו 'שלא מן החלזון פסולה' – בכל אופן שהוא.

ח. העירני ג"א, 'בדברי הרמב"ם יש לשקול אפשרות נוספת שתיבות "עומדת ביופיה ולא תשתנה" הם מאמר המוסגר, והמשך הדברים "וכל שלא נצבע באותה צביעה" חוזר לראש דבריו "צביעה ידועה" [ולפ"ז צריך תנאי נעלם מעינינו בדרך הצביעה, ושוא רומז כאן לחלזון], אלא שמלשונו לקמן ה"ד "אם נודע שנצבעה באחד משאר צבעונים המשחירים שאינם עומדים פסולה", משמע שהיא סיבת הפסול וצ"ת. ומדברי הרמב"ם לכאורה נראה, **שכל שעומד** בבדיקה של התלמוד

הוא בחזקת תכלת עד שיודע לך שנצבע במין שאינו עומד בבדיקה זו, וצ"ת מנ"ל הא, דלא שמעינן בשמעתא אלא דמהניא בדיקה זו לחשש קלא אילין. ויש להוכיח דבעינן תנאי מסוים בענין הצביעה מדברי הרמב"ם בפיה"מ ריש פ"ד דמנחות, המצוה השנית לתת חוט של תכלת כרוך על אותן הציציות והחוט הזה נקרא תכלת שנא' ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, ואינו נמצא בידינו היום לפי שאין אנו יודעים לצובעו שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותה היום. ומשמע מדבריו דמה שאינו נמצא בידינו היום, אינו משום חסרון בידיעת גוון הצבע [שלא אמר אי אפשר לעשות הגוון, וכמ"ש בהל' כהמ"ק את הגוון ולא כתב שאין אנו יודעים], אלא באופן הצביעה "אין אנו יודעים לצובעו", דלגוון אפשר להגיע בכמה אופנים [וכדרך שכשר בבגדי כהונה], ומהם בעינן לתכלת דציצית 'צביעה ידועה'. אמנם אפשר לבאר בדבריו דבעינן צביעה המתקיימת, ודרך עשייתה היא זו שאינה ידועה. ויותר נראה בכוונת הרמב"ם שאין אנו יודעים מפני העדר חלזון וכמ"ש בסוף דבריו 'שאי אפשר לעשותה היום' ולא מפני חסרון בגוון, [ומ"מ אמאי לא נקט בלשון פשוט שאין הוא מצוי (במקום "אין יודעים")] וכמ"ש רבי אברהם בנו (הובא בסי' ד אות ג) 'ומשום אי הכרת דג זה במסורת מדויקת נמנעה מהמאחרים עשיית התכלת'.

וכן יש להסתפק במה שכתב שם ה"ט 'שהלבן מצוי לכל והתכלת אינה מצויה בכל מקום ולא בכל זמן מפני הצבע שאמרנו'. האם התכלת אינה מצויה, מחמת העדר החלזון או מחמת דרך הצביעה שאינה ידועה. וראה סימן ו אות ג.

וכתב הרב הרצוג (ס' התכלת עמ' 429): מילת 'לצובעו' בפיה"מ משמע שחסר הזיהוי מפני ידיעת הסמנים למלאכת הצביעה, שאין אנו יודעים את מלאכת הצביעה המיוחדת לתכלת, אולם אין זו הכוונה בפיה"מ, אלא כיון שתכלת אינה כשרה אלא מן החלזון, ואין אנו יודעים את זהות החלזון, ממילא אין אנו יודעים לצבוע תכלת, ותדע שהרמב"ם אינו מרמז בהלכותיו שיש קושי בענין המלאכה והסמנים, אלא שהסמנים הם חלק ממלאכת הצביעה ופעולתם היא על הצמר שיקלוט את הצבע יפה, ונפלה ט"ס בתרגומו במקום מילת צבג'ה שתרגומו צביעתו, כתבו מילת צבאג'ה שהוראתו צבעו, כלומר, שאין הכוונה למראה (הגוון), אלא שלא ידוע בכירור החומר

הצובע, ולא כל כחול בצמר נקרא תכלת, אלא כחול מיוחד שאינו אפשרי היום, והיינו הברייתא שתכלת אינו כשר אלא מן החלזון. ע"כ.

ואמנם ראה בתרגום הנדמ"ח (רי"ק): ואינו אצלנו היום לפי שאין אנו יודעים **צביעתו**, לפי שאין כל גוון תכול בצמר נקרא תכלת, אלא **תכלות מסוימת** שאינה אפשרית היום. אולם בתרגום ר"ע קורח (מהד' המאור): ואינו אצלנו היום לפי שאין אנו יודעים **לצובעו**, כי אין כל צבע אזרק נקרא תכלת, אלא **תכלת מסוימת** שלא תתכן היום [וחזינן שכל שינוי קטן, יכול לשנות את הענין, וראה חלק ב סוף אות ז לענין התרגום המדויק ברמב"ם].

ונראה קצת דבא לבאר דהחסרון הוא בגוון, דאל"כ היא אריכות שלא לצורך. וכן נראה מדברי הכפתור ופרח פרק מה, שתכלת הוא ענין הגוון.

* * *

ט. הגמ' בכל מקום הזכירה קלא אילן כפסול לתכלת דציצית, ויש לברר האם קלא אילן הוא שם למין מסוים, או שהוא שם כללי לכל צביעת גוון תכלת שאינה מן החלזון. עוד יל"ע, אם קלא אילן, הוא שם הצבע או שם הדבר [הצמח או דבר אחר] ממנו צובעים.

ומלשון הגמ' (ב"מ סא:) "התולה קלא אילן בבגדו", נראה דהוא שם הצבע, שהרי אינו תולה את הצמח בבגדו [ויש לדחות, דהצבע היוצא מן הצמח קרוי על שמו], וכן מפורש ברש"י (מנחות מ.) "גזירה משום קלא אילן – צבע היא שדומה לתכלת ואי שרית של תכלת בסדין אתי למירמי צמר צבוע בקלא אילן והוי כלאים שלא במקום מצוה". וכ"מ במנחות (מג.) "מר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי בדקוה בדרב יצחק בריה דרב יהודה ואיפרד חזותיה בדרב אדא ואישתנאי למעליותא סבר למיפסלה אמר להו האי לאו תכלת ולא קלא אילן", וביאורו בתמיה, וכי **צביעה** זו אינה לא מחלזון ולא של קלא אילן, כלומר קלא אילן הוא מקביל לתכלת [והיינו צבע] ולא לחלזון [ממנו צובעים], ונמצא דתכלת סתם תמיד מתייחס לתכלת מן החלזון.

ונראה דקלא אילן של הגמ' כולל כל צבע הדומה לתכלת שאינה מן החלזון

[ומובא במאמר של פרו' קורן שיש חמישים מיני צבענים כחולים מן הטבע]. ויש להוכיח יסוד זה מדברי הרמב"ם, דלא כתב בהלכותיו שם זה "קלא אילן".

א. בגמ' נזכר בכל מקום פסול של קלא אילן, והרמב"ם כתב בפ"ב ה"א, כל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באיסטיס או בשאר המשחירין.

ב. דין בדיקה שהוזכרה בגמ' (מנחות מג.) שהיא בכדי להוכיח שאין התכלת מקלא אילן, כתב זאת שם ה"ד בלשון כללית, "אם נודעה שנצבעה באחד משאר צבעונים המשחירים שאינם עומדים פסולה".

ג. דין מין הכנף, איתא במנחות (מא:), טלית שכולה תכלת כל מיני צבעונין פוטרין בה חוץ מקלא אילן, והרמב"ם שינה וכתב שם ה"ח, היתה כולה של תכלת עושה לבן שלה משאר צבעונין חוץ מן השחור מפני שהוא נראה כתכלת.

הרי לנו, דאע"פ שבכל מקום בגמ' נאמר "קלא אילן", הרמב"ם הרחיב זאת ללשון רבים וכתב "שאר צבעונים המשחירים", כלומר דניתן להגיע לאותו גוון **במדויק** ע"י מיני צבעונים רבים, ולכל אלו לא תהיה בדיקה ע"י מראה חיצוני, אלא הבדיקה שהוזכרה בגמ' להבחין בין תכלת [מחלזון] לקלא אילן, כמו שממשיך בהלכה ה' "כיצד בודקים אותה אם נצבעה כהלכתה".

ואמנם כן מפורש בכס"מ פ"ב ה"ח, דתמה אמאי כתב הרמב"ם היתה כולה של תכלת עושה לבן שלה משאר צבעונין חוץ מן **השחור**, ובגמ' לא אמרו אלא חוץ מקלא אילן והוא צבע תכלת בשאר צבעים שלא בדם חלזון, ותירץ, י"ל דרבינו מפרש דקלא אילן הוא **שם כולל** בין לצבע תכלת שלא בדם חלזון בין לשחור ונקט רבינו לאסור שחור וכל שכן צבע תכלת שלא בדם חלזון, עכ"ד. הרי דפשיטא ליה דקלא אילן הוא צבע תכלת שלא בדם החלזון, ולא ממין מסוים.

י. ומקור לדבר זה דניתן להגיע לאותו צבע מכל מיני צבעונים, נראה מלשון הברייתא של התולה קלא אילן בבגדו, דאיתא בספרי (ס"פ שלח, ונתווספה שם מילה שאינה בברייתא בב"מ סא:) שלא תאמר הריני נותן **צבעונים** וקלא אילן

והם דומים לתכלת. הרי שבנוסף לקלא אילן, ניתן להגיע לצבע הדומה לתכלת, גם על ידי צביעה במיני צבעונים מסויימים.

ויש מתרצים, דאין כונת הספרי דמשאר צבעונים ניתן לצבוע תכלת, אלא שצירוף "צבעונים" וקלא אילן נותן צבע תכלת [וגם הגמ' שהזכירה קלא אילן, היינו בתוספת צבעונים].

והנצי"ב כתב בפ' לספרי, אע"פ שמשמע בגמ' שאין צבע נוסף, צ"ל דקלא אילן דומה לתכלת בלא שום הרכבה ועירוב, וצבעונים הוא הרכבה של כמה צבעים.

והעירני ג"א, 'מדברי הגמ' לכאו' אין ראייה כלל [שניתן לצבוע תכלת, רק בקלא אילן], שקלא אילן היה כפי הנראה צבע זול שהשתמשו בו הזייפנים, ועל צבעים יקרים לא היה נידון, כיון שמי שמזלזל במצות ציצית ומזייף לא שכיח שישתמש בצבע יקר, בזמן שהצבע הזול, זול יותר וזמין יותר. וא"כ צ"ת מנ"ל לנצי"ב הא, ושמא ס"ל דהבדיקה לא מהניא לצבעים אחרים וס"ל דיש לחוש להם שמא יזייפו בהם שאינם נבדקים'.

יא. מנחות מג ע"א, אלא האי לא תכילתא ולא קלא אילן [בתמיה]. ויש המוכיחים מכאן את אמיתות חלזון המורקס, דמבואר שיש רק שני מינים הצובעים "תכלת", קלא אילן וחלזון, וא"כ כל שמצאנו את הקלא אילן [והוא (לדעתם) צמח מסוים הנקרא אינדיגו], ממילא המין השני הצובע שנמצא [דהיינו חלזון הארגמן] הוא החלזון, מכיון שאין הרבה "מקורות טבעיים" לצבע. וראה לקמן סימן ד וחלק שני אות ח.

והעיר ג"א, 'ראייה זו אינה ראייה כלל, דמאן לימא לן דלא הוה מצי אמר ליה: אה"נ לאו תכלת ולא קלא אילן אלא מין פלוני הוא, אלא דקושטא קאמר ליה דתכלת הוה'. וראה בהערותו לעיל, דבזמנם זייפו רק בקלא אילן שהיה זול, וכן העיר הגרא"נ 'אולי הגמ' דיברה לפי המצוי בזמנם, אבל אין ראייה שאלו האפשרויות היחידות ליצור צבע תכלת'.

אמנם לדברינו, קלא אילן כולל בתוכו כל צבע שאינו מהחלזון, וכלשון

הרמב"ם "שאר צבעונים המשחירים", ואם כן ניתן לומר שחלזון הארגמן שנמצא נכלל אף הוא בפסול קלא אילן [שאינה צביעה העומדת ביופיה]. ועוד, שאין אנו יודעים בכירור מקורה של המילה "קלא אילן", ואף אם אינדיגו במקור הוא שם צמח [ושמו מורה עליו], וכן פי' בערוך, מכל מקום הוא "שם אב" מושאל לכל אלו הפסולים, גם אם יהיה מבעל חי. ובלאו הכי הדברים תמוהים, שהרי כיום מוסיפים [לקלא אילן שלדעתם מצאו, ובכך מזהים את צבע התכלת מן המורקס], **סמנים** ולא חומרי צבע, וא"כ הוא דלא כספרי, ועוד דאם בקלא אילן נתנו (בזמן הגמ') חומרי צבע, וע"כ הוא "דומה לתכלת", הרי דאין אנו יודעים את הגוון המדויק אליו צריך להגיע מהצביעה בחלזון.

יב. הצמח המזוהה כיום כקלא אילן, "אינדיגו – איסטיס" [שעל פיו ייסדו גם את החלזון וכנ"ל], אינו מתקלקל בבדיקה של הגמ', וכן מגיב **באופן זה** לחלזון הארגמן בבדיקה כימית, כלומר, "התרכובת הכימית" שלהם שוה. [ויתר מכך, בדיקה זו אינה מחלקת בין החומר הכימי 'אינדיגו' ממקור חי למקור צמחי, אמנם במורקס יש חומר ברומראינדיגו, ולפ"ז תתכן אפשרות להבדיל ביניהם (ובצמחי יש עוד חומרי צבע, אלא שמתפרק בבישול), ומלבד זאת הצבוע בצביעה טבעית מן החלזון [שלא כפי שעושים כיום], חלש יותר ואינו עומד בבדיקות, אמנם ד' עמר טוען שהצליח לעשות צביעה טבעית עמידה]. ואם כך, דבר זה הוא **פלא עצום**, על המזהים את חלזון הארגמן כמקור לצבע ה"תכלת", שהרי היא גופא ראייה, במה שהבדיקה של היום אינה מחלקת בין אינדיגו לארגמן, דשניהם שייכים לאותה 'משפחה' מבחינה הלכתית של פסול "קלא אילן".

אמנם יש לדחות בכמה אופנים. **א.** אין נצרך שהתרכובת הכימית שלהם תהיה שונה אלא שהבדיקה המסוימת של הגמ' תבדיל ביניהם. **ב.** כיון שבימינו מזקקים את הצבע ולא נשאר "עקיבות" אינדרובין [אינדיגו אדום] (חומר הקיים במורקס), ולכן התרכובת הכימית שוה. אולם הא גופא צ"ב, אם מהני סוג תכלת שעבר שינוי כימי, וע"כ אי אפשר להבדיל בינו לבין קלא אילן [ושמעתי שהוא גורם להקשחה של התוצר הטבעי לכן משערים שהוא מתקשה לעבור את תהליך

החזוור והוא פחות עמיד]. ג. רק הלוקח חומר שאינו ידוע צריך בדיקה, אולם אם זהו 'חלזון' שיש לו סימנים כלל אין צריך בדיקה. וכ"כ במאמר שט"ח (טענה שניה ושלישית) ע"ש, וכעין זה כתב הרמב"ן, ראה סימן ה אות א. ד. שמא אין אנו יודעים לעשות בדיקה זו [ויש שניסו **עשרות** אפשרויות לכוין את הבדיקה המוזכרת בגמ' ובכולם התקבלה תוצאה דומה בשתייהן]. ואמנם, אנחנו לא נדע מה הוא אופן הנסיון לדעת "אם איפרד חזותא", מה הגדר של קלקול הצבע. ה. העיקר שהבדיקה נוסתה בחלזון ולא איפרד חזותא, ואין לנו נפ"מ במה **שגם** קלא אילן עומד בבדיקה, כלומר, שהבדיקה בגמ' אינה משמשת אלא לביורור **הצבע** שאינו מקלא אילן, ואינה מבררת [או שוללת] את זיהוי של החלזון, ולזה צריך להגיע על פי הסימנים, ואח"כ לבדוק שאמנם הצבע עומד.

ודבר זה תמוה בעיני, שהרי הגמ' מורה לנו דאפשרות הבדיקה היא שרייה בסמנים אלו, שכל צמר צבוע "יגיב" בצורה שונה, ואם "קלא אילן" [המיוחס כך כיום] עומד ואינו מתקלקל, נפלה בדיקת הגמ' בבירא. ולכן צריך לומר דמה שמצאו אינו קלא אילן (או שהמורקס אינו החלזון).

והעיר ג"א. 'כמדומה שהאמת כן [שהבדיקה אינה מבחינה ביניהם], ובצביעה של פעם נשאר נושא הצבע בטבעו אלא שהוצמד לצמר, ואילו בצביעת זמנינו מוחלף נושא הצבע והצמר עצמו הוא נושא הצבע [והיא נקראית "שיטת החזוור"], ומכאן מה שאין בדיקת התלמוד עולה להם. אלא דהא גופא צריך תלמוד, אם צבע שמקורו **בחלזון אמיתי** ונהרס עיקר טבעו כבצביעה דידן, עדיין שם תכלת עליו או לא. [ויש להעיר, צביעת הצבע באופן שדבוק על הצמר נקרא 'צביעה ישירה' והיא צביעה חלשה מאד, וכפי הנראה הצביעה העיקרית בזמנם היתה 'צביעת צרבן' ע"י אלוס וכדומה שמצמיד את הצבע בתוך הסיב, ובימינו צובעים באופן שלישי והוא **עמיד יתור** הנקרא 'חזוור'].

העולה מכך, אם לא הבדלנו ביניהם על פי בדיקת הגמ', א"כ הדר דינא דבעיני לזיהוי מוחלט של הסימנים שעל זה נשען כל הבנין, ולאידך גיסא, אם הדרך לדעת מה הוא החלזון הוא ע"פ סימנים שאינם ברורים לנו דיים, יש לזהות רק ע"פ הבדיקה, והשתא שאין הבדיקה מבלת ביניהם [או שאין אנו יודעים לעשות את בדיקת הגמ'], סגר הדרך בעדינו.

סימן ג

דעת רש"י דשם תכלת הוא דוקא מחלזון

א. שיטת רש"י דשם תכלת הוא דוקא הנצבע בדם החלזון, כלומר, דביאור מילת "תכלת", אינו גוון צביעה בעלמא, אלא 'הנצבע מחלזון'. דכך כתב בפירושו עה"ת ר"פ תרומה, תכלת – צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק. ובפרשת שלח (במדבר טו, לח) תכלת – צבע ירוק של חלזון. [ומה שכתב 'ירוק' כמראה התכלת, כ"כ גם בכרכות ט ע"ב, תכלת – ירוק הוא וקרוב לצבע כרתי, ובגיטין לא ע"ב, סרבלא דכרתי – צבע תכלת דומה לכרתי].

ויעוין בב"מ סא ע"ב, עתיד הקב"ה להפרע ממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא, ופרש"י, קלא אילן – צבע הדומה לתכלת ורחמנא אמר פתיל תכלת ותכלת דמיו יקרים שצבוע בדם חלזון שאינו עולה מן הים אלא אחת לשבעים שנה". הרי להדיא הדין של "פתיל תכלת", מתקיים רק באותו "הצבוע מדם חלזון", ומכיון שתכלת "דמיו יקרים", לכן תולה קלא אילן.

נמצא שדעת רש"י, תכלת האמור בתורה הוא שם תואר של צבע העשוי מן החלזון [ויל"ע אם הוא מ'חלזון מסוים'], ולפיכך סבר רש"י דאין זה רק לגבי ציצית, אלא ה"ה בתכלת דמשכן ובגדי כהונה בעינן נמי חלזון [והעירני חתני רמ"מ, יל"ע האם כן מפרש רש"י בתכלת האמורה בנביא, ומתייחס לאומות העולם, ונמצא שהשתמשו בתכלת מן החלזון].

ונראה שמקור דברי רש"י הוא בתוספתא מנחות (ט, ו) תכלת אין כשרה אלא מן החלזון שלא מן החלזון פסולה. אמנם העיר הגרא"נ, דמהתוספתא נראה דיש צבע "תכלת" גם שלא מן החלזון אלא שהיא פסולה [וכן נתבאר באריכות בסימן ב בדעת הרמב"ם שניתן להגיע לגוון גם בשאר משחירים].

אולם יל"ע לדעת רש"י אם הדין דתכלת מן החלזון הוא הלכה למשה מסיני או מדין 'עומדת ביופיה' [ולפ"ז מש"כ 'ורחמנא אמר פתיל תכלת' אין הכוונה שרק מחלזון ניתן להגיע לצבע תכלת, אלא לצבע תכלת הכשר]. ודוחק לומר שהוא מחמת שינוי הגוון שאינו יכול היות מופק באופן אחר, דאם הוא שינוי חיצוני שניתן לזהות, מה הועיל במה שתולה קלא אילן, ואולי הוא שינוי קל,

וקצת משמע כן מרש"י שכתב 'צבע הדומה לתכלת', וכן משמע בספרי (סו"פ שלח) שלא תאמר הריני נותן צבעונים וקלא אילן והם דומים לתכלת.

ב. לדעת רש"י, נראה שלא היו נותנים סמנים עם הצבע, המשפיעים על גוון הצבע, אלא לחיזוק הצבע וקליטתו (לקמן סימן ד אות ו), א"כ הצבע הוא מדם חלזון עצמו. אמנם, מה שכתב בפרשת תרומה 'צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק', אין הכרח לומר שדם חלזון עצמו הוא בצבע תכלת [אלא שלאחר קליטת הצבע בצמר נראה הצמר בצבע תכלת], דמש"כ 'צבעו ירוק' היינו של הצמר שהרי מסביר את מילת תכלת בתורה. ועדיין יל"ע במ"ש בפרשת שלח 'תכלת – צבע ירוק של חלזון'.

ג. אמנם מאידך משמע מרש"י בכמה מקומות דבמשכן היה נצרך לתכלת גם סמנים ולא רק חלזון.

א. שבת מט ע"ב, הם זרעו וקצרו סמנין – לצבוע תכלת ועורות אילים.
 ב. שבת עג ע"א, וכולהו קמייתא [כמו זריעה וקצירה], הואי בסמנין של צבע תכלת וארגמן ותולעת שני (ד).

ג. יבמות ו' ע"א, ובישול סמנין היה במלאכת המשכן לצבע תכלת ותולעת שני. ולפי הנ"ל דבעינן דוקא צביעה מדם חלזון ללא תוספת, י"ל דהסמנים נצרכו להכנת הצמר לקליטת הצבע, ולשם כך זרעו במשכן. וכן תי' הגר"ח זוננפלד בשלמת חיים. ומ"מ צ"ב בלשון 'סמנין של צבע תכלת'.

ד. יש שדייקו שהתכלת הוא 'חומר' (ולא צבע), דהיינו צמר צבוע בצבע כחול, מלשון הפסוק 'זהב כסף ונחושת ותכלת וארגמן', דשאר הדברים הם 'חומר', ולא נראה לפרש שאמר 'הביאו צבע כחול', וכן מהפסוק 'ומן התכלת והארגמן עשו בגדי שרד' ולא משמע מן 'הצבע הכחול' עשו. וכן מהפסוק 'חור כרפס ותכלת אחוז בחבלי בוך' ברור שלא הצבע אחוז אלא הבגד, וכן יש לדייק בלשון הרמב"ם 'תכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכוחל'. וכן מלשון 'בין תכלת לקלא אילן' משמע צמר הצבוע תכלת.

סימן ד

הוספת סמנים לתכלת והצבע הנצרך

א. מנחות מב ע"ב, האי תכליתא היכא צבעיתו לה, א"ל מייתנין דם חלזון וסמנין ורמינן להו בקדירה וכו'. ונראה דשאל על צביעת תכלת בציצית, דהא כל הסוגיא שם עוסקת בהל' ציצית [אף דלא נזכר להדיא דמיירי בצביעת תכלת לציצית].

ותמה התוס' שם, היאך מערב שום דבר עם התכלת, ושמא בהדי סמנים נקרא תכלת, ובקונטרס פירש לשרות בהן כדרך הצובעין ששורין אותו בצריף. [נראה דצ"ל: **אותן**, והיינו את הבגדים וכמ"ש ברש"י].

ונראה דפליגי רש"י ותוס' אם הסמנים התערבו בגוף הצבע ושייכי להכנת **גוון** הצבע, או ששימשו רק לגרום לפליטת הצבע או **לקליטתו** בכגד וכדומה. ולפי רש"י יש לפרש 'ורמינן להו בקדירה' דמוסיפים סמנים אלו [כגון צריף הנקרא אלום], והם צרבן של הצבע בתוך הסיב.

ב. כתב הרמב"ם "לוקחין הצמר ושורין אותו בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי ומרתיחים אותו באהלא וכיוצא בו כדרך שהצבעין עושין כדי **שיקלוט** את העין, ואחר כך מביאים דם חלזון וכו' ונותנים את הדם ליורה ונותנים עמו סמנים כגון הקמוניא וכיוצא בהן כדרך שהצבעין עושין ומרתיחין אותו, ונותנים בו [בצבע] את הצמר עד שיעשה כעין הרקיע וזו היא התכלת של ציצית".

ונראה דמבואר בדבריו תרי גווני בשימוש הסמנין, חדא כרש"י, והוא מש"כ בתחילת דבריו "לוקחין הצמר ושורין אותו בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי ומרתיחים אותו באהלא וכיוצא בו כדרך שהצבעין עושין כדי שיקלוט את העין", וכעת עובר לעסוק בהכנת הצבע "ואחר כך מביאים דם חלזון וכו' ונותנים את הדם ליורה ונותנים עמו סמנים כגון הקמוניא וכיוצא בהן כדרך שהצבעין עושין ומרתיחין אותו", ואחר שהצמר מוכן לקליטת הצבע והצבע מוכן ביורה אחרת, רק אז "ונותנים בו [בצבע] את הצמר עד שיעשה כעין הרקיע וזו היא התכלת של ציצית". וא"כ הסמנים השניים הם כדרך הצבעין שמערבים צבע נוסף כדי להתאים לצבע המדויק, דהלוא לדעתו דם החלזון עצמו 'שחור כדיו', ובעינין

לעירוב סמנים בכדי להגיע לצבע התכלת (ה). אמנם יש לפרש שהסמנים ניתנים כדי שיתפס הצבע, ולשון הרמב"ם תואם לתהליך זה של 'צביעת צרבן'.

ג. מנחות מג ע"ב, מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין, מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד שנאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר וכתוב אבן ספיר דמות כסא.

ונראה שהוא מקור דעת הרמב"ם דתכלת היינו "הצמר הצבוע כפתוך שבכוהל וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין [השמש] **בטהרו** של רקיע". וכן משמע מהרמב"ן (במדבר ד, ו) 'ופורשים על הכל בגד כליל תכלת מלמעלה שיהיה נראה עליו הבגד הנכבד שהוא כעצם השמים **לטוהר**'. וראה בקרית ספר: והוא **מין צבע** וכו' וזו דמות הרקיע הנראית וכו' וכל שלא נצבע **באותה צביעה** פסול לצביעה אע"פ שהוא כעין הרקיע דתכלת'. ובכלי יקר 'ובודאי פירוש שצבעים אלה בדומה לדומה כי אין תכלת דומה לרקיע אלא כל אחד נוטה בצבעו אל הדומה לו וכל אחד עמוק מחבירו'.

וראה בהל' יסוה"ת פ"ג ה"ג, "כל הגלגלים אין להם לא עין אדום ולא עין **שחור** ולא שאר עינות, וזה שאנו רואים אותם כעין **התכלת**, למראית העין בלבד הוא לפי גובה האויר". ומבואר להדיא דאין עין שחור כעין התכלת. אמנם י"ל דפתח וסיים בחדא לישנא דאין הוא מראה האמיתי שלהם אלא כך הוא **נראה** לעיננו.

וכן נראה מדברי רבי אברהם בנו בפ"י עה"ת "תכלת צמר צבוע דומה למה שנראה הרקיע כחול טהור בין הכחול העמוק והלובן", ובס' המספיק לעבדי ה' (עמ' 273, מהד' דנה), 'זו צורת עשיית הציצית בימינו שנעלמה בה ידיעת צביעת התכלת אולם בדורות הראשונים היה צורת עשייתה על ידי שאחד משמונה החוטים יהיה עשוי מצמר צבוע אזרק (-כחול זך) הדומה לצבע הענן שהוא נראה לעין שהוא צבע השמים, צבע זה מושג בצמר ע"י צביעתו בדם **דג הגדל בים** הנקרא חלזון, ומשום אי הכרת דג זה **במסורת מדויקת** נמנעה מהמאוחרים עשיית התכלת'.

וראה במהר"י קורקוס הל' כהמ"ק פ"ח הי"ג "כחול המעורב עירוב יפה בגוון אחר" [ובהמשך משמע דהוא עירוב עם אדמומית]. ויל"ע בלשון הרמב"ם 'פתוך

מן הכחול ובהל' ציצית 'פתוך שבכוחל', האם שוים הדברים, וברמב"ם פרנקל גרסו בשתי המקומות 'כוחל' נהוא חומר צבע מסוים שנותנים בעינים לנוי (ע' תוספתא שבת פ"ח הל"ג, הל' שבת פ"ח ה"י, הל' שחיטה פי"ד הי"ג, רמב"ן בראשית מט, יב). וע"ש שהביאו מגליון הספר החתום 'פירוש הכחול הצח והוא נוטה מעט לתכלת ודומה לו בצחותו ויש מי שאומר שפירוש כפתוך לקוי כעין **שחרות מועטת**.

ולפי זה נבאר מה שכתב בריש הל' ציצית "כל שלא נצבע באותה הצביעה פסול לציצית אע"פ שהוא **כעין הרקיע** כגון שצבעו באסטסיס או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית", כלומר, אף שהוסיף סמנים אלו לשאר המשחירין, והגיעו עד לכדי 'עין הרקיע', לא מהני, כיון שאינה צביעה העומדת ביופיה.

וכן כתב שם הלכה ח, 'היתה כולה של תכלת עושה לבן שלה משאר צבעונין חוץ מן השחור מפני שהוא נראה כתכלת', והוא ע"פ הגמ' (מא:): תלית שכולה תכלת כל מיני צבעונים פוטרים בה חוץ מקלא אילן (וכ"כ ארצות החיים, בטלית של תכלת בזמן שהיה תכלת נוהג, היה איסור את הלבן בציצית מצבע תכלת או שחור הדומה לתכלת, ועתה אין קפידא בזה). ומבואר שתכלת דומה **לשחור** 'כעין הרקיע'.

אמנם אין להוכיח ממה שכתב שם הלכה ד 'אם נבדקה וכו' ואם כהת ממה שהיתה פסולה ואם הוסיף עינה **והושחרה** יותר ממה שהיתה קודם האפיה כשרה', דצבע התכלת הוא כשחור, דנראה טפי דכונתו 'הושחרה' היינו היפך מכהתה (דהתה), דהיינו הצבע לא דהה אלא התחזק. ומ"מ מוכח מהכא דלא בעי גוון מסוים, דמשמע דאף אותה תכלת שהשתנה והושחרה גם היא כשרה. ועל דרך זה ראה בשו"ת רדב"ז ח"ה סימן אלף תכא 'שיש גוון תכלת שהוא שחור הרבה ויש שאינו שחור כל כך'.

ד. יש שביארו בלשון הרמב"ם "ונותנים עמו סמנים כגון הקמוניא וכיוצא בהן **כדרך שהצבעין עושיין** ומרתיחין אותו ונותנים בו את הצמר עד שיעשה כעין הרקיע", שאין לך אלא דרך צביעה שבימך. ונראה שאין הדבר כן, דאמנם אין דין של סמנים "מסוימים" ולענין זה תלי הדבר **כדרך** הצביעה, אולם, כל שלא נדע מהו 'רקיע בטהרו' לא נוכל לצבוע. וכן משמע מפיה"מ, דמחוסר אצלנו

ידיעת הגוון, לפי שאין אנו יודעים לצובעו ("דרך הצביעה"), שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת, אמנם י"ל דהחסרון הוא שאין לנו חלזון וכנ"ל סי' ב אות ט. [ואין לומר, דמכך שחז"ל לא כתבו דבעינן גוון מסוים של תכלת, שמע מינה דבכל גוון מהני, דהא י"ל דבזמן שהצביעה נהגה, כאשר אמרו 'תכלת' ידעו הכל את הגוון המסוים דבעי. וגם אי נימא דכל גוון מהני, יש לדעת האם דווקא גוון עמוק ודיהה או נטיה לירוק או לשחור ויש שרצו לומר כעין סגול].

וראה רש"י בסוטה יז ע"א 'תכלת דומה לים וים דומה לרקיע דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע'. ובתוס' שאנן 'תכלת דומה לים וים דומה לרקיע מפני דתכלת לאו [דומה] לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת קרוב למראה הים'. וע' בשו"ת בשמ"ר (סי' רמז) 'דוקא חלזון כשר לציצית, ואף שנמצא דם אחר שמתייחס צבע הדומה לרקיע, יש בלי ספק עדיין שינוי בין זה לזה שלא ניתן להגדיר בעינו, וכבר כתבתי שאי אפשר להשוות עין הצבע על פי האמור בספר עד תכלית, והנך רואה שאמר תכלת דומה לים וים לרקיע ורקיע לכסא, על כרחך שאין הראשון דומה לשלישי והים נגד הרקיע והרקיע נגד הכסא והוא פסול קלא אילן שלעולם לא ידמה לו ממש'. וראה בתפא"י, שפירש תכלת – הימלבלוי [כחול שמים].

ה. נראה דמ"ש הרמב"ם לגבי דם החלזון שהוא 'שחור כדיו', היינו צבע שחור מסוים, דהא איכא כמה גווני שחור וכמ"ש בהל' אסו"ב פ"ה ה"ט 'היה הדם שחור יתר מן הדיו היבש טמאה היה פתוך ממנו כגון שהיה מראהו כעין הזית השחור או כעין הזפת או העורב הרי זה טהור'. וע' בהל' שחיטה פ"ז הי"ז 'שחורה כדיו' ושם הי"ט 'שחורה ככחל' כשירה, ובהל' שמיטה ויובל פ"ד ה"כ. וע' ביאור הלכה (סי' לג ס"ג) 'וגדר שחרות הרצועות, עיין בברוך שאמר שכתב שישחירו פעם אחת ואח"כ כשיתייבש אז ישחירו פעם שנית וכן פעם שלישית עד שיהיה העור שחור לכל הצורך ממש כעורב. ונ"ל דזהו רק למצוה בעלמא אבל מדינא כל שחל עליו שם שחור סגי ליה, ולפ"ז אפילו אם היה מראיתו דומה

למראה של כחול שקורין בלא"ה ג"כ כשר, וראיה לזה מנדה (יט.) במראות הדמים דאם היה שחור כחרת טמא כיהה מכאן אפילו היה שחור ככחול טהור וכדפרש"י שם, אלמא דמראית כחול הוא בכלל שחור וכו' ומכל מקום מצוה להשחירו שיהא שחור ממש'.

ומדברי בה"ל מבואר שאף מראה כחול חזק יכול להיקרא בשם שחור, ובוה ניישב דברי הרמב"ם. ומטעם שלא היה צבע כחול בלשון הראשונים [ומ"ש הרמב"ם 'כוחל' היינו צבע לנוי בעינן], א"כ באומרו בהל' ציצית 'שחור' היינו מראה כהה (ראה לעיל אות ג), וכן העיר הגרא"נ, הרמב"ם דיבר גם בכל המשחירים, ולא שחורים בעצמותם. וראה עוד בחלק ב סוף אות ז.

ו. כתב רש"י בפרשת שלח "וכן צבע התכלת דומה לרקיע המשחיר לעת ערב". נמצא דהיה פשוט לרש"י דמראה התכלת [שנצבע בדם בלבד] דומה לרקיע המשחיר, ורש"י אזיל לטעמיה שצובעים בדם בפני עצמו [והדם הוא שחור כמ"ש הרמב"ם], וע' במדבר רבה פ"ב אות ו, יששכר [אבנו בחושן] ספיר ומפה שלו [דגלון] צבוע שחור דומה לכחול.

אמנם, מהא דאיתא בברייתא דמסכת ציצית "וגופו דומה לרקיע" [בשינוי מגמ' דידן דאיתא: וגופו דומה לים], משמע קצת דאינו רקיע המשחיר, אלא כמ"ש הרמב"ם "טהרו של רקיע", וע' רש"י בסוטה (יז.) "תכלת לא דמי לרקיע כל כך, אלא דומה לדומה, כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע", וכן בחולין (פט:): תכלת דומה לים וים דומה לרקיע, פירש"י "שהחלזון מן הים הוא עולה אחת לשבעים שנה, ומראית דמו דומה לים וים אנו רואים שדומה לרקיע". וא"ש כפי דבריו בכ"מ שדם חלזון צבעו ירוק, ונימא דמיירי בירוקתכלת של ים. וע' תוס' סוכה לא ע"ב ד"ה הירוק, דמלשון הגמ' דומה לים משמע שהוא כחול, אך בירושלמי איתא ים דומה לעשבים. וראה ח"ב אות ג.

והעיר ג"א, 'כל עין רואה שתכלת הים "שחורה" [כהה] מתכול הרקיע כמו שיראה כל מסתכל באופק, ושמא זהו משחיר דקאמר' (תכלת דמי לאופק הים ולרקיע לעת ערב ולא לרקיע בטהרו).

ז. העולה מהאמור:

א. לדעת הרמב"ם, לתכלת לציצית בעינין צביעה העומדת ביופיה, ולצביעה זו לא ניתן להגיע אלא ע"י חלזון, וכל שלא נצבע ע"י חלזון פסול. [ואם נטען דסגי בתנאי "עומדת ביופיה" לפי הידוע בזמנינו, לכאור' אפשר לצבוע גם בצבעים סינטטיים].

ב. לדעת רש"י, צבע תכלת, הוא דוקא הגוון המופק מדם החלזון, ולא שיין להגיע לאותו גוון במדויק מקלא אילן, ושמא אף שניתן להגיע לגוון זה במדויק מקלא אילן, מ"מ "שם תכלת" אינו אלא מחלזון.

ג. אין לזהות תכלת הצבועה מן החלזון, אלא ע"י הבדיקה המוזכרת בגמ', ומכיון שאין אנו יודעין במדויק את הבדיקה, סגר הדרך בעדינו למצוא את התכלת.

ד. יתכן מאד, שחלזון הארגמן הוא ג"כ מין של "קלא אילן", שהרי הרמב"ם כלל בו כל מינים המשחירים [פרט לחלזון], שאינם "צביעה העומדת ביופיה".

ה. גם אם נדע בירור מהו החלזון, מכל מקום לא נוכל לצבוע תכלת, שהרי לדעת הרמב"ם מערבים סמנים עם דם החלזון, ורק ע"י כך מגיעים לגוון הנדרש, ואין אתנו יודע מהו מראה התכלת הנדרש [ודעות רבות נאמרו בענין], כל שלא נדע מה היא מידת הסמנים שיש להוסיף כדי להגיע ל'עין הרקיע'. ואם נלמד את הצבע ע"פ ההשוואה לצבע היוצא מקלא אילן, לא נדע מה הוא הקלא אילן. ולאידך גיסא, אם כל זיהוי החלזון הוא ע"פ הצבע היוצא ממנו [ולדמותו לקלא אילן], וא"כ בשעה שלא ידענו היטב מהו הצבע, לא נוכל לזהות את החלזון.

וכ"כ בישועות מלכו סי' ג "איברא שאם היה נמצא תכלת בבירור והיה ידוע לנו כיצד צובעים, ודאי היה ראוי לאחוז במצוה זו, אלא שאין ידוע לנו בבירור גמור שזהו תכלת, גם מלאכת הצביעה לא נתברר לנו ונחלקו בזה רש"י והרמב"ם ומי יכריע בזמן הזה".

וכן העיר הגרא"נ, 'לפני שאפשר להכריע אם זה החלזון, צריך להכריע איזה צבע מחפשים, אם כהרמב"ם שהוא תכלית כל המראות לצד הבהירות, או כרש"י שהוא תכלית כל המראות לצד הכהיון, ולהזהר הוא ירוק וגם ירוק הוא שם כולל

גם צהוב כחול וחום'. [ויל"ע אם צבע חזק וחלש מעכבים וראה בשו"ת רדב"ז אלף תכא י"ש גוון תכלת שהוא שחור הרבה ויש שאינו שחור כל כך'].

סימן ה

מקום הימצאו של החלזון ומהיכן היה במשכן

א. מגילה (ו.) אמר לו [הקב"ה לזבולון] כולן צריכין לך ע"י חלזון. תני רב יוסף שפוני זה חלזון, אמר לפניו [זבולון לקב"ה] רבש"ע מי מודיעני, אמר לו שם יזבחו זבחי צדק, סימן זה יהא לך שכל הנוטל ממך בלא דמים אינו מועיל בפרקמטיא שלו כלום. ופרש"י, חלזון – עולה מן הים להרים וצובעין בדמו תכלת ונמכר בדמים יקרים וכו' שאם יטול שוה פרוטה בלא דמים תתקלקל הצביעה והחול ולא יועיל כלום. ופי' ר"ד פארדו (ספרי דבי רב, פרשת וזאת הברכה סי' שנד) "שלא יעלה לו הצבע **כתיקונו** וכשיבדקו אותו לא ימצאוהו כהוגן, אלא ידמה לקלא אילן ולא יקנה שום אדם ממנו", וע' מאמר שט"ח הטענה הרביעית ומאמר פ"ת הפרט השמיני אות ז-ח.

לכאורה משמעות הדברים היא, שיש **הבטחה** לזבולון שהחלזון מצוי רק בחלקו של זבולון [וראה ח"ב אות ה בשם הכוזרי, בענין חכמות שהיו מצויות רק אצל היהודים]. ומעתה מיבעי לן למידע מהיכן היה להם חלזון לצביעת תכלת במשכן [אמנם, לפ"ד הספרי דבי רב י"ל שנמצא גם מחוץ לחלקו של זבולון והיא הבטחה רק משעה שזכה בנחלה זו, שאחרים לא יוכלו לצבוע].

וכך אמנם נשאל בשו"ת רדב"ז (ח"ב סי' תרפה) על דברי הגמ' (עד.) שכן צדי חלזון היו קושרים ומתירים הרשתות, וכי מהיכן היה להם חלזון והלא אינו אלא בחלקו של זבולון, והשיב, דהחלזון מצוי בים, ובחלקו של זבולון עולה מאליו ובמעשה המשכן היו סמוכים לים סוף והיו צדין אותו שם, והיינו שלא הוצרכו לומר בחלזון כתחש [שהקב"ה ברא אותו למשכן] לפי שהיה מצוי. וע"ע מאמר שט"ח הטענה השנייה.

בס' טל אורות [על מלאכות שבת, ר"י בן ג'ויא], נראה שגרס ברדב"ז "החלזון מצוי בים ובחלקו של זבולון, והיה עולה מאליו מן הים ליבשה", והבין שמצוי דוקא אצל זבולון והלכו מן

המדבר לשם, ולפ"ז תמה הא לא בעינן למלאכת צידה שהרי עולה מאליו עי"ש. ולפי הגירסא לפנינו נראה שהחלזון מצוי "בכל מקום" בים, ואצל זבולון היה עולה מאליו, וכ"מ להדיא ממש"כ הרדב"ז לאחר שגלו לא עלה מאליו וממה שהדגיש שהיו סמוכים לים סוף.

וכן מבואר מדברי רש"י ריש פרשת תרומה 'תכלת' – צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק', דאת התכלת במשכן צבעו מחלזון. וכך הם דברי הגמ' (שבת עד): דהיתה קשירה במשכן אצל צידי חלזון, ופרש"י, צדי חלזון – לצבוע תכלת בדמו. וכ"מ בתנחומא (תרומה ה) תכלת שצובעים אותו בדם. [כלומר, 'דם חלזון'].

וכ"מ ממש"כ הרמב"ן (שבת עד). דאין לומר כמ"ש תוס' דבעי כתישה לצורך אפיית הלחם לנסות את התכלת, "לפי שלא נאמר נסיון זה במס' מנחות אלא בלוקח תכלת צבוע ומשום חששא דקלא אילן, ובמשכן הן עצמן צובעין אותו כדתנן והצובע". הרי שפירש שבמשכן צבעו בתכלת דחלזון, והיא מלאכת צובע. וכן מבואר ממה שהקשה הריטב"א הנדמ"ח, מנ"ל דחייב על נטילת נשמה, וליכא למימר מחלזון דהא לפי שני תירוצי הגמ' פצעו מת או מתעסק הוא אצל נטילת נשמה אינו חייב, אלא ילפינן משחיטת אילים מאדמים.

ולפי הרמב"ם דלא בעי חלזון לבגדי כהונה, נימא דמה שהיה חלזון במשכן, דמ"מ ממנו צבעו, או דס"ל למצוה מן המובחר גם לבגדי כהונה מן החלזון, אלא שאינו מעכב. וכמשנ"ת בסימן א אות ב ע"ש.

נמצא דאין ראייה דמצוי דוקא בחלקו של זבולון, אלא הברכה היא שאצלו מצוי ביותר, או שבחלקו עולה מאליו, ללא קושי בצידתו, ולפי הספרי דבי רב, רק אצלו הצביעה תעלה כהוגן.

וראיה לדבר, מהגמ' בשבת (כו). שנבזזראדן השאיר צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה, ובדודא לא היה משאיר אותם לדבר שעולה אחת לשבעים שנה, אלא שאחת לשבעים שנה עולה מאליו [בחלקו של זבולון]. וע"ע במאמר שט"ח עמ' ז, ובמאמר פ"ת הפרט השמיני אות א.

ב. אולם יעוין בירושלמי (שבת פ"ז ה"ג, נב). דנחלקו האם צד חלזון חייב משום צד ומשום נטילת נשמה או רק משום נטילת נשמה ולית ליה צידה. ואת דברי

הירושלמי אפשר להבין בתרתי, א' דס"ל דלא היתה צידת חלזון במשכן, ב' דאמנם היתה צידה, אלא שאינו חייב על כך. והתוס' בשבת דף עה ד"ה הצד כתב, בירושלמי משמע דצד חלזון לא מיחייב משום צידה. ומשמע דפירש בירושלמי דישנו פטור מיוחד בחלזון מצידה. אמנם קרבן העדה פי' כמו הצד הראשון, דלדעת מ"ד זה בירושלמי, צידה אינה בכלל אבות מלאכות דלא היתה במשכן שחלזון לא נמצא אלא באר"י בחלקו של זבולון [והירושלמי ממשיך לשאול אמאי לא היתה צידה בתחש], אבל למשמעות הסוגיא בכבלי צידה היא בכלל מלאכת המשכן, והיינו בחלזון. וכ"כ נשמ"א כלל ט סק"ד, ע"ש.

ועוד שם בירושלמי דף נא ע"א, הצובעו, מה צביעה היתה במשכן שהיו משרבטין בבהמה בעורות אילים מאדמים, א"ר יוסה הדא אמרה העושה חבורה ונצרר בה דם חייב, ופי' קרבן העדה שהיו מכין בהמה בשרביט כי היכי דליתאדם העור כשיפשיטו אותה. ובפני משה כתב שצבעו על גבה כדי להכירה שהופרשה לקרבן או כדרך שעשו ליוצא עשירי מכאן ראייה לעושה חבורה כיון שניכר האודם, וכן היתה הצביעה בעורות אילים (ו).

וממה שפירש רש"י 'מאדמים', צבועות היו אדום לאחר עבודן. מבואר דלא כמ"ש הירושלמי דהצביעה היתה על גב העורות, אמנם לירושלמי א"ש מה שנא' בתורה "עורות אילים מאדמים" ולא עורות גרידא, דהביאום כשהם כבר מאדמים, והוא דומיא דתכלת שהובא הצמר כבר צבוע.

וכתב שם בשיירי קרבן, דמבואר מהא דלא תירץ הירושלמי דהיתה צביעה בתכלת [ודוחק לומר דחדא מתרי נקיט, דמלשון "מה צביעה" וכן מהתירוץ שהכו על האילים, משמע דלא מצאו צביעה קרובה יותר], דאה"נ לא היה חלזון שהרי דם מת (היינו שיביאו מאר"י) אינו טוב לצבע, ולהביאו חי מאר"י אינו חי כל כך חוץ למים (ע' מ"מ פ"ח ה"ז דלא מיקרי גדו"ק, וע' סנהדרין צא ע"א עלה להר), ולא צבעו בפועל אלא הביאו ממצרים צמר צבוע ע"ש.

[ומ"ש 'אינו טוב לצבע' היינו כמ"ש בדף עד, כל מה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל צבעיה, אמנם י"ל דאם הוציאו את הצבע כשהוא חי יכול להישמר אח"כ במשך זמן, כמ"ש הבית אפרים].

ולפי דבריו נימא נמי בארגמן ותולעת שני [שלא צבעו מבעל חי שצדון], דהרי בירושלמי מצאו צביעה רק גבי עורות אילים מאדמים. וכ"כ רביד הזהב ר"פ תרומה, הירושלמי לטעמיה דהשמיט ממתניתין צידה כיון דרחוק לומר שהיה חלזון במדבר, וא"כ לא היה צביעה בחלזון, ולכן נקטו צביעה בעורות אילים. אבל לש"ס דידן דכתבו על תחש לפי שעה נזדמן (משמע דס"ל שהיה צידה) וא"כ ה"ה חלזון לפי שעה נזדמן. אמנם ע' נשמ"א כלל ט סק"ה, דלא שייך צידה בתחש שבא מאליו למשה [ודלא כמ"ש רש"י במשנה ברך עג' הצד את הצבי וכל מלאכת עורו נוהגת בתחשים למשכן בעורותיהן], וע' קה"ע דאין צידה מפני שהוא בהמה.

ולפי האמור, נמצא דקה"ע פליג על הרדב"ז, אלא דקה"ע נחית לפרש את הירושלמי, ואילו הרדב"ז קאי אבבלי, ופשטות לשון הבבלי שכן צדי חלזון היו קושרים, משמע דבפועל צדו חלזון למשכן, ופליג על הירושלמי בתרתי, א' היתה צידה בחלזון. ב' היתה צביעה בדם החלזון והיא מלאכת צובע דמשכן. וע' נשמ"א סק"ד, מטעם זה הירושלמי לא הזכיר קושר בצדי חלזון והוא משום שעולה מאליו (וע"ש סק"ה), דל"ש צידה בדגים שנכנסים מאליהם למצודה כמ"ש תוס' ברך יז). ולפ"ז נימא דפליגי הבבלי וירושלמי אי חלזון מעכב בצביעת בג"כ (ראה מילואים א), והרמב"ם ס"ל כירושלמי.

ג. ממה שהיתה מלאכת צובע במשכן, אין ראייה מוכרחת דניתן לצוד את החלזון בקרבת מקום למדבר (כמ"ש הרדב"ז), דמצאנו באחרונים דרך אחרת ביסוד הילפותא של ל"ט מלאכות ממלאכת המשכן, דאע"פ שבפועל לא צדו חלזון למשכן [וכדמשמע בירושלמי, וכמ"ש קה"ע שמצוי רק בחלקו של זבולון], מכל מקום, כיון שהחלזון היה **נצרך** לצביעת התכלת, לכן מלאכת צידה היא אחת מל"ט מלאכות כיון שהיא נצרכת למלאכת המשכן, וכפי שעמד בזה הפנ"י שם וז"ל, מסתמא **לא** היו זורעין וחורשין אותן הסממנים שהיו צריכים למשכן, אלא שהיו **מצויים** בידם, אפ"ה כיון דשייך זריעה וחרישה באותם המינים חייב, וא"כ ה"ה לצידה אע"פ שלא היו צדין במדבר

אלא שכבר היה מצוי בידם, ע"י תגרים מן האומות או שהוציאו ממצרים כדאשכחן בעצי שיטים ובנסכים, וא"כ ה"ה בחלזון אמאי ליפטר הרי הוא מין דשייך בו צידה.

ועיין באגלי טל בפתיחה, שחקר האם חייבים רק על מלאכות שלאחר **שנצטוו**, או אף אם הדרך להגיע לדבר הוא ע"י מלאכה מסוימת. והכריע מדברי הפנ"י [ולפ"ז אין צריכים לצביעת עורות אילים, כמ"ש הירושלמי]. וא"כ הוא הדין לענין צידה, דאיתא בגמ' צדי חלזון, היינו דהיו **צריכים** למלאכה זו ולא היתה בפועל צידה (ז).

וראיה לדבר, ממ"ש במדרש (שמות רבה לג, ח) בשעה שהגיע זמנו של יעקב אבינו להפטר מן העולם, קרא לבניו ואמר להם היו יודעים שהקב"ה עתיד לומר לבניכם לעשות משכן, אלא יהיו כל צרכיו מוכנים בידכם וכו' ויש מהם שלא הביאו אלא ממה שהיה מונח בידם שכן הוא אומר כל איש אשר **נמצא אתו** תכלת וארגמן, ואומר כל אשר נמצא אתו עצי שיטים ע"ש. ובזה א"ש מה שתמה הרמב"ן אמאי לא חיישינן במשכן לקלא אילן, דאף שהובא מאשר עמהם, היינו מירושת יעקב אבינו (ח).

סימן ו

סימני החלזון

א. אחר האמור דבעינן דוקא צביעה בחלזון, מכיון שרק היא המתקיימת ביופיה (לרמב"ם), או שהוא גוון מסוים או דרך צביעה מסוימת (ראה סימן ב אות ט), שדוקא לצבע היוצא ממנה איכא "שם תכלת" (לרש"י), א"כ כל עוד אין אנו **יודעים** מהו חלזון זה, אין לצבוע בכל דבר אחר [ובפרט שאין אנו יודעים את מהות הבדיקה של הגמ', ראה סימן ב אות יב], וכמ"ש הרמב"ם "וכל שלא נצבע **באותה הצביעה** פסול לציצית אע"פ שהוא כעין הרקיע כגון שצבעו באסטיס או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית". הרי שכלל כל שלא נצבע ב"אותה הצביעה" דפסול, ולאידך גיסא כתב "או בשאר המשחירין" ולא כתב שום דבר היוצא מן הכלל.

ב. ברייתא ערוכה היא במנחות (מד.) ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה וברדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים. [ובשינוי מעט בברייתא דמסכת ציצית (לאחר שאמרו שם, תכלת אין כשרה אלא מן החלזון), "חלזון למה הוא דומה בריאתו דומה לדג וגופו דומה לרקיע ואינו עולה אלא לשבעים (י"ג לשבע) שנים לפיכך דמיו ביוקר"]. ופרש"י, גופו – מראה גופו, [וברייתו] תבנית דיוקנו, ועולה – מן הארץ. לפיכך – שאינו עולה אלא אחת לשבעים שנה דמיו יקרים. וכן פי' רבינו גרשום, גופו דומה לים – מראה גופו, וברייתו – צורתו. וכן פסק הרמב"ם לברייתא זו "ואחר כך מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי" (ט).

ג. עתה נבדוק את הסימנים [או התנאים] לחלזון:

א. מראה גופו של החלזון צריך להיות דומה לים. ומילתא דפשיטא שמראה גופו "הדומה לים", היינו צבעו, ולא צורתו החיצונית. וכן משמע מלשון פסיקתא רבתי סוף פרשה כ, וראה גדוד מלאכים שלובשים לבוש דומה לים אמר לו זו היא תכלת. [ויש הכותבים, דכל מה שאמרו 'דומה' היינו דמיון מסוים כמו 'אתרוג דומה ללב'. וא"כ השתא נפל פיתא בבירא ולא ידענו במה ידמה לן].

אמנם יש שניסו למצוא דמיון מה בצורתו החיצונית לגלי הים, וכדרך הפסוק לעיתים על גלי הים בלשון 'הים', כמו "וישתוק הים", "כי הים הולך וסוער", "ירעם הים", אמנם כל זה אינו אלא כאשר המדובר להדיא על גלי הים (ולא בצבע הים), ואילו בסימן סתמי של הגמ' "דומה לים" מדובר על צבע הים. והא מילתא זיל קרי בי רב הוא, ולא נצרכה אלא לאפוקי מהטועים.

ועוד שהרי ברייתא דמסכת ציצית שכתבה "גופו דומה לרקיע", שבאה מילת 'רקיע' במקום מילת 'ים' ליכא למימר דכוונתה לגלי הים, אלא למראה צבע הים. והם דברי הרמב"ם "שדומה עינו לעין התכלת" (י"ג: לים), ו"עינו" היינו צבע גופו כמ"ש בהל' שבת פ"ט הי"ד "העושה עין הצבע חייב משום צובע".

אמנם אין ראייה שהחלזון דומה לרקיע ממדרש רבה (במדבר ד, יג) 'לכך היה התכלת (של כיוסי המשכן) מלמעלה פניו כנגד הרקיע הדומה לו'. דשם מיירי בנצבע

ולא בצבע החלזון. וראה קדמוניות פ"ז, אלו שראו את במשכן מרחוק הופתעו, כי הכיסוי שעליו היה בצבע כמו השמים].

ויש שכתבו, שלמרות שלקונכיה עצמה, אין צבע תכלת טבעי, אבל כאשר היא במעמקי הים זהו צבעה בגלל "צמידה ביולוגית של שכבת יצורים זעירים", ואין סימני הגמ' אלא לדייגים בכדי שיוכלו לזהותו כשמונח על הקרקע [ודייקו כן ממה שהרמב"ם נקט 'חלזון והוא דג שדומה עינו לעין הים' (והיינו כעין ירוק) ואילו את צבע התכלת דימה לרקיע ולא לים כיון שלים יש גוונים שונים (בעקבות שינוי פנימי של הרכב הים וקליטת קרני השמש) ואיכא למיטעי שפעמים הוא ירוק]. אמנם כל זה הוא דבר תמוה, דלכאור' לא ניתן להאמר על צמידה זו שהיא צבע של גוף החלזון, שהרי עצמים רבים בים מתכסים בצמידה זו. ועוד מה הועיל לנו זיהוי ע"י צמידה זו, שכתוב במחקר 'צבען **מגוזן** (צהוב, כחול, ירוק, סגול) ותלוי לרוב בצמידה הביולוגית עליה'. וגם לא נראה דסגי במה שלמעט מהם קיימת צמידה בעלת צבע, אלא בעינן **שלכולם** יהיה גוון של ים או לכל הפחות לרובם.

ב. צורתו [החיצונית] דומה לדג. ומשמע קצת שהוא עצמו אינו דג, אמנם הרמב"ם כתב "דם חלזון והוא דג" (וכ"כ להדיא בנו רבי אברהם). וכן פי' רש"י בשבת עה ע"ב ד"ה צדי 'והוא כמין דג קטן'. אמנם ע' רש"י בסנהדרין צא ע"ב, חלזון – תולעת שיוצא מן הים אחת לשבעים שנה. וע' ריטב"א שבת עה, גוף אטום כחלזונות שבאשפה (ומשמע שהוא מין תולעת המצוי כיום בימות הגשמים [ללא קונכיא] ונקרא 'חלזון ערום' או הישופית, וראה לקמן אות ו).

והנה לא נודע לנו להדיא, מה היא ההגדרה אליבא דהגמ' לדג, ומהו "הדומה לדג" [יש שביארו שהוא בתבנית הקונכיה 'צר וארוך' (וצ"ב הרי אין ספור צורות יש לדגים), ויש שביארו 'ברייתו' היינו צורת רבייתו דומה לדג שמשריץ, ע' זבחים כב]. אמנם יש להוכיח שהוא בדומה לקרוי כך בזמנינו (וע' שבת קמה ע"ב, כל הדגים יש להם שדירה חוץ מקוליים האיספנין, וע' ע"ז מ ע"א), ממה דאיתא בשבת קז ע"ב, השולה דג מן הים כיון שיבש בו בין **סנפיריו**. [ובסוגיא זו (עה). כתב הריטב"א, אמאי אין חייב משום נטילת נשמה במה שהוציא את החלזון מן היבשה לים וכמ"ש השולה דגים מן הים כיון שיבש בין **סנפיריו** וי"ל דהכא אורחיה להוציא כללי מלא מים]. ואילו המורקס הוא **שרץ** המים, ע' רמב"ם מאכ"א פ"ב הי"ב, איזהו שרץ המים אלו הבריות הקטנות כמו

התולעים והעלוקה שבמים והבריות הגדולות ביותר שהם חיות הים. כללו של דבר כל שאינו **בצורת הדגים** לא דג טמא ולא דג טהור. [אמנם ע' רמב"ם ל"ת קטע, כי יתכן שיהיה דג ויהיה שרץ המים, רמב"ן ויקרא (יא, י) כי שרץ המים כלל לדגים השטים במים]. וכמ"ש בפיה"מ כלים פ"ב מ"א לענין שלשלת בצורת חלזון 'זזה הרמש הוא שרץ המים הנקרא חלזון'. [אמנם רי"ק תירגם 'בעל חי ימי']. וע' בפ"י הגר"א עמ"ס כלים (י, א) 'כל שבים מין דג הוא כל דמות שיהיה לו'. וע' רמב"ם הל' טומאת מת פ"ו ה"א.

ומסוגיית הגמ' מבואר במפורש **רק** שהחלזון הוא בעל חי, שחייבים עליו משום צידה ומשום נטילת נשמה, וע' מגיד משנה הל' שבת פ"י ה"ז חלזון וכיורב 'שהם דגים הגדלים בים' אינם גדולי קרקע, וע' אור זרוע סי' נח שמשתפק בכך. וסימנים אלו **המפורשים** בגמ' אינם מתקיימים **להדיא** במורקס. וראה אות ו.

ג. ועולה אחד לשבעים שנה. מרש"י בכל מקום משמע שדבר זה נאמר בדוקא [ולא נתבאר אם סבר שהוא "תנאי"], א' במנחות שם, לפיכך – שאינו עולה **אלא** אחת לשבעים שנה דמיו יקרים. ב' בשבת (עד:): צדי חלזון – לצבוע התכלת בדמו והוא כמין דג קטן ועולה אחת לשבעים שנה, ג' בב"מ (סא:): קלא אילן – צבע הדומה לתכלת ורחמנא אמר פתיל תכלת ותכלת דמיו יקרים שצבוע בדם חלזון שאינו עולה מן הים **אלא** אחת לשבעים שנה. ד' בסנהדרין (צא.). חלזון – תולעת שיוצא מן הים אחד לשבעים שנה וצובעין בדמו תכלת. ה' בחולין (פט.) שהתכלת דומה לים – שהחלזון מן הים הוא עולה אחת לשבעים שנה ומראית דמו דומה לים וים אנו רואים שדומה לרקיע.

אמנם הרמב"ם לא הביא דבר זה בהלכותיו, ואיכא למימר דסבר שאינו תנאי, ואינו סימן לזיהוי החלזון, דאף אם החלזון יעלה בזמן אחר נמי שמו חלזון, משא"כ עינו **כעין התכלת ודומה לדג**, הוא קובע את השם חלזון. וממילא כל דבר שאין עינו כעין התכלת, ולא נוכל לומר שהוא "דומה לדג" אינו חלזון.

והנה כתב הרמב"ם פ"ב ה"ט "קשה עונש מי שאינו מניח לבן יותר מעונש שלא הניח תכלת, לפי שהלבן מצוי לכל והתכלת אינה מצויה בכל מקום ולא בכל זמן מפני הצבע שאמרנו". ונראה שבלשון 'אינה מצויה בכל מקום' רמז לנו הא

דמצוי בנחלת זבולון. ומה שכתב 'בכל זמן' היה מקום לומר דאינו מצוי מימי חז"ל, אולם טפי נראה שרמז לנו את הדין של "שבעים שנה", דפירש דבשונה מתיאור עצם החלזון 'גופו דומה לים וברייתו דומה לדג', התוספת של 'ועולה אחד לשבעים שנה' אין בה תנאי או סימן אלא לומר לך שמחמת כך החלזון 'נדיר', ולכן איתא בגמ' (מג:): 'גדול עונשו של תכלת יותר מעונשו של זהב וכו' ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב', היינו כפי נדירות הזהב כך גם התכלת, וע"ש דפירש רש"י 'חותם של טיט – שמצוי הוא' [הלבן], וסבר הרמב"ם דמכאן למדו דמי שאינו מטיל תכלת בבגדו, התביעה על כך אינה גדולה, דאל"כ מאי נפקא מינה לן בדרכי גידולו ויוקר מציאותו.

וכל זה מבואר מלשון הברייתא שכתבה 'ועולה אחד לשבעים שנה לפיכך דמיו יקרים', ולשם מה הוסיפו ענין זה של 'דמיו יקרים' שאינו נוגע ל'סימני החלזון' אלא להדגיש שאמנם ענין זה דעולה אחד לשבעים שנה אינו כהמשך לשני סימני החלזון האמורים. וכמו שפירש רש"י לפיכך – שאינו עולה אלא אחת לשבעים שנה דמיו יקרים'. וגם היוקר (מלבד הנדירות) נרמז בלשון המשל, למלך שאמר לעבדו צא והבא לי 'חותם של זהב'. [וכיום דמיו של חלזון המורקס יקרים, אף שכל נער ודייג בחופי יוון יכול להעלותו, מחמת הכמות המרובה הנצרכת לצביעה ותהליך הצביעה]. ונמצא דמ"ש הרמב"ם 'התכלת אינה מצויה מפני הצבע שאמרנו', היינו מחמת קושי הימצאות החלזון וקושי הצביעה וכמשנ"ת בסימן ב אות ח.

ואמנם דעת הרדב"ז שהחלזון מצוי הוא בכל מקום בים, אלא שבחלקו של זבולון עולה מאליו [ולא הזכיר להדיא אחת לשבעים שנה]. וא"כ לא נתבאר אמאי דמיו יקרים יותר משאר דגים אם יודעים את המקום והעונה בה הוא מצוי, וגם בחלזון מורקס לא ידוע על תופעה כעין זו. ויש שביארו שאולי 'אחת לשבעים שנה' מושלך ע"י סערות לחוף או שאז יש התרבות בגידולו.

ומ"מ נראה דאחת לשבעים שנה היינו 'זמן מופלג', ואנחנו לא נדע היאך בעליה זו הספיק לכל כלל ישראל וגם נשמר לשנים הבאות, ובפרט שנצבע בעודו חי, והיאך נשמר הצמר הצבוע (הערת חתני רמ"מ). ומאידך מוכרח שבכל זמן מצוי שהרי איתא בשבת (כו.) שהשאיר נבוזראדן כורמים ויוגבים מסולמה של

צור ועד חיפה לעשיית התכלת, וכן בספרי איתא על זקן שהתפרנס מכך, וכן משמע שהיא פרנסה לשבט זבולון, וראה סימן ה וסימן יב. ונמצא דכל שלשת הסימנים הובאו ברמב"ם.

ד. שמעתי אומרים שאין תנאי שיהיה דוקא חלזון מסוים, ומכיון שידוע לנו מהו חלזון [ע"פ דברי רש"י בכמה מקומות], נוכל לצבוע בו, ואע"פ שאיכא גם חלזון ינתינא [וגם דג הדיו, יש מי שאמר שהוא חלזון], דמכיון חז"ל הצריכו חלזון "אשר בדמו צובעים תכלת" והוא **סימן מובהק** מכל הסימנים, שבזמנם היה ידוע מהו "תכלת", והחלזון שאינו צובע "תכלת" בלאו הכי אינו נוגע לנו, כלומר, כאשר חז"ל אמרו חלזון ולא אמרו **תנאי נוסף והגבלה** מאיזה חלזון, משמע שכל חלזון כשר. [ויש שהביאו ראיה מהא דאיתא בתורה 'זהב', ואע"פ כן איתא ביומא (מד:): שיש שבעה מיני זהבים, ולא עלה על דעת אדם לומר דהוא מעכב. ובאמת יל"ע אם זהב מלאכותי כשר]. והכריחו זאת מלשון התוספתא 'אינו בא אלא מן החלזון' מכך שלא הזהירו מפני חלזון מסוים, ובפרט שהיתה צביעה מרובה באיזור זה מן הפורפור – א"כ ודאי שאין חלזון נוסף, והחלזון הנמצא בימינו הוא הכשר לצביעת תכלת שלא באו לסתום אלא לפרש, או נימא לאירך גיסא שכל חלזון כשר לצביעה. ומה שמסרו חז"ל סימנים, אין כוונתם למען יוכלו לזהותו בדור אחר, דאם כן 'לא היו אומרים לנו דברים מעורפלים על דמיון שלא נתפרש לאיזה נקודה בו כוונתם', אלא לומר "חלזון זה" בו צובעים תכלת ולזהותו משאר חלזונות. [ויש דחו בהינף יד שברייתא זו אינה אלא דברי אגדה, בה בשעה שהובאה להלכה ברמב"ם].

ופלא הוא בעיני, שהרי לא לחינם הגמ' "תיארה" את החלזון הנחוץ לנו וסימניו, דבר **שאינו מצוי** בדינים אחרים, בכדי שהאדם **יודא** שזהו החלזון ולא אחר, והיא גופה ראיה דלא כל חלזון כשר [והעיר ג"א 'בשמיר [תיארו], ושם באמת לא איכפת לך אם יוחלף במין אחר שפעולתו דומה'].
 כללו של דבר, כל דבר שנתנו לנו חז"ל סימנים, אין לנו להחליט על סמך סימן אחד בלבד שהוא מובהק יתאר את החלזון יותר מהשני, אלא צריך את שלושתם.

ואינו דומה ענין זה כלל ועיקר לסוגיא בב"מ (כז:). אחד נותן סימן ארכו ורחבו ואחד נותן סימן משקלותיו שנותנים למי שאמר משקלו, כיון שהוא סימן מובהק, ונימא אף כאן שיש ליחזלון הארגמן' סימנים מובהקים על היותו חלזון התכלת. דשאני התם שזה היודע בסימן מובהק (שאינו ניכר בהתבוננות מרחוק), ראיה היא שהחפץ שייך לו [יותר מהשני], אולם הכא אין לנו ענין שהחלזון יהיה "שייך" לזה או לאחר, אלא שיהיה החלזון **אותו** **אנו** **מחפשים**, וממילא כל עוד אין אנו **יודעים** **בכירור** לעמוד על כל ג' סימניו עדיין לא **מצאנו** כלום. [ויעוין במאירי בב"מ שם, די"א שאין לסמוך על סימנים אלא במה שמבואר בתלמוד, וע"ש בחי' צמח צדק]. ואמנם אם אמנם זהו החלזון זקוקים אנו לומר תירוצים וליישב את הסוגיות (ועל כל פירכא יש תירוץ), ומכח זה לייסד בגדרי צביעה וצידה, אבל לדידן שפרטים אלו אינם ברורים דיים, לשם מה לחדש "תירוצים".

ה. בעומדינו בענין זה, ראוי להביא דברים יסודיים של מרן החזו"ן איש ביחס **הראוי** להבנת לשון הגמרא והפוסקים:

'כשם שהעמיקו מחתימי התלמוד בעיקרי ההלכות, כך **העמיקו בלשונם** ובעריכת הדברים לפני הדורות הבאים, אשר כן הוא מידת החכמה ומידת החכמים, ולא יתכן **שיסתמו** בדבר שאי אפשר להבין, וכל שכן שיאמרו במאמר המורה אחרת מן המכוון, ואם לפעמים מתפרשים דבריהם על צד עמוק, הוא מטבע החכמה ומובן למעיין, אבל צריך ליזהר בזה הרבה מאד, שאם באנו להעמיס בדבריהם **רמזים** יתר על המידה, לא נשאר בידינו כלום' (ב, טז).

'אין להכניס בר"מ כונות **רמוזות** אלא בפרטים של מקרים, אבל שרשי המצוה שנחיצותה גדולה וביאורה, לא נצרכה לטורח והתעמקות, מידת חכמים לפרשה ולשננה בדברים מפורשים כמו הכא' (ב, לב). 'כפי המקובל בידינו אין להעמיס דברים שהם בבחינת **עיקר חסר מן הספר**, שבעלי המסורה שקדו שהבאים אחריהם יבינו דבריהם **באר היטב**' (ג, לד). 'ואין ראוי לחדש מה שלא נזכר בגמ', שמעתיקי התורה התאימו **בעומק לשונם** וחכמת סגנונם להעמיד את הדורות הבאים על כוונה האמיתית' (ב, לב).

ו. העוסקים בענין, עזבו את הסימנים המפורשים בגמ' בגוף הסוגיות בענין החלזון, וסמכו עצמם על מה דאיתא במדרש (פסיקתא בשלח, שיר השירים רבה, ד, יא) 'ולא היו לבושיהם גדלים [של בני ישראל במדבר], אמר להן צאו וראו מן החלזון הזה כל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו'. עוד יעוין ברש"י דברים (ח, ד) 'וכמו שהיו גדלים היה גדל לבושן עמהם כלבוש זה של חומט שגדל עמו'. ואף שלא הזכיר חלזון אלא חומט, מ"מ יעוין ברש"י חגיגה יא ע"ב, חומט – מין שרץ שקורין לימגא. ותרגום מילה זו – חלזון, על פי הנחה דמילת הלעז הוא טעות סופר, שהרי בכל מקום רש"י מתרגם חלזון – לימ"ץ, והוא מין ממיני חלזון יבשה של זמנינו [והלבוש הגדל עמו, היא הקונכיה], א"כ הרי שהחלזון המבוקש הוא כעין הנקרא כך בזמנינו. ואע"פ שבכל מקומות אלו מדובר על חלזון יבשה [נראה בתרגום ירושלמי (דברים כח, מב) צלצל – חלזונא. ושם מיירי בתולעת שבתבואה]. מ"מ מוסיפים לטעון, מכיון שבכל מקום בחז"ל נקרא גם גם החלזון הימי, בשם "חלזון", מן הסתם הוא ממשפחת החלזונות [הרכיכות].

אמנם, שיטת רש"י דחלזון דים הוא דעולה ליבשה – ואינו כן לפנינו – וא"כ היאך ניתן להביא את דברי רש"י באופן של פליגין דיבורא. ועוד דתרגום הלעז ברש"י [מצרפתית עתיקה], אינו "תרגום ודאי" [ופעמים מתוך 'הבנתם' בפירוש המילה בלשון הקודש, 'תרגמו' את הלעז], וראה בהקדמה לחלק שני שהובא מאגרות חזו"א 'אם אמנם הבלשנות ותרגום המילים נוטל חלק בתורה שבע"פ לאחר שניתנה לכתוב, אבל הרצים אחריה מידה ואינה מידה, ואין התורה מצויה בין אלה שעושים מלאכתם [הבלשנות] קבע ואת העיון העמוק ארעי, או אינם מתעמלים בו כלל'. ונראה שמלבד מה דצריכים אנו להתייחס כעיקר לסימני הגמ', ורק להסתייע מן המדרש, סמיכה זו על דברי המדרש היא סמיכה שאין בה ממש, דמסדר הדברים בערוך נראה שחילקם לשניים. מדרש זה של נרתיקו גדל עמו, הביא בערך חלזון ג' לבאר את הגמ' (סנהדרין צא). עלה להר וראה שאין שם חלזון אפילו אחד וכו', ואילו בערך חלזון ד' הביא את סימני חלזון התכלת (מנחות מג:): ואת הגמ' הצד חלזון חייב, ואת הגמ' (שבת כו). צדי חלזון מסולמה של צור ועד חיפה. ונמצא, דיש לפנינו שני מיני חלזון [לפחות]. ורק על חלזון של יבשה, שמענו במדרש שהוא בעל נרתיק הגדל עמו, וביחס אליו תירגם רש"י בכל מקום את

המילה חלזון לימין [חלזון של זמנינו], והוא החומט שהוא חלזון היבשה שהרי הוא משמונה שרצים, והוא הנזכר ברש"י בפרשת עקב כלבוש זה של חומט הגדל עמו [וכן הובא ברבינו בחיי שם], ומקורו במדרש חלזון הזה כל מה שהוא גדל נרתיקו גדל עמו [וגם שם י"ג חומט זה]. משא"כ החלזון המדובר לענין תכלת וצידה הוא חלזון של ים, ומנין לנו שהוא בעל נרתיק, דלא נזכר כלל בגמ' גבי חלזון תכלת דבר יסודי זה שנרתיקו גדל עמו, ורש"י לא ביאר ביחס לחלזון של תכלת שהוא החומט, וגם הגמ' לא הזכירה זאת [וגם הרמב"ם בפיה"מ כלים פ"ב, שכתב שלחלזון יש צדף, אבל לא נזכר להדיא שם דמייירי בחלזון התכלת]. ומשום מה, בעל מוסף הערוך כתב בערך חלזון ד' דקאי על חלזון תכלת "גם זה נרתיקו גדל עמו", ולא ידעתי זאת מנא ליה. ואדרבה, מלשון הגמ' 'גופו דומה לים' משמע דמייירי בבעל חיים ללא נרתיק [ואולי זה גופא השמיעו לנו דלא נימא דהוא בעל נרתיק בדומה לחלזון דיבשה].

ודבר זה מוכח ממה שהערוך ערך חלזון א' הביא את המשנה בבכורות לגבי מום בעינו הנקרא חלזון, ובערך ב' על המשנה בכלים או שקשר חלזון בראשה טמאה, "פ"י זה הוא צורתו ונקרא חלזון כמו החלזון שהוא מוקף" (וכתב מוסף הערוך, שבעל הערוך צייר כאן, ואמנם לפנינו הוא בציוור בכ"י וראה לקמן סימן ט אות ז). הא קמז, דאף שבודאי אין המום בעין או צורת 'לולאה' בראש מפתח דומה לגמרי לחלזון [ופשיטא שאין להם 'נרתיק'], מ"מ על שם דמיון הדבר נקרא, ואינו חייב להיות דמיון מושלם, א"כ אף חלזון הים והיבשה דומים במה שהוא ומחמת זה נקראים באותו שם, אבל מנין ששניהם בעלי נרתיק.

ואין לומר כלפי שני מיני החלזון, מסתבר שהם דומים ביותר, והנרתיק הוא 'חלק מהותי' מהצורה, ואם מצאנו 'נרתיק' בחלזון היבשה א"כ ה"ה בחלזון הים, ושונה הדבר מדברים אחרים שאנו רק 'דומים' להם. דמ"מ מצאנו כלב וכלב ים ודברים רבים שאינם דומים ואינם מאותה משפחה, אלא בפרט כל שהוא זה לזה. (וע' רמב"ם הל' כהמ"ק פ"י הי"ג, הו"ד לקמן ח"ב סוף אות ג, וע"ש אות ז בענין תרגום מילים). כלומר, יש סיבות נוספות לכינוי דבר בשם מסוים, של דמיון חיצוני וכדומה לשמות דומים. אמנם דמות ראייה איכא, כדמשמע במשניות כלאים, וכמ"ש החזו"א (סי' ג' סק"ה)

'ומיהו מה שנקראים בשם אחד, אין זו עדות שהן מין אחד שהלשון הסכמת בני אדם, ומ"מ אפשר שהוא סניף להתיר שהרי הסכים עליהם שדעת הבריות, שהוא מין אחד'.
ועוד מתבאר שדוקא בחלזון ה"ימי" חייבים משום צידה, ובו צובעים תכלת, והוא המצוי בנחלת זבולון, ואילו חלזון של יבשה אינו זו ממקומו ואין עליו חיוב משום צידה [ואולי הוא החלזון שכתב הראב"ד בפי' ס' יצירה, ראה סימן יא].
וראה מה שהשיג היד רמה על פי' רש"י בסנהדרין [שמשמע ממנו שחלזון דתכלת הוא הנמצא בראשי ההרים] 'מסתברא האי חלזון [דעולה להר] לאו האיך דאמרינן גבי תכלת'. ועוד, מהא דלא מצינו החלזון בזמנינו עולה ליבשה, א"כ היא ראייה לסתור. וגם יל"ע אי לשון המדרש 'לבושו גדל עמו' מיירי בקונכיה (כמו שריון) דטפי נכון לקרוא לה בית.

עוד יש לציין, לשון 'נרתיק' אין פירושו בהכרח גוף קשה (קונכיה), ומצינו הוציא חמה מנרתיקה, נרתיק להחזקת שטרות, וראה רות (ד, ז) ושלף איש נעלו, ובתרגום נרתק יד ימיניה (כפפה). שו"ר מ"ש רש"י סוף פרשת במדבר שכסוסי הבד על הכלים במסעות אף הוא נקרא נרתק, ומבואר שאינו בהכרח גוף קשה.

סימן ז

בדין ציצית צבועה

א. כתב הרמב"ם פ"ב ה"ח: 'טלית שהיא כולה אדומה או ירוקה או משאר צבעונים עושה חוט לבן שלה כעין צבעה אם ירוקה ירוקין אם אדומה אדומין. היתה כולה תכלת עושה לבן שלה משאר צבעונין חוץ מן השחור מפני שהוא נראה כתכלת'. והביאו הטור בסימן ט, וכתב דכן פירש רש"י, ור"י פירש שאין צריך. והב"י כתב בשם תרומת הדשן, האידנא לא נהגינן רק בציצית לבנים ואפי' בטלית קטן שהוא של מיני צבעונים לא ראיתי מימי מצויץ רק בציצית לבן ולא צבוע, והר"י אבוהב כתב בשם בעל העיטור שציציות של לבן קודמים לכל הצבעונים באיזה צבע שיהיה הטלית שכשאמרו מין כנף אמרו לפי רוב הטליתות שלהם שהיו לבנים אבל אם אין לנו (נראה דצ"ל לו) לבן אז צריך שיהיה מצבע הטלית. ומ"מ כיון שהרמב"ם ורש"י סוברים שצריך שיהיה מצבע הטלית וגם

התוס' והראב"ד נראה שאין חולקים נראה שצריך לזוהר בדבר וכן ראיתי המדקדקים נוהגים לעשות הציצית מצבע הטלית. עכ"ד. וכתב הדרכי משה, ואני לא ראיתי מימי ציצית אלא לבן ואין לשנות.

וכן כתב בשו"ע סעיף ה, יש אומרים שצריך לעשות את הציציות מצבע הטלית וכן נוהגין, וכתב הרמ"א, והאשכנזים אין נוהגין לעשות הציציות רק לבנים, אף בבגדים צבועים, ואין לשנות.

וכתב הב"ח, ומה שנהגו כל ישראל בטלית של צמר לבן, הוא כדי לאפוקי נפשין מפלוגתא מבגדי צבעונין, או יעשה גם הציצית מצבע הטלית דאף ר"י לא אמר שאין צריך אבל אם צבען מצבע הטלית הוה מצוה מן המובחר, לא כמ"ש הרמ"א "האשכנזים עושים ציצית לבנים אף בבגדים צבועים ואין לשנות" דשינוי זה הגון [לעשותן צבועים בבגד צבוע] הוא אלא מיהו בצינעא מתחת לבגדיו דלא ליתי לאינצויי, עכ"ד. וכ"כ הט"ז, ראוי לעשות דוקא טלית של צבע לבן כדי שיהיה יוצא דעת הכל כשיעשה הציצית לבנים, וכ"כ המ"א.

והוסיף המ"א טעם נוסף שכתב הב"ח בסי' כד דכתיב ולבושיה כתלג חיור, והיא סיבה לעשות את הטלית לבן. ומקור הדבר בשבת (קנג.), בכל עת יהיו בגדיך לבנים זו מצות ציצית, ופרש"י שמלובן הבגד, אלא דהא קשיא לב"ח, מנין שמייירי בטלית של מצוה, וע"ז כתב לפרש, לפי שאמרו רבותינו (ר"ה יז:) נתעטף הקב"ה בטליתו וכתוב ולבושיה כתלג מכאן שטלית עם ציצית שמתעטף בו יהא לבן. כלומר, "בגדיך לבנים" דאיתא בגמ' היינו הטלית שמתעטף בו למצוה הוא צריך להיות לבן כמו שהקב"ה נתעטף. וע"ש בעטרת זקנים.

כלומר, לטעם הראשון, כיון שנהגו בחוטים לבנים, לכן יעשה את הטלית לבנה, בכדי שהחוטים יהיו בצבע הבגד, ולטעם השני, אדרבה, כיון שהבגד צריך להיות לבן, לכן יעשה את החוטים לבנים, בכדי שיהיו בצבע הבגד. וזו כוונת הפ"ג (סי' ט' א"א סק"ו) למעיין בדבריו. אמנם לטעם הראשון [דהבגד נגור אחר החוטים], צ"ע במקור מנהג זה שכתב הרמ"א שהציצית יהיו לבנים.

ונראה דהוא האמור בתרומת הדשן סו"ס מו: 'שרי לתפור בקצה הבגד בחוט אדום או ירוק סביב הנקב וליכא למיחש שיצרפנו עם החוטיין הואיל ולא נהגינן

האינדנא בשום מקום רק בציצית שהם לבנים ולא צבועים, ואפילו בטלית קטן שהוא ממיני צבעים לא ראיתי מימי אחד שיהיה מצויץ רק בציצית לבן ולא צבוע, ואע"ג דאין קפידא בצבע כלל, מ"מ הואיל ולא נהגו כן, ליכא למיגזר ביה שמא יצרפו עם החוטיץ'.

ומבואר מדבריו דאע"ג שאין קפידא בצבע, ואדרבה ע"י שמטיל חוטים לבנים גם בטלית צבועה מפסיד שיטות ראשונים, שאינה בצבע הבגד, מ"מ לא נהגו כן, ואף בכגד צבועני הטילו חוטים לבנים, והוא המקור לשיטת הרמ"א.

ולפי מש"כ תרוה"ד, דשרי לתפור חוט צבועני סביב הנקב, ואין חשש שיצרפנו עם החוטיץ, הרי שגם חוט אחד אין חשש שיצרפנו עם שאר חוטיץ לבנים, ומנהג זה [שלא עשו חוטי ציצית צבוענים] היה חזק בעיניו עד שהתיר דינא דגמ' שלא לתפור בתוך ג' אצבעות. ודבריו הם המקור למש"כ הרמ"א, ולא עוד אלא שהוסיף הרמ"א "ואין לשנות", ולכאורה מאי איכפת לרמ"א אם יטילו חוט צבוע בכגדי צבוענים [ודבר זה לא הודגש בתרוה"ד], ושמא י"ל דע"י כך יפסידו, כגון שימשיכו לנהוג לתפור בחוט צבועני סביב הנקב, והדר דינא דגמ' למקומו, דאין לתפור בתוך ג', כיון שאם מטילים חוט צבועני יש חשש שיצרפנו והוי פסול של תולמ"ה, ועייין.

ומי לא יחוש לאזהרת הרמ"א "ואין לשנות" וכ"כ הפמ"ג "יש אומרים שאין לצבוע ציצית ובהכרח יהיה הטלית לבן"], וכל המשנה ידו על התחתונה.

והנה כתב הפמ"ג, מה ששפת הבגד כעין תכלת בטליתות שלנו (היינו 'הפסים השחורים') בטר עיקר הבגד אזלינן. וראה מ"ש הגר"מ עפשטיין בן 'בעל הפרדס' [ישורון ח"ו עמ' רמה] 'אפשר לצבוע השוליים בתכלת אין כאן בית מיחוש אעפ"כ צריכים להתיעץ עם יראים ונראה מהלשון שלא כולם נהגו בצביעת פסים אלו, וגם נראה שהיו אלו בצבע שחור כנהוג בדורות האחרונים ומ"מ קרא להם 'תכלת'. וטעם דבריו מצד מחלוקת יוהרא ושינוי (ע"ש שכתב 'השטיינג של משי זהו שינוי גמור אבל הציצית גופה אינו נקרא שינוי כי אינו נראה לכל ואסור מפני מראית עין', ולכאור' המילים 'מפני מראית עין' קאי על השטיינג של משי). ושמעתי שהיו מקומות שנהגו בפסים כחולים [ומנהג בעלז, הוא גוון אפרפר].

ב. הבית יוסף בשם הסמ"ג, הוכיח דלא כרש"י ממנחות (מ). סדין בציצית אסור משום קלא אילן, ופריך, לא יהא אלא לבן, הרי שאין חושש לצבע, דהיאך נותן חוטים צבועים בקלא אילן בסדין של לבן. אמנם למרות קושיא זו הב"י לא נד משיטת רש"י ובשו"ע חשש לה וכנ"ל.

והנה לכאור' מבואר מסתימת כל הנך פוסקים (רש"י, רמב"ם, שו"ע), דבכל החוטים בעינן צביעה בצבע הבגד וממילא בטלית לבן אין להטיל אפילו חוט אחד צבוע. אמנם כתב המלבי"ם בארצות החיים סי' ט סקל"ב, דגם לדעת השו"ע שחשש לרש"י שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית, היינו רק לענין שני חוטים הבאים במקום לבן שיהיו מצבע הטלית, וז"ל 'כן נראה פשוט דבשני חוטין הבאים במקום תכלת ל"ש מין כנף, ובהא לא קשיא קושית הב"י דהא שני חוטין אלו נותן במקום התכלת ויכולים להיות צבועים באיזה צבע שירצה'. כלומר דמה דמבואר בסוגיא דשפיר דמי להטיל קלא אילן [ואין חסרון בעצם אלא מצד כלאים], היינו רק בחוטים הבאים במקום תכלת, דגם לדעת רש"י רק בשני החוטין דלבן איכא דינא דמין כנף, ולא בשני החוטים "לשם תכלת".

וכן כתב החזו"א (סימן ג' סק"ה) מצות לבן בעיקרו מכוונת התורה שיהא הלבן בצבע הטלית, וא"כ אין נפקותא בין איכא תכלת לליכא תכלת, וכ"מ ברמב"ם ובטור שכתבו דין זה בזמן הזה. מיהו דוקא ב' חוטין צריכים להיות בצבע הבגד אבל אם אין לו תכלת ונותן ד' לבן, אין קפידא בב' הנוספות באיזה צבע יהיו, וראיה מהא דפריך (מ.) ולא יהא אלא לבן, ואם איתא דכל ד' חוטין צריכים ממין הטלית בצבען, א"כ בסדין לבן אין כאן ציצית, וכבר הביא הסמ"ג ראייה זו לדחות פירש"י. ואמנם הסמ"ג סובר דבמקום דליכא תכלת וארבעתן לבן, יש לכל ד' חוטין דין לבן, וא"כ מוכח בגמ' דאין צריך כלל בלבן צבע של הטלית, אבל לפירש"י והכס"מ ע"כ צ"ל דיש חילוק בין ב' החוטין של הלבן ובין ב' החוטים הנוספים תחת תכלת. וראה משנ"ת במילואים (י).

וכן כתב הגר"י מקוטנא בישועות מלכו סימן א, אמנם ציצית של לבן כשרים גם כשהם צבועים כדמר"י לא יהא אלא לבן וכן מידי ציבעא קגרים. ושם בסימן ב, מש"כ לא יהא אלא ספיקא שמחויבים עכ"פ מצד ספק אחר שזה אינו מזיק,

אמנם החוט לא נפסל ע"פ דין וכדאמרי' לא יהא אלא לבן 'דהרי דגם התולה קלא אילן נהי דמשום תכלת לא יצא משום לבן מיהא יצא, והגם כי קצת פוסקים חלקו על זה מ"מ דעת רוב הפוסקים כן הוא'.

וראה בפסקי תשובה ח"א סי' ד בהג"ה שם, אע"פ דאיתא בזהר פר' פינחס דמצוה מן המובחר ציצית מוזהבת, מ"מ הגיה הגר"א ביהל אור 'טלית מוזהבת' [ולא הזכירו בהגהות לשו"ע]. ויש לפרש דבהגהת הגר"א, דלפי הגירסא 'ציצית מוזהבת' משמע דכל חוטים יהיו מוזהבים וזה אי אפשר דהא בחוטי לבן בעינן 'מין כנף' בצבע [דאי מיירי רק בשני חוטים, שפיר דמי], או דטפי 'נוי מצוה' [ע"פ הפשט] הוא בטלית מוזהבת ולא בחוטים.

ג. לפי האמור מדויק הדבר היטב מלשון הרמב"ם 'טלית שהיא כולה אדומה או ירוקה או משאר צבעונים עושה חוט לבן שלה כעין צבעה אם ירוקה ירוקין אם אדומה אדומין. היתה כולה תכלת עושה לבן שלה משאר צבעונין חוץ מן השחור מפני שהוא נראה כתכלת'. כלומר, רק ב'חוטי לבן' יש דין מין כנף.

אולם מלשון הב"י דלא חילק שדין זה נאמר רק בשני חוטי לבן, משמע דס"ל שהוא בכל הדי' חוטיין, וכך סתם בשו"ע. וכן הטור שינה מלשון הרמב"ם 'עושה חוטי לבן' (והיינו שני חוטים, מדין 'מין כנף'), וכתב ועושה הציצית מצבע הטלית, ומשמע בכל החוטים. וכן נראה מסתימת דברי העיטור דמצריך "ציציות לבן" לא רק בשני חוטיין אלא בכל החוטיין, וכמפורש בתרוה"ד שלא ראה מצוין אלא לבן.

וראה דברי החזו"א סקכ"ו, בביאור הספק בשו"ע (סימן ט ס"ד) הטיל בטלית של שאר מינים ב' חוטים מינו וב' חוטי צמר, אם ב' החוטים באים תחת תכלת דינם כתכלת, וב' מין כנף וב' תכלת מהני, או"ד היכא דליכא תכלת כל ארבעתן צריכים להיות מין כנף, ולרש"י ורמב"ם שב' חוטיין במקום תכלת א"צ שיהיו בצבע הטלית אפשר דה"נ א"צ שיהיו מין הכנף.

אמנם יש לדעת שאם מסתמכים על החזו"א ששני חוטי תכלת אין בהם חסרון שאינם בצבע הכנף, כל זה לנוהגים במנין החוטים כתוס' [שני חוטים], אולם לדעת הרמב"ם [חצי חוט] וראב"ד [חוט אחד], ואם יוסיפו ויצבעו טפי מכך

[לצאת שיטת התוס'], מפסידים מין כנף בצבע. וכן יל"ע האם כשעושה יותר מחוט אחד תכלת [כל אחד לשיטתו] עובר בבל תוסיף. וראה מוריה, תשרי תשע"ג.

ד. תמה התוס', אשיטת רש"י דבעינן מין כנף בצבע מהא דמידי ציבעא קגרים, ותירץ, שמא מדרבנן משום זה אלי ואנוהו [וכ"כ תוס' בדף לח ע"ב סוד"ה מידי "דמדרבנן הוי"], ועוד נראה דאיירי בשאר מינין כגון שיראין וכלך דאין פוטר אלא במינם מדאורייתא.

וביאר הב"ח, כיון שבשאר מינים דרשינן הכנף מין כנף ואינו פוטר אלא במינם א"כ בהם אף הצבע צריך שיהיה בצבע הטלית, ולא אמרו מידי צבע קגרים אלא בבגדי צמר ופשתים דתכלת פוטר בהם דכתיב הכנף מין כנף וכתוב פתיל תכלת, אלמא תכלת לאו מין כנף.

ולפ"ז אף אנו נאמר, דמה שאמרו לא יהא אלא לבן [דמזה מוכח דבשני חוטי 'תכלת' לא בעינן בצבע הכנף], קאי על סדין שהוא בגד פשתן, כמבואר בסוגיא שם, ולא בעינן בו מין כנף, משא"כ בשאר מינים בעינן מין כנף בכל החוטים וכן לענין הצבע. אמנם כל זה ליתא, פשיטא שכוונת הב"ח, אינה אלא לחוטי לבן, דהלוא גם בשאר מינים מחויב להטיל תכלת, וא"כ שני החוטי 'תכלת' אינם מין כנף. וראה באריכות ארצה"ח סי' ט (ארץ יהודה סק"ד, ע"פ שו"ת רשב"א ח"ג רפ).

ה. כתב הרא"ש בשם בעל העיטור, בביאור הדין דסדין פטור מציצית, דהא אם אין לו תכלת מטיל לבן, היינו צמר לבן במקומו כדי שלא תחסר הציצית אלא צבע חלזון. וביאר הב"ח, האי קרא דהכנף מין כנף אפתיל תכלת דבתריה קאי לומר לך שאם אין לו פתיל תכלת יתן במקומו מין כנף אע"פ שאינו צבוע תכלת אלא צמר לבן מאחר שהוא מין כנף וגם הבגד הוא של צמר, כללו של דבר דריבויא דמין כנף מרבינן מיניה שאם אין כאן תכלת בעינן שיתן לבן ממין הכנף ושיהא ממין תכלת שהוא צמר, ולפ"ז בשאר מינים נמי לית להו תקנה לדידן דלית לן תכלת, ולפי זה בזמן הזה אין לעשות כי אם ציצית של צמר [כי אם ירצה לפוטרים בחוטי פשתן צריך נמי ב' חוטי צמר [במקום התכלת] והוי כלאים בין החוטים]. וזולת

זה הוּי ברכה לבטלה. עכ"ד. ואף שכתב הרא"ש דזהו פירוש זר, מ"מ הב"ח קיימו. וכן הביאו הגר"א בסי' ט סק"ד, כמקור לדברי הרמ"א יש אומרים שלא לעשות ציצית של פשתים כלל' ע"ש. אמנם י"ל שהכוונה להסכר אמאי בעינן צמר ולא אמאי בעינן לבן, וכן נראה מלשון הרמ"א.

ואמנם דברי העיטור, צ"ב מהסוגיא לא יהא אלא לבן, ותי' כיון דאפשר במינו, ולשיטתו הא אי אפשר במינו (בפשתן) דשני חוטים בעינן מצמר. ובדוחק יש לומר שדברי הגמ' לא יהא אינו אלא בדיעבד אבל לכתחילה נאסר בתליה. וע"ע ארצה"ח ח סקכ"א.

ו. נמצא דאנן הלובשים טלית לבן יש לנו להטיל את כל החוטים לבנים, כפשטות לשון השו"ע והרמ"א. ונתבאר בכמה אופנים.

א. דעת הב"י לפי רש"י, מטעם מין כנף בצבע.

ב. דעת העיטור מדין מין כנף כשאינן תכלת [ולאידך גיסא, לדעת העיטור, אם הבגד צבוע בעינן שכל החוטים יהיו מצבע הבגד, כמ"ש הב"י בשמו].

ג. דעת הרמ"א ע"פ תרומת הדשן בעינן חוטי לבן. וטעמו נראה כמ"ש רש"י בשבת "שמצות ציצית בעי שני מינין של צבע, שני חוטין של תכלת ושני חוטין של לבן דהיינו מין כנף דסתמיה לבן". ונראה דאנן דלית לן תכלת, בעינן דכל החוטים יהיו כ"סתמיה" דמין כנף מין לבן, גם בטלית צבועה, ואולי הוא דין דאורייתא [וראה עוד במילואים בשיטת רש"י].

והביאור כיון דהשתא אין לנו תכלת, הדר דינא דבכל חוטים בעינן ממין כנף, ורק כאשר יש 'פתיל תכלת' הוא מופקע מדין 'מין כנף'. [וכן מובא בשם הגרי"ז (ראה ישורון ח"י עמ' תרעב, עובדות והנהגות ח"א עמ' קסז) כנגד תכלת שאינה מוכחת, לפ"ד הרמב"ם, דאם אינו התכלת האמיתי א"כ הוּי חסרון בחוטי לבן שאינו צבוע בצבע הבגד, ואף דמהרמב"ם ליכא הוכחה אלא ל'חוטי לבן' ולא לכל הד' חוטים, וכנ"ל. מ"מ מסתייע הסברא מדברי העיטור].

ד. שיטת תוס' הוא מדין זה אלי ואנוהו [והגר"א ציין לדברי התוס' כמקור לרמ"א דיש לעשות חוטים לבנים], וע' פמ"ג משב"ז סק"ז, לרמב"ם וראב"ד

נראה שהוא דאורייתא שיהיה ציצית מצבע הטלית מדין הכנף מין כנף, והרמב"ם לשיטתיה דשאר מינים דרבנן קאי הכנף רק לצבע, ולא משום זה אלי ואנוהו. ואמנם יש מקום לומר דאין דין 'ואנוהו' רק על החוטים הסמוכים לכנף [כדעת ארצה"ח וחזו"א], מ"מ אם באנו לפרש את סתימת תרה"ד והרמ"א שיעשה את כל החוטים לבן, נימא דהשתא שאין לנו תכלת, הדר דין 'ואנוהו' בכל החוטים, וכמ"ש החזו"א סקכ"ה 'חביבה ההשתוות'.

וליכא למימר דבהאי תכלת איכא נמי ואנוהו, דלא גרע מכל חוטי תכלת דפשיטא שאינם חסרון באנוהו. שאני התם, דכך הוא ציווי התורה, אבל הכא שאנו מסופקים בדבר, מהיכי תיתי לבטל דין דרבנן של נוי המצוה, שיהיו החוטים בצבע הכנף [ודוחק לומר שכל "צבע תכלת" (אף של קלא אילן) מופקע מדין זה]. וצריך ראייה שהטלת התכלת המסופקת דוחה לדין זה.

ולכאורה הרוצה לצאת ידי כל החששות יש לו ללכת עם בגד שכולו תכלת וכל ארבעת החוטים מתכלת, ומהני רק לדעת הב"י, דאילו לדעת העיטור בעיני עדיין חוטין לבנים כרוב טליתות, ויטיל דוקא בטלית של צמר ולא בשאר מינים (כגון, דיאולן, כותנה) דבהם בעיני הכל מין כנף לפ"ד הב"ח.

אמנם העיר ג"א 'אם היה ספיקא דאורייתא היה נדחה דין ואנוהו דרבנן וכל שכן "דין" דתלג חיור ועושה טלית שכולה תכלת או רובה תכלת (ומקיים בכך מין הכנף)'.¹

סימן ח

ברין קיום מצוה מספק וחידוש מצוה

א. רבים אומרים לא יהיה התכלת מחלזון המורקס אלא ספק, אמאי לא נטילנו בטלית. ואף שאינו כמנהג שכתב השו"ע, והרמ"א הוסיף 'ואין לשנות', נימא דהיינו באופן שאין צד [אפילו רחוק] של ריוח שמקיים בכך את מצות תכלת, משא"כ בנדון דידן, אם הטיל ב' חוטים שאינן לבן מספק דתכלת שפיר דמי. אמנם נראה פשוט, דהבא להכריע ולומר דיש לפנינו ספק דאורייתא, בהא יש לדעת אם דנים כפי ככל ספק דאורייתא, מה עוד, דלכאורה אין זה אפילו בגדר

ספק, שהרי לא כל "המצאה" שתעלה בדעת בני אדם שיתכן ויש "סיכוי" והיא נכונה, אנו משועבדים לשבת ולפרוך את ראיותיו. והעיר ג"א 'אין מדובר על "שעבוד" לסתירת הדברים, אלא השאלה היא אם כל אפשרות קיימת יש לה **שם ספק** ואנו באמת מסופקים, או אינו נחשב ספק, ואם הדבר באמת ספק אין מקום לכל החששות האלו, אלא שיועילו שלא ילבש בגד לפני (או במקום) רבו ולא יותר' (ע' עירובין סג. יו"ד סי' רמב ס"ג, פמ"ג פב סק"ב). והנה נשמע אודות גדולי ישראל שהחלו להטיל את התכלת החדשה, והדברים טעונים בדיקה רבה, מאחר שמקצת מעדויות אלו הוזמו על ידי בעלי הדין עצמם. ולענין הלכה, ברור שאין להסתמך על שמועות, ועל כל אחד לשאול את רבותיו. והעיר ג"א 'אפילו אם נקבלם לשמועות, לא יצא מזה אלא שאין איסור, אבל [אנן] **שמעינן מהם** דאין בזה דין ספיקא דאורייתא לחומרא ואולי אפילו לא מהיות טוב'.

ב. יש לחשוש בכל הענין, להא דהפטור מדבר ועושהו וכן ליוהרא, אחר שלא נהגו בדבר רבים מגדולי ישראל, וכהא דאמרו שלא ינהג בדבר בפני אדם גדול שאינו נוהג בו. ובפרט, אם המטילים תכלת הוא מצד **דחוששים** לשיטת בעל המאור, דציצית בלא תכלת אינו אלא מדרבנן, פשיטא דהוה יוהרא, דהוא דלא כדברי הפוסקים כמשנ"ת במילואים (יא), וכ"כ ישועות מלכו סי' ב, אין להאריך בדעת בעה"מ כי דעה זו נדחתה מכל הפוסקים. אלא דטענת המצדדים דאין הנדון על 'ביטול מצוה' ללא תכלת, אלא דלכולי עלמא איכא בתכלת 'קיום' מצוה דאורייתא, וכמ"ש האמרי בינה או"ח סי' יג אות ד, הרוצה לנהוג על עצמו כדעת הפוסקים שמחמירים אין זה יוהרא.

וראה מ"ש השבות יעקב ח"א סימן לו, כשנמצאים הדסים ירוקים שנהגו אבותינו אין לנו להוסיף על דבריהם, [ומי שהתיר לכתחילה הדסים חדשים] 'אין זה רק רמות רוחא הוא דנקיטא ליה וגם ליבו בהוראה כי אל תטוש תורת אמך שאל זקניך ויאמרו לך'. אמנם המ"ב פסק דלא כוותיה, ע' תרמח ס"ק סה [וגם לדעת השבו"י, אם לא נמצאו יביאו מן הסוג החדש]. וע' מ"א יג סק"ח.

וראוי להזכיר תשובת אחד הגאונים הנדמ"ח (מהר" אופק סי' קסא) 'ומשום דאחריני פושעים מאן דלא פשע לא מיחזי כיוהרא, אבל ודאי אי איכא איניש פריצא ולא ידע בשימור מצוות ובהא מילתא דרבים פושעים הוא מיזדהר אבל מילתא אחרנייתא דרבים זהירין בהון הוא פשע אית למיחש ליוהרא'. וכיוצא בדבר בתכלת דידן, רבים [שאינם בני תורה] ואינם מדקדקים בשאר מצוות קלה כחמורה, מצאו מקום להתגדר במצוה זו, ויש לחוש לאזהרת הגאון.

ג. כתב החוות דעת ביו"ד סי' קי ריש בית הספק, בכל מקום לישנא דקרא הוא בודאי ולא בספק "ובמקום הזהזיר קרא בקום עשה כגון בתולה יקח אשה, וכן לקיחת אתרוג ואכילת מצה, אמרינן דמחויב שיהיה בודאי לא בספק", עיש"ה (וע"ש סק"כ, כמה שהביא מחי' הר"ן סוכה מו ע"ב, בין השמשות של שביעי של סוכות צריך להחמיר בישיבה בסוכה). וכ"כ מהר"ם בענט בביאור למרדכי הל' ציצית סי' תתקמט (ד"ה לפי) 'אף דגוי העושה אדעתיה דנפשיה אינו ודאי אלא ספק י"ל דמודה הרמב"ם בספיקא דמצוה אזלינן לחומרא ולא מתקיים חובת המצוה כי אם ע"י ודאי'. וע' בדברי המ"א ופמ"ג סי' קצד סק"ג (וע' גור אריה יהודה סי' ז אות יד, ומוריה תשרי תשעג (שעג) לדון לפ"ז בענין התכלת). וע"ע בשד"ח מערכת ס' כלל מא בשם החת"ס, יהודה יעלה ח"ב סי' רנו, אבנ"ז יו"ד סי' שלט אות יט "המצוה צריך שיהיה ודאי ולא ספק ואם לא כן לא יצא".

וכעין זה מוסרים בשם הגר"ח מבריסק, דבמצוה שגם לאחר שיחזור ויקיים מסופק אם יצא ידי חובתו ונשאר ב"ספק", אין צריך לחזור ולקיים (תשו"ה ח"א כו). וכ"כ בגור אריה יהודה [לבן הגר"מ זמבה] סי' ז-ח. אמנם יעוין במהרי"ט אלגאזי פ"ג אות מ', דסברת הרמב"ם [ספיקא דאו' לקולא מהתורה], אינה אלא באיסורין אבל במצות עשה אם נסתפק אם קיים המצוה או אם חייב לעשות המצוה, מה"ת חייב מספק לעשות העשה. וכ"כ עונג יו"ט סי' עא.

ולפי זה כל עוד אין אנו יודעים בודאי שזהו חלזון התכלת לא יצאנו ידי חובה בהטלתו. אמנם יש לבחון דבר זה בכמה הלכות דנהגין לקיים מספק.

א. מ"ב לב סקי"ח ובית שמואל אה"ע קכג סק"ד, כתיבה בשמאל.

ב. מ"ב לב ס"ק קעא, תפילין מעור שאינו מעובד לשמה (וע' יו"ד סי' רפח ס"ה).

- ג. מ"ב לג סקט"ו ובה"ל ד"ה לחוש, תפילין שנקרעו התפירות.
- ד. מ"ב לט סקכ"ו, תפילין הצריכים בדיקה ואין לו מי שיבדוק.
- ה. מ"ב תרנב סק"ב, נטילת אתרוג בין השמשות.
- ו. מ"ב תרמח ס"ק סה, נוטל מספק אתרוג מורכב. [וע' ח"ס או"ח רז, קובץ תשובות ח"ב סי' כה, בענין סימנים לזיהוי אתרוג]. וצ"ב מ"ש בבה"ל ד"ה שדומה דאם אין לו אחר רק ספק **מורכב** יטלו בלי ברכה.
- ז. שו"ע תקצה דהולך לשמוע תקיעות במקום שמסופק אם ישמע אף שמפסיד ע"י כך תפילה בציבור.
- ח. כתב המ"ב בהל' לולב ושופר (תקפו סקמ"ג, תרמח סק"ד) על דבר שהוא כשר מספק ואין לו אחר יקיים בלי ברכה.
- אמנם יש לחלק בין מקרים בהם יוצא ידי חובת דעה אחת, ואינו קיום מספק, דלשיטת אלו יצא לגמרי, ולא דמי להכא. וכמו שכתב השו"ע בסי' לג ס"ה, דיש לסמוך על המתירים כדי שלא לבטל מצות תפילין. ולענין עשיית המצוה בין השמשות, י"ל דהשתא כל חיובו הוא רק בתורת **ספק** (אם עדיין יום) ומספק זה פוטר את עצמו בקיום המצוה, משא"כ היכא **דהחיוב** בתורת ודאי.
- ד. איתא בסוכה (לא). לא מצא אתרוג לא יביא רמון. וכן נפסק בסי' תרנא סעיף יג, ומטעם דאתי למיטעי ליטלו בשאר שנים. ונראה דהוא הדין כאן, לא מצא חלזון לא יביא מין אחר, פן יאמרו בנינו למחר שזהו צבע תכלת האמור בתורה, ובפרט שעלולים לומר שהתורה דרשה רק גוון "תכלת", ואין נפקא ממין זה או אחר, ואזלינן בתר המראה שצבע התכלת **רומז**, כמו שיש הטוענים, וד"ל.
- וכאשר הדבר 'דומה' חמיר טפי, וכמ"ש המ"ב תרמח ס"ק סה לענין אתרוג מורכב, בשם ה"ז תרמט סק"ג **שלא יטול** גם בליכא אחר, דילמא אתי למיסרך לצאת בו תמיד ויה"ט"ז כתב בפריש ורימון 'זימנין דנפיק חורבא מיניה', וכל שכן באתרוג מורכב דחמיר[. ואף שהמ"ב מביא דעה דיטול, ע' בבה"ל ד"ה שדומה, אם אין לו אחר רק **ספק מורכב** יטלו בלי ברכה, ומשמע דבודאי מורכב מכריע כדברי הב"ח. וע' מאמר פ"ת הפרט השמיני אות ה.

ה. טען האדמו"ר בעל התכלת (עין התכלת פרט הראשון אות מא), לא יהא אלא ספיקא, כיון שאפשר שיקיים מצות תכלת, נכון ומחויבים לעשות עכ"פ מצד הספק אחר שזה אינו מזיק. [וכן רגיל בפי אינשי לומר "לא יועיל לא זיק"]. ולפי האמור מעתה מובנים היטב דברי הישועות מלכו כנגדו (סימן ג), דאף שאין החוט נפסל בכך [וכנ"ל סימן ז] 'איברא שאם היה נמצא תכלת בבירור והיה ידוע לנו כיצד צובעים, ודאי היה ראוי לאחוז במצוה זו, אלא שאין ידוע לנו בבירור גמור שזהו תכלת', ובסימן ב 'אחר שאין לנו ידיעה ברורה שזה תכלת, ודעת גדולי ישראל שהאינדנא נגנו ושאיננו מחויבים בתכלת, אין לנו להניח הודאי ולהחמיר מספק'. ובסימן א 'אין לנו להחמיר ולחוש לצבוע חוט מדם דג ידוע, אחר שכבר הוחזק אצל כל ישראל זה יותר מאלף שנה שנגנו התכלת ופשט לשון הספרי ומדרשו של האריז"ל מסכים לזה'. וראה באריכות בשלחן מלכים על הל' ציצית הקדמה אות ה.

ו. הראיות שחלזון הארגמן הוא "החלזון" בנויות על סמך דרכי המחקר, ומעולם לא שמענו שמקיימים מצוה ע"פ סימנים שלא ניתנו בגמ' ובפוסקים. ונראה שנדון זה שלפנינו אינו דומה למה שיש בזמנינו הסומכים על בדיקת רקמות וטביעת אצבעות וכדומה, דבנושא 'מדע' של עתיקות, ידוע מה הם "שיטות העבודה", של החוקרים, כל חוקר בונה תילי תילים של השערות, ובא משנהו ומוריד אותם בהינף יד, ומדוע עלינו להרכין ראש, בפני סיכומי החוקרים בני זמנינו, כאשר מי יודע מה ילד יום המחקר החדש. והארכנו בזה בחלק ב. והראיה הטובה ביותר, היא בנושא זה עצמו, כאשר חוקרים אלו מבטלים בהינף יד, את חידושו של האדמו"ר מרדזין זצ"ל, ש"דג הדיו" הוא החלזון ממנו צבעו את התכלת, חידוש שהגיע אליו, לאחר שבילה ימים ושנים בליבון סוגיא זו, לפי מיטב הידיעות בימיו [ומחקר זה על צביעה מן המורקס נתפרסם לראשונה עשר שנים לאחר פטירתו], פוטרים כיום כלאחר יד, באומרם שלא היו ידועים בזמנו לפני כמאה ועשרים שנה, כל הגילויים והמחקרים המודרניים, וכותבים בלעג שלעומת הידיעות היום כל דבריו שוים כקליפת השום. וגם על מחקריו של

הרב הרצוג, אומרים בפה מלא שהיה חסר לו "נתונים". והוא הרי כבר ידע ממצאות דג הפורפור [המורקס] ואע"פ כן, לא התחשב בו, כיון דסבר שאינו מתאים עם סימני הגמ'.

ז. ב"מ סא ע"א, עתיד הקב"ה להפרע ממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא. וכתב התוס', ואע"ג דעובר על מצות ציצית מ"מ איצטריך קרא לעבור עליו משעת תליה. וע' מהר"ם, מהרש"א ופנ"י, וכלל דבריהם הוא שאם תולה בבגד של עצמו אין זה רמאות שהקב"ה יפרע ממנו אלא עובר על מצות ציצית בינו לבין עצמו, ובגמ' מיירי בתולה בבגד כדי למכור לאחרים ויש בזה שתי רעות שמרמה את הבריות שמוכר להם דבר זול ביוקר ומבטל את הרבים ממצות ציצית. וע' שיטה מקובצת הטעם 'מחזיק עצמו כחסיד וגם מאנה ומרמה אחרים שמוכר להם קלא אילן שרואים שגם הוא עושה ממנו ציצית'.

ח. ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. ואיתא בשם הגר"א דמילת לדורותם היא בין מצות ציצית למצות תכלת, לרמוז שדוקא המצוה דחוטי לבן תהיה לדורותם, אבל לא חוטי תכלת מאחר שנגנזו (אמנם הגר"א הזכיר את המדרש שנגנזו בביאורו בסי' ט סק"ד ולא כתב דיוק זה). וכבר דייקו כן האלשיך והאור החיים. וכ"כ ישועות מלכו סימן ב-ג. וראה בישורון ח"ד עמ' תשד. (והנה גירות נוהגת בזה"ז אע"פ שאין קרבן (ע' כריתות ט:). וע' מנחות פד ע"א, ורחמנא).

ט. אמנם אף דאיתא בספרי דנגנזו, יל"ע ממה דמצאנו שהיה קיים עדיין בזמן האמוראים, ע' מנחות לט ע"ב, שהוא גברא דמכסא גלימא דכולא תכלתא, ושם מב ע"ב, הא תכלתא היכי צבעיתו, ומוזכר שם רב אחאי [וכתב המאירי ריש אבות שהיה ראש רבנן סבוראי וכ"כ באגרת רר' שרירא גאון]. ולפ"ז נימא שגם כיום ניתן למוצאו, וכמ"ש בשו"ת רדב"ז "אפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעים לצודו, גם כי אינם צריכים לו שצבע הדומה לתכלת

נמצא הרבה, דהיינו איסטיס הנקרא בערבי ניל וצובעין אותו באופן אומנות שאינו עובר אפי' ע"י גהויץ". וראה בספרי דבי רב עה"פ שמח זבולון, יש כמה מיני תכלת אחד מובחר שדומה ממש ככסא הכבוד ויש שרק דומה לזה דהיינו כרקיע, והמובחר נגנו, אולם מצוי עדיין השני ע"ש. וע' חמדת שלמה אה"ע סימן ט אות כג 'אינו מוכרח שלא ימצא תכלת בזמן הזה'. וע' שו"ת מהרי"ל החדשות סימן ה, 'אף האידנא שאין לנו ציצית חיישינן שמא יחזור הדבר לקלקולו שיהא תכלת מצוי כל שכן למאי דכתב הסמ"ג דאותו דג חלזון הוא מצוי בים המלח וכתב סימנים, קל היה לעשות תכלת'.

ויש שפירשו דהכא נגנו פירושו נשתכח, כמ"ש רש"י פסחים סב ע"ב נגנו נשתכח, וכ"פ העץ יוסף בספרי, וכמשנ"ת שנשכח דרך הצביעה ולא עצם החלזון [ראה סימן ב אות ח, סימן ו אות ג]. אמנם בשם הבית הלוי נמסר [ישורון ח"י עמ' תרעב], נאבד היינו שכעת אינו נמצא אבל אפשר למוצאו ואילו נגנו פירושו שאין יכולים למצוא אותו עד שיתגלה מן השמים. וע"ע ארחות רבינו ח"א עמ' רמא, מעשה איש ח"א עמ' קלב.

סימן ט

תמיהות מהגמ' על חלזון הארגמן

א. תפיסת החלזון

שבת עד ע"ב, שכן צדי חלזון קושרין ומתירין, ופרש"י דמיירי ברשתות העשויות קשרים קשרים. וכ"כ בסתמא במשנה קיא ע"ב 'כך הוא חייב על היתרן – כדילפינן בפ' כלל גדול מצידי חלזון שנצרכים לפרקים להתיר קשרי רשתות הקיימות כדי לקצרן או להרחיבן'.

מעתה קונניות אלו בהם מונח החלזון, לא שייך כלל לתופסן באמצעות רשתות, שהרי הם מונחות [כאבן שאין לה הופכין], על קרקעית הים, וצורת צידתם היא ע"י גריפה בכלים, וכל הרוצה ליטלם יבוא ויטול.

ושמעתי לתרץ, אף שאין הם ניצודים ע"י רשת ככל הדגים, מ"מ מניחים רשת ובתוכה פתיון והם מריחים ובאים לתוכה [שיטת הצייד שוחזרה לאחרונה], ואולי

לכך כתב רש"י 'רשת' ולא 'מצודה' שנאחזים בה דגים (ע' מנחות סד, ברכות סג, כדגים הנאחזים במצודה). ומ"מ סתימת לשון רש"י מורה על צידה ממש.

ב. מלאכת צידה

מלשון הגמ' 'צדי חלזון' משמע שחייב על תפיסתו משום מלאכת צידה. ויש לתמוה כיצד שייך מלאכת צידה בדבר הנמצא בתוך קונכיה ואינו נע אלא באיטיות מרובה [ולא עדיף מניצוד מערב שבת (ויכול לתופסו בשחיה אחת), ומצבי חיגר וחולה שפטור על צידתו].

וכבר נודעו דברי התוס' רי"ד בחגיגה (יא). לענין חומט [שיש המזהים אותו כצב או חלזון (שבולל), וכן נראה מרש"י שם] "מאי צידה שייכא ביה שהוא ניצוד ועומד ואינו יכול לזוז כי אם מעט ביותר". וראה בשיחת חולין עמ"ס חולין (דף קכב) בשם רס"ג, חומט – חרגם, ופי' רי"ק 'הנקרא בימינו זיקית'.

והנה כתב רש"י במשנה בדף עג, הצד את הצבי וכל מלאכת עורו נוהגת **בתחשים** למשכן בעורותיהן. ומ"מ בהמשך הסוגיא, קשירה במשכן היכא הואי כו' שכן צדי חלזון קושרים ומתירים, מבואר דהיתה צידה בחלזון, ומיירי בחלזון דתכלת כמ"ש תוס' [וראה בסימן ה]. אמנם י"ל דצידה שהוזכרה בסוגיין אינו אלא 'פעולת צידה' אבל אינו צידה של 'הלכות צידה'.

ולהאמור לעיל, דצורת תפיסתם היא ע"י הנחת רשת שבאים לתוכה, יתכן דכל כי האי מיקרי צידה כיון שאוספם באופן זה אל מקום אחד, ואינו צריך ללקטם אחד אחד (אמנם ע' תוס' שבת יז ע"ב ובמ"א סי' רנב והאחרונים האריכו בזה), ובפרט דעד עכשיו היו במעמקי הים ולא היו למעשה "תחת ידו" [אף דבעמקי הים, זזים רק במעט], ונכלל זה בלשון הגמ' (ביצה כד). כל שאומר הבא מצודה ונצודנו.

וע' ירושלמי (פ"ז ה"ג נב). לגבי חלזון, לית ביה צידה, והיינו דלא היתה מלאכת צידה כלל במשכן [והביאו איתם צמר צבוע כמ"ש קרבן העדה, ראה בסימן ה אות ב]. ולפ"ז אילו היתה היו חייבים אף על חלזון משום צד, וכדמשמע בבבלי.

אמנם לפי פשט הירושלמי דלית ביה צידה בחלזון, שמעתי לבאר, דאם החלזון הוא מין המורקס, מובן היטב במה נחלקו הבבלי והירושלמי, אי שייך צידה בכהאי גוונא [אף דמיקרי 'במינו נצוד']. וראה מהר"ם ופנ"י.

אמנם יל"ע אם עצם העצה לתופסם מיקרי צידה או "תחבולה" בעלמא, ולכאו' דמי לחופר בור עמוק ומוצא בתחתיתו חלזון שאינו יכול לזוז, וכי משום שהגיע עדיו בתחבולה – מתחייב משום צידה. [ולא דמי למ"ש מ"ב תצו סק"ב גבי דגים הואיל והם מכוסים מן העיץ והביכר רחב לעולם הם נשמטים לחורים וסדקים לכך לא חשיב כנצודים כיון דעכ"פ טורח לתופסם].

וכ"כ הגר"שז שמתר לצוד צב וחלזון אפילו מדרבנן, ע' שש"כ (מהדו"ח פרק כז הע' קנד), אכן בארחות שבת פי"ד הע' כא כתב בשם הגרי"ש דאסור לצודו מפני ששולל את חירותו.

ג. עור החלזון

בשמונה שרצים מצינו שחייב עליהם משום חובל והיינו שמכים אותם ונצרר הדם בעור (ע' רש"י בשבת קז:). ולפי המזהים את המורקס כחלזון של הגמ', וכפי פירוש רש"י (חגיגה יא.) שתרגם את החומט לימיץ, א"כ קמה ונצבה תמיה נוספת, מה הוא העור דחלזון המורקס וחבריו, ומה צביעה שייכא בעורו.

ועוד, מה שייך לומר בחלזון היבשה [החומט] יש במינו ניצוד' ומה דבר ראוי לעשות בו [וגם לא שייך מה שכתב תוס' דצדים שמונה שרצים לשם עורותיהן]. ועוד, דהא כתב הריטב"א דאין חייב על פציעת החלזון למשכן משום נטילת נשמה, דהוא כעין חלזונות שבאשפה ומבואר דאינו החומט (הערת חתני רמ"מ).

ד. פציעת החלזון

א) שבת עה. הצד חלזון והפוצעו, ופרש"י דוחקו בידיו כדי שיצא דמו, ותוס' הקשה דעל נטילת נשמה הדם יתחייב נמי משום נטילת נשמה, ולשון רש"י מורה שהדישה והוצאת הדם נעשית בידיו, בחלזון עצמו, וכ"מ ברש"י (שבת כו.) 'וליוגבים – שעוצרים ופוצעים את החלזון להוציא דמו והניחם נבווראדן

ללבושי המלך'. ואילו במין המורקס, הפציעה נעשית בדרך כלל, ע"י שבירת הצדפה [הקונכיה] בכלי ברזל.

ויש שתירץ, שחייבים משום דש על שבירת הצדפה והיא הפציעה המוזכרת, ואינו נראה בלשון רש"י [וע' בפמ"ג בפתיחה לסי' שכ בענין שבירת אגוזים, אי שייך למימר בזה דש].

(ב) בגמ' משמע שאין איסור בנוסף לצידה, וכיום תולשים מעט מן הבשר כשהוא חי [והיא בלוטת הצבע, ואותה מועכים ומוציאים את הנוזל], ולכאור' חייב על כך משום נטילת נשמה או גוזז, ולא נזכר בגמ'.

(ג) בגמ' מבואר שעדיף להוציא את הדם כשהוא חי וכאן גם שעתיים אחרי המיתה הוא טוב. ומתריצים שעדיף להוציא כשהוא חי אבל הוא טוב גם אח"כ. [ויש שאין מוציאים את הבלוטה מחיים, אלא מבשלים את החלזון עצמו].

(ד) הגדרת 'דם החלזון' אינה ברורה, כיון שלמעשה אינו 'נוזל' אלא חומר כעין ג'לי המוצא ונמרח על בד או נייר.

(ה) יש אומרים דבחלזון זה כיון שמקור הצבע היא בלוטה חלוקה ואינה שייכת לדם הגוף כלל, אתי שפיר דברי ר"ת בשבת עה ובכתובות ה, דם חלזון שצובעים בו מיפקד פקיד [ואינו כשאר דמו שהוא חיבורי מיחבר], לכן אין חייבים עליו משום נטילת נשמה אלא משום דש. וע' מאמר פ"ת הפרט הראשון אות ה.

ה. גידים ועצמות

ירושלמי שבת פ"ק ה"ג (ח.), ולא מחלזון שמענו [שמותר להרוג בשבת, וכן כינה, קה"ע], וחלזון יש לו גידים ועצמות ולא כן תני כל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר משהו חדשים [משא"כ כינה שיש לה גו"ע ההורגה חייב]. ובהסכמת הגר"ש נתנוזן לספר בן אורי עמ"ס שבת, העיר שאינו כדברי המחבר שהחלזון דומה לדג כיון שיש לו עצמות כמו דג, אמנם הקשה מהירושלמי פרק כלל גדול (נב.) שחייב עליו משום נטילת נשמה [וכן דעת ר"י בתוד"ה כי (עה.)]. ותירץ, דהראיה מחלזון היתה שאין לו גו"ע ואע"פ כן חייב משום נט"נ, א"כ ה"ה כינה, ודחו דאף שאין לו גו"ע חייב משום נטילת נשמה כיון שחי יותר

מששה חדשים, משא"כ כינה. אולם בגליון הש"ס שם בירושלמי פירש השואל ומשיב את הדחיה, דעל כרחך יש לחלזון גו"ע שהרי חי יותר מששה חדשים. והמחבר בן אורי ענה דפליגי הסוגיות אם יש לו גו"ע, ומלשון רמב"ם משמע שהוא דג שיש לו סנפיר וקשקשת ונימא שהוא דג טהור, אולם רש"י כתב שהוא תולעת, והם שני הצדדים בתשובת הנודע ביהודה תנינא סי' ג [מבן המחבר]. וראה מילואים אות ג סק"ה.

ויעוין בחי' הרמב"ן שבת יב, מסקנא דב"ה דמותר להרוג מאכולת (-כינה) לכתחילה בשבת, ומוכח בירושלמי דגרסינן התם ההורג כינה כהורג גמל א"ר שמעון בן חלפתא ולא מחלזון למדנו [שאסור] וחלזון יש לו גו"ע ולא קתני כל שחי ששה חדשים יש לו גו"ע.

ולכאור' הביאור דלמדנו נטילת נשמה מצידת חלזון והריגתו במשכן, וא"כ ה"ה כינה, ודוחה הירושלמי דבחלזון חייב דיש לו גו"ע דחי יותר מששה חדשים (וכמ"ש בגליון הש"ס). וכ"כ הרמב"ן בדף קז ע"ב, לרבנן דפטרי בכינה בכל דבר שאין בו גו"ע נמי פטרי משום שאינו מתקיים י"ב חודש והו"ל כמת וגמרינן נמי מאילים מה התם יש בו גו"ע אף כל שיש בו גו"ע והכי איתיה בירושלמי פ"ק, ואתא רב יוסף ואמר דלא גמרינן מאילים אלא דבעינן פרה ורבה אבל גו"ע לא בעי. וכ"כ רש"י (יב. ד"ה מתירין).

נמצא לביאור הרמב"ן וגליון הש"ס, לכבלי דחייב בחלזון משום נטילת נשמה, א"כ יש לו גידים ועצמות. אמנם יש להכריח כמו ביאור הגרי"ש בהסכמה [שחייב בחלזון אף שאין בו גו"ע] מדברי הראשונים. עיין בחידושים המיוחסים לר"ן שבת קז, שהקשה אמאי בחלזון אינו חייב משום נט"נ שבאותו אבר, ותי' דשאני חלזון שהרי הוא גוף אטום כחלזונות הללו שבאשפתות ואינו בעל אברים ועד שיהרגוהו ממש אינו חייב משום נטילת אותו אבר. וכ"כ הריטב"א בדף עה בשם רבו 'בכי הא ליכא נט"נ אלא כשנוטל כל נשמתו לגמרי'. [וע' בר"ן דאינו חייב משום נט"נ על שהוציאו מחוץ למים כדאמרי' השולה דגים מן הים כיון שיבש בין סנפיריו חייב, דהכא מיירי שהוציאו בכלי מלא מים]. ולכאור' אזלי בשיטת רב יוסף דלא בעי גו"ע.

אמנם לפ"ז דאין לו גו"ע הדרינן לכללא דאינו חי יותר משהה חדשים [דלא נראה רב יוסף פליג במציאות], וכתב בגליון הש"ס שם, דהא דאין לו גו"ע אינו חי ששה חדשים אינו סתירה למה דאיתא בחולין נח ע"ב, כל בריה שאין לה עצם אינה חיה יותר מי"ב חודש, די"ל שלאחר ששה חודשים הוא מת ולאחר י"ב חודש חוזר לעפרא בעלמא כמ"ש ברשב"א שם ובשו"ע יו"ד סי' פד סעיף ה. מעתה צ"ב טובא בחלזון המורקס דידן, אם הוא החלזון דסוגיית הש"ס, דלכאו' אין לו גו"ע [שהוא תולעת] אולם הוא חי שנים טובא ואינו חוזר לעפרא [ומ"מ אינו חלזון לרמב"ן, דאי חייב משום נט"נ אית ליה גו"ע].

סימן י

דעת הרמב"ן

כתב הרמב"ן (שמות כח, ב) 'לכבוד ולתפארת, שיהיה נכבד במלבושים נכבדים ומפוארים כי אלה הבגדים בגדי מלכות הן כדמותן ילבשו המלכים בזמן התורה וכו' והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גויים וכתב ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור'.

ויש שכתבו ראייה גדולה לאמת את התכלת הנעשה מחלזון המורקס, דמזכיר להדיא את לבוש 'מלך גויים' והוא האפיפיור, וידוע שלבושו הוא מתכלת העשויה פורפור. ואמנם האפיפיור הולך בבגד ארגמן (סגול), אולם הרמב"ן קרא כך גם לתכלת מחמת שגם את התכלת מייצרים מן החלזון הנקרא בפי שלטי הגבורים והחות יאיר בשם פורפור, והיא הסיבה לכך שנפסק יצור התכלת [ולבישת תכלת], כיון שממנו ייצרו צבע אדום למלכים.

וראיה זו אינה אלא הטעיה. הרמב"ן מדבר על לבושו של 'מלך גויים', ובפרשת לך לך (יד, א) כותב 'מלך גויים הוא מלך על עמים שונים אשר שמוהו לראש עליהם לראש ולקצין (רמז) [כמו] מלך רומי אשר המלך על עיר מקובצת מעמים רבים'. ומנין שהמלך בפרשת תצוה הוא האפיפיור. וגם צ"ב אמאי לא נחית הרמב"ן לכך שאף הארגמן [שהוא בגד האפיפיור] הוא מחלזון. ראה חלק ב אות ג.

ועוד שהרי בזמנו של הרמב"ן הרי כבר נעלמה ידיעת הצביעה של הפורפור מחלזון [כפי שמעידים כותבי הימים, וכפי הידוע שבזמנו לא היה תכלת בציצית]. ואע"פ כן הכותב מייחס את לבוש המלך שעליו הרמב"ן דיבר, לצבע הפורפור, אם כן היא ראייה לסתור, דנמצא שצביעת תכלת הפורפור אינה מחלזון דוקא שהרי הרמב"ן מייירי בתכלת **שעליה** התורה דיברה (יב). ובדוחק איכא למימר, דנשארה אמנם צביעת התכלת רק ללבושי המלכים.

אמנם מרש"י בשבת כו ע"א, שנבזרדאן השאיר צדי חלזון ללבוש המלך [ורש"י אזיל לטעמיה ששם תכלת של התורה נקרא רק העשוי מחלזון], אין ראייה ששימש רק לכך, דהרי מיירי בבית ראשון, ואח"כ צבעו כל ימי בית שני ובימי האמוראים, וההיקש בין גזירות של המלך הרומאי [אלף שנה אחר כך] לבין הגמ' בשבת כו, דמכאן **מוכח** שהיו גזירות על תכלת [והמשיכה הגזירה עד ימות הרמב"ן בספרד], מביאות לידי גיחוך, וכמ"ש בחלק ב' אות ג.

מה עוד שהרמב"ן מייירי בהסבר הפסוק "לכבוד ולתפארת" שכל בגדי הכהונה הם "בגדים מלכותיים", וכפי שאין ראייה ממה שכותב שם על המצנפת והציץ שכן המלכים לובשים, שהם בדיוק **אותם** שהמלכים לובשים, כך אין ראייה שאמנם צבע התכלת של בגד המלכים נעשה מחלזון, וגם לא ידעתי מדוע יטרחו המלכים לעשותו דוקא מחלזון שדמיו יקרים, הלא הקלא אילן מצוי יותר ובעל צבע זהה, ואולי בכדי להקרא "מלכותי" מצד יוקר מציאת הדבר, או שקלא אילן אין צבעו עומד ותכלת צבעו עומד לעולם [וכבר נתבאר בסימן ב אות ב, דקלא אילן "עומד" בכביסה ואינו עומד בבדיקת הגמ'].

ולדעת רש"י אין מערכים סמנים ליצירת הגוון, אם כן הוא **גוון** בפני עצמו, שאותו דוקא רצו המלכים, ואי אפשר להגיע אליו באופן אחר.

ועוד תמוה, מדוע לא מצא הרמב"ן לנכון להוסיף לנו **מספר מילים** שמחמת כך שהמלכים השתמשו בו לעצמם ואסרו אותו לזרים, לכן אין אנו יכולים כיום לצבוע תכלת לציצית. ועוד שהרמב"ם כתב 'אין אנו יכולים לצבעו' ומשמע שהכיר את מציאות התכלת [וכן מדויק ממ"ש בפי"ה מ'בים המלח הוא מצוי']. ונעלם ממנו אפשרות הצביעה, ואינו נראה שהוא מפני הגזירה. וכ"כ להדיא בנו,

ראה סימן א אות ו 'ומשום אי הכרת דג זה במסורת מדויקת נמנעה מהמאוחרים עשיית התכלת'.

סימן יא

ראיות נוספות

א. ציור הערוך

יש מי שכתב ע"פ כתב יד של ספר הערוך שנמצא בו ציור חלזון בדומה לטבעת "ספירלה" [והוא כדמות חלזון המורקס].

ומהנראה בתמונה זו, אין ראייה כלל אם יש לו פנים, או חלול הוא לגמרי. והדמיון בינו לבין צורת החלזון של הכותב "מקרי ביותר". מלבד שדברים תלויים על בלימה, דמי מעיד לנו שציור זה בכת"י [שלא נדפס בערוך לפנינו, ואין ידוע מי ציירו], ראוי לדון בו, יותר מהמפורש בגמ' גופו דומה לים.

אמנם ג"א דחה זאת 'אין זו ראייה ממה שבכל דפוסי הערוך לא נדפס כן, דבכל הדפוסים הקדומים אין ציורים כל עיקר, לא בגמ' ולא בשאר ספרים והיו מניחים המקום חלק (מחמת הקושי להדפיס ציורים)'.¹

וכעין זה, עוררו על תמונת המנורה ברמב"ם פיהמ"ש והל' כלי המקדש, שקני המנורה עשויים בעיגול (וכך נחקק בשער טיטוס ברומא), ואילו בכ"י של הרמב"ם, הקנים עולים עולה באלכסון. [והעיר הגרא"נ, שלשון "קנה" מעיד על כך, שהרי קנה צומח ישר ולא בעיגול, וכן לשון חז"ל "נמשכים ועולים" משמעו ביושר ולא בעיגול].

מלבד המתבאר לעיל סימן ו שבהכרח מצאנו כמה מיני 'חלזון' [וראה בפיה"מ לרמב"ם כלים פי"ב מ"א, צדף של בעל חיים ימי הנקרא חלזון], וא"כ י"ל שהשם 'הושאל' לדומה לו. וראה שם אות ה.

ב. דברי ראבי"ה

יש שהביאו "ראיה מפורשת" מדברי הראבי"ה (ברכות סי' כה) 'וגרסינן בירושלמי בין תכלת לכרת, בין פורפירין ובין פריפינין והוא מעיל שקורין

בלשון לע"ז פורפיר"א'. הרי שתכלת נקרא בשם פורפור, וזאת משום שמקורו בחלזון הפורפור [אע"פ שהצבע המופק ממנו הוא בעיקר ארגמן, הנקרא בלעז פורפור].

ותמוה הדבר, הרי בזמנו של הראב"ה כבר לא צבעו בצבע תכלת [וצבע המעיל המלכותי היה ארגמן], ואם כך כיצד הוא כתב שהוא מעיל הקרוי פורפורה, אלא ודאי שבזמנו אותו גוון "תכלת" נקרא על שם זה, אם כך מה הראיה לדעת את סוג החלזון ממנו הופק הפורפור, ואולי נימא להיפך שהמילים 'והוא מעיל' אינו חוזר לבאר את הפורפירין אלא את הפריפינין, ואם כך אינו פירוש למילה תכלת (וראה בכתבי קה"י החדשים סי' קכב, תכלת פי' מראה של תכלת).

ומה שנקרא באותו שם, ע' מש"כ הרמב"ם פ"י הי"ג מהל' כלי המקדש, 'זה שאתה מוצא בדברי נביאים שכהנים רבים היו חוגרים אפור בר, לא היו כהנים גדולים, שאין האפור של כהן גדול בר, ואף הלויים היו חוגרים אותו שהרי שמואל הנביא לוי היה, ונאמר בו נער חגור אפור בר, אלא אפור זה היו חוגרים אותו בני הנביאים ומי שהוא ראוי שתשרה עליו רוח הקודש להודיע כי הגיע זה למעלת כהן גדול שמדבר על פי האפור והחושן ברוח הקודש'.

ועוד, מנין לנו שמה שהיום נקרא בשם פורפור, כך היה בזמן הירושלמי או הראב"ה, צא וראה מה שהובא לקמן בחלק ב אות ו, שהחוקרים עצמם כתבו שבזיהוי אין לסמוך כלל ועיקר על סמך מילים קדומות שמשתנות במשמעות. וראה מש"כ החזו"א (שביעית סוס"ק יח): אין אנו בטוחים אם אפשר לסמוך על מפת הארץ שלא דקדקו בדברי חז"ל ושמות הערים ומקומותיהן נשתנו ויש שנמחקו זכרם על אומדנות.

ובנידון דידן, דבר זה מוכח מיניה וביה, שהרי מילה דומה ביותר "פריפינין" היא צבע של כרתי [והוא לכאורה ירוק], וא"כ כיצד מצאנו ידינו ורגלינו בהשוואת מילים. וראה עוד בענין זה בחלק ב סוף אות ב.

ומכל מקום, נראה שראיה זו מדברי הראב"ה היא 'ראיה לסתור' שהרי בכותבו שצבע תכלת דומה ל'פורפור' לכאו' כוונתו למה שידוע היה בימי קדם ועד זמנו שהוא ארגמן, וכמ"ש החות יאיר במקור חיים [שהרי צבע תכלת כבר

לא היה בנמצא בעולם]. ועל קירבת צבעים ירוק ואדום, ע' בהל' שחיטה פ"ד הי"ז, חריע הוא הצמח שצובעים בו הבגדים והוא דומה לשערות אדומות ונוטה מעט לירוקה.

עוד העיר ג"א יש לגמגם בכל הראיה מדברי הראבי"ה בשם "ירושלמי", האם "הירושלמי" פירש כרתי כאן ככרתי בסוכה (לא). ובשאר מקומות שהוא ירוק, או שפירשו בענין אחר והוא ארגמן. ובעיקר ה"היתממות" אם היה ירושלמי "טוב" לפני ראבי"ה, היום כבר יצא ענין "ספר ירושלמי" שהיה לפני ראבי"ה מגדר השערה כיון שנדפסו קבוצות דפים מ"ירושלמי" כזה [ואינו אלא "ספר" בשם זה], וראבי"ה עצמו כל מקום שהיה לו סיבה לחשוד שיש כאן הוספה, לא נותן לספרו משקל כלל, אלא שכל זמן שלא מצא סיבה לחשוד בספרו העמידו על חזקתו, ואנו שיש לנו סיבה לחשוד באמיתות דברי ספר מורכב זה אינם אפילו בחזקת ספק, עכ"ד ג"א. אמנם העירוני להקדמת ר"ד דבילצקי לראבי"ה הנדמ"ח, בה סותר את הדברים הנ"ל בענין 'ספר ירושלמי' (שלאורה מקורם בדברי חוקרים), מכיון שכל הירושלמי שבידינו אינו אלא כתביד אחד (ליידן), ולכן גם כאשר הביאו הראשונים ואינו לפנינו בירושלמי, אין זה אומר שאינו בנמצא בכת"י אחרים. ואמנם, לאחרונה נדפסו דפים תואמים לכתוב בראבי"ה.

ג. פירוש הראב"ד

מצאו מציאה בפירושו של הראב"ד לספר יצירה "אי אפשר לעמוד עליו [על החלזון] אם הוא מכלל הדגים או הצומח כי הוא חי ומתנועע אינו מחליף את מקומו כי הוא נעוץ ותקוע בארץ". ובמאמר צבאות ה' לרמ"ע מפאנו "החלזון הוא דומם והוא צומח והוא חי, אמנם ידענו כי כן שהרי חי הוא שגופו מתנועע במקום גידולו אילך ואילך וכו' וצמח הוא שאינו זז ממקומו אלא שורשו נעוץ ותקוע בקרקע הים וכו' ואחת לשבעים שנה נעקר משם ועולה מן המים ואז הוא דומם בלא תנועה כלל כמו האילנות אחרי עקירתם ועלייתו אינה אלא מטבע המים וכובדם שכל הדברים הקלים צפים על פניהם".

ומכאן רצו להביא "ראיה ניצחת" ל"חלזון הארגמן" שהוא בעל קונכיה. וצ"ב דהא בחלזון המורקס, א. אין לו שורש שלו. ב. אינו תקוע בארץ. ג. לא ידוע לנו שנעקר משם ועולה מן הארץ.

ועוד יש להשיב על הראיות הנ"ל, דעיקר ההוכחה צריכה להיות בנויה על הרמב"ם ורש"י שכתבו **ידיעות רבות** בענין, וכפירוש ופסק לגוף הסוגיא בהל' ציצית, ולא ע"פ ראשונים אחרים שכתבו חלקי ידיעות שלא במקומם. [ואדרבה, אם היה לפנינו רק את דברי הרמב"ם בהלכות ללא סוגית הגמ', יתכן שרבים היו מצביעים על "דג הדיו" כחלזון].

סימן יב

שבט זבולון

מגילה ו' ע"א, זבולון מתרעם על מידותיו הוה, לאחיי נתת להם שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות לאחיי נתת ארצות ולי נתת ימים ונהרות, אמר לו כולם צריכים לך [פירש"י, כל אחיך יהיו צריכים לך] על ידי חלזון [חלזון עולה מן הים להרים וצובעים בדמו תכלת ונמכר בדמים יקרים] שנאמר עמים הר יקראו ושפוני טמוני חול [מכל השבטים יתקבצו להריך לקנות שפוני טמוני חול. וכ"פ בחומש על ידי פרקמטיא של זבולון תגרי הגויים באים לארצו]. תני רב יוסף שפוני טמוני חול, שפוני זה חלזון [שהוא (החלזון) דבר חשוב], טמוני זה טרית, חול זו זכוכית לבנה [פירש"י היוצא מן החול וחול של זבולון חשוב משאר חולות וראוי לזכוכית לבנה]. אמר לפני רבש"ע מי מודיעני [על זאת לתת לי דמים] אמר לו כל הנוטל ממך בלא דמים אינו מעיל בפרקמטיא שלו כלום [לא יגזלו ממך כלום שאם יטול שוה פרוטה בלא דמים מתקלקל הצביעה והחול ולא יועיל כלום].

מבואר שהחלזון מצוי בעיקר בחלקו של זבולון [ולא שהוא לבדו ידע את סוד הצביעה] שהרי 'כולם צריכים לך' יתקבצו להריך, אמנם שאלת זבולון היתה, הלוא הם יכולים לקחת בעצמם מן הים ומן החול, ועל זה א"ל הקב"ה שהנוטל ממך לא יצליח בצביעה.

ובפירוש רש"י עה"ת, שפוני, כסויי טמוני חול, טרית וחלזון וזכוכית לבנה היוצאים מן הים ומן החול ובחלקו של יששכר וזבולון היה. ומדברי הספרי מבואר שהחלזון נמצא ביפו, צור, כזיב.

והוא ביאור הגמ' בשבת (כו.) מדלת הארץ השאיר נבוזראדן לכורמים ויוגבים,

כורמים אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתא, יוגבים אלא צידי חלזון מסולמה של צור ועד חיפה [נפירש"י, ליוגבים לשון יקבים שעוצרים ופוצעים את החלזון להוציא דמו, והניחם נבוזראדן ללבושי המלך]. וראה שם בחת"ס, הטעם שבמלאכות אלו לא הורגלו ולא למדו אלא בארץ ישראל ולא בשאר ארצות. וע' סוטה מו ע"ב, לזו שבה צובעים את התכלת.

ובזה נסתרו דברי החוקרים 'יצור פורפורה' היה לאחד מעמודי התווך של **כלכלת** הפיניקים' ואילו בפסוק כתוב שבאים **אליך** לקנות. ויש לומר בדוחק שמאוחר יותר למדו שאר האומות אומנות זו [ובלשון אחר אמר חתני רמ"מ, אם 'תנא דמטייע' דמורקס דידן הוא חלזון התכלת, הם דברי החוקרים שצבעו בו בימי קדם, הרי הם סבירא להו דחכמת צביעה זו הומצאה ע"י הפיניקים אשר קדמו לכיבוש הארץ, וא"כ בעינן לעשות פלגינן דיבורא, וכמדומה דהא מילתא מיקרי 'פלגינן נאמנות' וד"ל].

ואין להסתייע מהפסוק (דברי הימים ב, ו), שלמה ביקש מחירום מלך צור שישלח לו 'איש חכם לעשות בזהב ובכסף ובנחשת ובברזל ובארגון וכרמיל ותכלת', הרי שביקש אומן תכלת מצור שהיתה מרכז לתעשיית התכלת, דאם כן, אמאי ביקש אומן לכסף וזהב. [וע' ערכין טז ע"ב, ובכפתור ופרח פרק יא, שהיה אומן בשם חירם משבט דן ונפתלי].

סימן יג

תכלת וארגמן מן הפורפור

בספרים הקדומים נכתב שניתן להוציא מחלזונות צבע יקר וחשוב 'פורפור', שהוא שם הלעז לצבע ארגמן [שהיה זה שימושו **העיקרי**]. והיא הראיה **העיקרית** לזיהוי תכלת דידן.

ותמוה הדבר, אם אמנם התכלת יוצרה מהפורפור, מדוע לא נרמז כלל **בדברי חז"ל** [ולהבדיל בספרי קדם] – שהתכלת והארגמן מוצאם **מאותו חלזון**. [אמנם, נמצא בתוספות השלם בפרשת ויחי, שעושים מהחלזון מיני צבעונים]

ופלא נוסף הוא – מדוע החלזון **מיוחס** בכל מקום לתכלת ולא לארגמן ולא נזכר בדברי חז"ל שגם את הארגמן עושים מחלזון, ואדרבה בכל מקום הוזכרו

צדי חלזון למשכן ופירש"י לתכלת. ואם נאמר שרק חלזון המורקס נקרא בשם 'חלזון' – נפל כל הבנין, שאם באנו למידה זו שרק מין מסוים נקרא בשם חלזון, אם כן מנין שמצאנו מין מסוים זה. סוף דבר – יגענו ולא הונח לנו.

ואף דרש"י בשבת כו ע"א כתב שחלזון היה נצרך 'ללבושי המלך', ונימא דהיא ראייה דממנו צבעו את לבוש הארגמן המלכותי. ומסתייע הדבר ממקומות רבים במדרשים שנוזכר **בגד חשוב** ביותר בשם פורפירא.

מכל מקום עדיין אין זו ראייה שמן הפורפור צבעו בגדי תכלת. ומה שנאמר בפרקי דר"א פרק מט, מה מלך לובש פורפירא [כך מרדכי] שנא' ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת חור. יל"ע אם הוא פירוש למילת תכלת או ללבוש **מלכות**. וע' רבינו בחיי (שמות יג, א) 'אמרו חז"ל בצע אמרתו, פורפירא דיליה, פירוש פורפירא מעיל'.

וע' זהר פר' שמות (ח ע"ב) שמשיה מקבל מאבלי ציון 'פורפירא סומקא' לעשות נקמה בגויים. ונראה שהוא הנזכר בלימודי אצילות [מהרח"ו] דף ל, 'כשנהרג אדם מישראל ע"י אומות העולם אע"פ שאינו צדיק כיון שקיבל עונשו שנהרג בלא משפט וכו' וחוקק נשמתו ומה שאירע בה בפורפירא דמלכא וכו' ונקרא בגד תכלת ואח"כ מבהיק יותר ונקרא נור דלוק ולעתיד לבוא ילבש הקב"ה לבוש **אדום** זה וינקום דם עבדיו השפוך'. וקשה לדעת מתוך הלשון אם אמנם הוא בצבע תכלת [ומתאדם ע"י הנשמות שחקקו עליו] או רק רומז לתכלת וכדומה.

נמצא לפנינו שטר ושוברו בצידו.

אם הפורפור הנזכר במדרשים הוא בגד בצבע תכלת [והיא עיקר הראייה שחלזון הפורפור שימש גם לתכלת], מדוע בקשר לתכלת ציצית לא נזכר **מעולם** 'פורפור', שהוא השם הרווח באותה תקופה לצביעה זו [וכך כונה במדרשים].

ואם הפורפור הוא הארגמן, כפי שצבעו עמי קדם, וכפי שמיוחס שם זה באותה תקופה לצבע פורפורארגמן, ואף ארגמן של המקדש מוצאו מן החלזון, תמוהה ביותר שתיקת חז"ל שלא ייחסו כלל את החלזון ביחס לארגמן שנצבע מן החלזון, ואולי היה פשוט להם כי הוא זה עיקר שמו הפורפורארגמן [וסתם

פורפור הוא ארגמן בלשונות הלע"ז – סגול אדום כהה]. וגם היא ראייה לסתור את החלזון כמקור לתכלת, אלא אם כן נימא תכלת לרוב השתמשות של כל ישראל ממנו היו צדים אותו הרבה והיה נצרך חיפוש ואילו צבע לארגמן של מקדש היה נצרך מעט מאד. וראה מילואים אות יב.

ואם הארגמן במקדש אינו מחלזון הארגמן אלא מצבע אדום [לכא], וכמו שכתב הרמב"ם, מדוע דוקא במקדש לא צבעו בצבע הארגמן המלכותי של זמנם שכל העמים השתוקקו אליו, כמ"ש הרמב"ן שבגדי המקדש היו בגדי מלכות [אשר ממנו מוכיחים בענין התכלת שהוא צבע מלכותי].

ואף אם נתרץ הכל, בהנחה שצביעת תכלת – למרות שהיא אפשרית מכל שלשת מיני החלזון [הידועים כצובעים] – מכל מקום היתה נעשית בחלזון קהה קוצים [המורקס], ואילו צביעת הארגמן נעשה מחלזון הפורפור [חד קוצים] וארגמונית אדומת הפה, וכפי שהביאו מהמחקר שערימות הקונכיות שנתגלו מחולקות היו למין קהה קוצים וערימה נפרדת לחד קוצים וארגמונית. אמנם אנחנו לא נדע אמיתות ענין הערימות שאינם כיום לפנינו. וראה בהקדמה בשם הקהילות יעקב. [ובלאו הכי דחה פרו' קורן, תיאוריה זו, היות ולא נמצא אריג צבוע ארגמן שלא נמצא בו החומר דיברומו המצוי בעיקר בכהה קוצים].

ומה שנראה מדברי יוסף בן מתתיהו (קדמוניות ספר ג' פ"ז קטע 183 בתרגום שליט) 'הארגמן מציין את הים שכן הוא מאדים מדמם של הדגים', ובתרגום חגי: 'הארגמן מרמז על הים כי הוא מגידולי הים (וי"ג שכן הוא בא מן הים). ובזה ניתן למצוא רמז שהארגמן מוצאו בעל חי ימי [ואולי החלזון], אולם תמוה אמאי בהזכירו שם את הצביעה מתכלת לא הזכיר שהוא מחלזון הארגמן. והיא ראייה שאין הוא כלל מאותו חלזון. אמנם העיר ג"א, 'אם נניח שעיקר הצביעה בחופי א"י שהוזכרה, הינה תכלת, הרי יש לנו דברים מפורשים העדיפים משתיקת יוסיפוס'. אולם זה תמוה דגם לשיטת החוקרים עיקר הצביעה [והתיאור בספרי היוונים] מתייחס לפורפור הארגמן, אלא שכיום מניחים שצבעו בו גם תכלת.

שאלה מרכזית בכל הענין היא, גם אם נדע בודאות, שהפיקו מחלזונות אלו "צבע כחול" וגם אם נאמר ש"כחול" זה הוא התכלת, מי לידינו יתקע, שגם היהודים הפיקו את צבע התכלת מחלזון זה. ולכך באה "תשובה ניצחת" של הכותבים בענין: "מי שירצה להניח שהחלזון אינו מהארגמונים, יצטרך להניח שהיו בעת העתיקה שני חלזונות ששימשו לצביעת אותם צבעים, שתעשיית הצביעה בהם התרכזה **באותו איזור**, שהצמר הצבוע שבצבע שניהם נחשב מאוד, ומשניהם הקפידו להוציא את הצבע מחיים, על האחד, יש שלל ידיעות ארכיאולוגיות והסטוריות, ועל השני, לא הגיע לידינו שום ידיעה הסטורית או מימצא ארכיאולוגי ובו השתמשו לציצית. הנחה זו קשה במיוחד לאור העובדה שבחז"ל החלזון המשמש לתכלת נקרא בשם חלזון סתם ללא שם לואי, משמע מזה שהיה רק חלזון אחד ידוע ששימש לצביעה". ובנוסף אחר: "תימה לומר שהיוונים דיברו על מין צבע ממני השחורים היוצא מן הפורפור שאנו לא ידענו זכרו ולנו נתגלה מין צבע (תכלת) מאותו חלזון שהם לא ידעו ממנו".

כלומר, היסוד לזיהוי חלזון הארגמן, הוא שהצביעה **המפורסמת** באותם ימים, היא היא הצביעה של תכלת המוזכרת בסתם בתנ"ך, ומקורה בצור וצידון, מרכז תעשיית הפורפור באותם זמנים. ומעתה, לא מסתבר שיש מיני חלזון נוספים שמהם ניתן להפיק תכלת, וחז"ל באומרים 'חלזון' כונתם לזה שדרך העולם להוציא ממנו תכלת, ומפני חלזון הפורפור [חד קוצים], לא היה צורך להזהיר כי שמו של החלזון מעיד על שימוש. [וראה לעיל סימן ו אות ד].

אולם אין זה עולה בקנה אחד עם האמור לעיל שהצביעה העיקרית המתוארת בספרים הקדומים היא של פורפור [ארגמן] – ולא תכלת – וכך נקרא בקרב האומות, ובדברי חז"ל לא מצאנו קשר בין הארגמן לבין החלזון.

ואם נתרץ שחז"ל לא מצאו לנכון לתאר ממה עושים ארגמן כי הוא כשור מכל דבר [או להיפך שאין לו תחליף מהצומח, בשונה מהתכלת שיש את הקלא אילן], ולא בא מהפורפרא אלא מן הלכא כמ"ש הרד"ק והרמב"ם. – חוזרת למקומה הקושיא מדוע אמנם במקדש לא צבעו בצבע הארגמן המלכותי של זמנם.

הפסוקים בנביאים, בהם מוזכר תכלת [מלבד במקרא לענין ציצית ובגדי כהונה] הם :
 אסתר (א, ו) חור כרפס ותכלת אחוז בחבלי בוץ וארגמן.
 אסתר (ח, טו) – בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ
 וארגמן.
 ירמיה (י, ט) – תכלת וארגמן לבושם.
 יחזקאל (כג, ו) – לבושי תכלת פחות וסגנים.
 יחזקאל (כז, ז) – תכלת וארגמן מאיי אלישה היה מכסך [על צור שהיתה רוכלת
 עמם]. והתרגום, תעלת וארגון ממדינת איטליה [של יון, מהר"י קרא].
 יחזקאל (כז, כד) – המה רוכליך במכללים בגלומי תכלת ורקמה.
 דברי הימים (ב, ו), שלמה ביקש מחירום מלך צור שישלח לו 'איש חכם
 לעשות בזהב ובכסף ובנחשת ובברזל ובארגון וכרמיל ותכלת'.
 ממקומות אלו, נראה שהיה צבע ידוע לבגדים בשם "תכלת", וממה שמופיע
 בדרך כלל יחד עם ארגמן, נראה שהוא לבוש מלכותי, כמו שמתואר בספרי קדם
 הנ"ל, שהיה זה צבע מלכותי, וידוע היום שאת שניהם ניתן להפיק מאותו חלזון.
 ונמצא 'פסוקים מפורשים' מסייעים לחלזון דידן.
 אולם לפי המבואר באריכות, בסימן א [לדעת הרמב"ם], שתכלת לציצית אינה
 כשרה אלא מן החלזון, ואילו תכלת למשכן ובגדי כהונה, אינה צריכה להיות מן
 החלזון, ואע"פ כן, התורה כתבה בשניהם מילה זהה "תכלת", אם כן אין ראייה
 מהמילה "תכלת" עצמה על מוצא מן החלזון, ונימא דבפסוקים אלו מדובר
 בתכלת העשויה מקלא אילן, שניתן היה להפיק ממנו אותו צבע ממש, והשם
 "תכלת" הוא שם מושאל מצבע "תכלת" היהודי, שהוא אך ורק מחלזון. וראה
 בערוך בערך איירינון, לאחר שהביא את התרגומים היוונים למילת תכלת באסתר
 "יקינטינון", מפרש "דבר שיש לו גוון תכלת". כלומר, על שם "גוון התכלת"
 המפורסם נקראה התכלת במגילת אסתר. [אולם גם לשיטת רש"י דשם תכלת
 בציצית ובגדי כהונה הוא דוקא מן החלזון (כמבואר בסימן ג ומילואים אות ח),
 אין ראייה שנעשו מחלזון אחד אלא ששניהם הם בגדי מלכות וכמ"ש הרמב"ן].
 וראה סימן יא אות ב.

וע"ע בראשית רבה סוף פרשה פה, וז"ל בשלל אדרת שנער, רב הווא **פורפירא** בבליא. ובמדרש תהילים כג, ד: ואלבישך רקמה, מהו רקמה ר' סימאי אמר **פורפירא**. ובמדרש תהילים סח, יד: 'שרי יהודה רקמתם' [לשון רגמתם, ע' רש"י] שזכו ללבוש **ארגמן** וכה"א והלביש לדניאל ארגווא. [וי"א שורש 'רק' נהיה 'רקם' או 'ארג', ומשמעות רג היא גם נחמד כמו רגיג וכן אתרוג. ובמכילתא בשלח פ"ה: אין רגמה אלא מלכות. וראה במחקרי לשון (זיידל) וע"ש בענין הצבעים.

מילואים

א. בילפותא בין תכלת בציצית ובגדי כהונה

דברי המשנה למלך, הובאו במנ"ח (צט,ה) שהוכיח מהא דהשמיט הרמב"ם דין טעימה בהל' כלי המקדש דסמיך על מש"כ בהל' ציצית, וכ"ה לענין הצביעה בחלזון ע"ש. וע"ע בדבריו (קא,ג) ובאבן האזל בהל' כלי המקדש. וכן הכריח היד איתן מסוגיית הגמ' במנחות (מב:) דיליף תכלת בציצית מתכלת בבג"כ, לענין טעימה. [אמנם מרכה"מ דחה דדוקא לענין טעימה השוו ביניהם אבל לא לענין שאר דינים כגון חלזון, והגרר"ק בפירושו עמ"ס ציצית הל' כ, דחה דבכל שכן יליף, אם בג"כ דלא בעי חלזון, בעי כליל תכלת ופסול טעימה, כל שכן בציצית]. וכן דעת הרע"א (וכן נראה מדברי הח"ס), כמ"ש לר"צ קלישר, בדרישת ציון סי' ה-ו (ראה מילואים אות ג).

וכדעת המל"מ, דגם בבג"כ צריך חלזון, כן מוכח מהא דשבת (עה.) דמשמע שהיו צובעים במשכן מדם חלזון. [וי"ל בדוחק דמודה הרמב"ם דגם לבגדי כהונה ויריעות המשכן הוא מצוה מן המוכחר, וצ"ע דהא לא הזכיר זאת בהלכותיו, וראה סימן ה אות א]. וכן דעת רש"י (ראה סימן ג). וכ"כ רבי אברהם בן הרמב"ם בפ"י עה"ת (שמות כה, ד) "וצביעתו בדם חלזון לא בזולתו כמו שביארתו הקבלה בתכלת של ציצית". הרי שגם בבגדי כהונה מצריך חלזון, ומש"כ "ביארתו הקבלה" אין כונתו שהדבר מפורש טפי בפרשת ציצית שבתורה, דהרי בתרווייהו איתא מילת "תכלת", אלא כמו שנתפרש בסוגיות [בקבלה של תורה שבע"פ] לענין תכלת דציצית.

אמנם רבים חלקו על המל"מ, ע' יד דוד על רמב"ם הל' ציצית פ"ב ה"א, אבנ"ז או"ח טו, ערה"ש העתיד הל' כהמ"ק סי' כח ס"ט, התעוררות תשובה ח"א כט. וכן הוכיח התפא"י (קופת הרוכלים, כללי בגדי כהונה) מהא דפליגי בירושלמי אם היתה צידה במשכן, ולמ"ד דלא היתה צידה מוכח דא"צ חלזון לבגדי כהונה. ובקרנות המזבח (ר' יאקיל סאווע, על הקרבת קרבנות בזה"ז) סי' י, השיב על דבריו דלא נצרכו לציידה דהיה להם צמר צבוע בחלזון וכמ"ש קה"ע,

וכבר עמד בזה בפתיל תכלת פרט ז' אות ט. וראה בסי' ה אות ב לבאר דפליגי בירושלמי האם תפיסת החלזון מיקרי בשם צידה.

ב. צביעה העומדת ביופיה בבגדי כהונה

כתב ערוך השלחן העתיד, מהא דהרמב"ם לא הזכיר בהל' כהמ"ק דביאר תנאי נוסף בהל' ציצית, ובהל' ציצית ביאר להדיא שכל תכלת שבתורה היא צמר צבוע כחול ודומה לרקיע, משמע להדיא דחלזון א"צ רק בציצית. וכן דייק האבנ"ז (או"ח סי' טו), ותמה דמצד הסברא כשם שבתכלת של ציצית פסול קלא אילן, ה"ה בתכלת של בג"כ, ואמאי בבג"כ לא מצריך הרמב"ם חלזון דוקא.

וכן כתב התפארת ישראל, רהיטת לשון הרמב"ם מורה דדוקא בציצית צריך צביעה העומדת ביופיה דהיינו הנצבע מחלזון, ודלא כמל"מ, אמנם תמה דכיון שחז"ל הזכירו דבעי לציצית תכלת דלא איפרד חזותא, על כרחך שכן משמעות מילת תכלת שיהיה צבע שאינו משתנה, וא"כ מאי שנא ציצית מבג"כ. ומחדש דתכלת בין לציצית בין לבג"כ לא בעינן חלזון דוקא אלא מראה תכלת העומד ביופיו, ואם נוכל לעשות כן באופן אחר שרי [ואין החלזון הלמ"מ], וכלשון הגמ' "היכי צבעיתו" ולא "במאי צבעינן", א"כ לא שאל פירוש מילת תכלת, כיון שידע את הגוון והיה ברור לו שכשר אילו יעמוד ביופיו בצבע אחר. אלא דהשתא אין אנו בקיאים בסמנים שהזכירו חז"ל לבדוק שאינו משתנה ויש חשש זיוף ושעטנן בבגד פשתן, לכן מימי הגאונים אין נוהגין בצביעת תכלת. עכ"ד.

אמנם, דבר תמוה הוא לחדש דלא בעי חלזון, דלא כפשטות הסוגיות, וכן מהא דכתב הרמב"ם 'כיצד צובעים את התכלת וכו' ואחר כך מביאין דם חלזון', משמע שלמעשה רק בחלזון ניתן להגיע לצביעה זו. וכמשנ"ת בסימן ב אות ז.

ומובא בשם הגר"ז, אמאי קלא אילן פסול לציצית והלוא דומה לרקיע, ותי' ע"פ לשון הרמב"ם דבעינן צביעה העומדת, דזהו תנאי במצות תכלת שיהיה צבע שאינו עובר וזה אינו אלא בחלזון, ומה דאיתא בב"ק דקלא אילן לא עבר יש ג' דרגות בצבעים: שאר צבעים אפשר להעבירן לגמרי, קלא אילן א"א להעבירו אבל אפשר להקליש [ולכן אינו שינוי החוזר לברייתו] ותכלת דלא תשתנה כלל.

ג. תכלת בבגדי כהונה והקרבת קרבנות בזמן הזה

א) בספר דרישת ציון (לרב צבי הירש קלישר, בו דן באריכות על אפשרות הקרבת קרבנות בזה"ז), הביא את דברי הכפתור ופרח (פרק ו) שר"ח מפאריז [ני"ג ר' יחיאל מפאריז], רצה להקריב בזה"ז. ותמה על כך הרע"א וז"ל: יש לדון בבגדי כהונה כאשר בפשטות נכונים דברי המל"מ (ריש פ"ח דכלי המקדש) דאבנט דכהן הדיוט ממש כאבנט דכהן גדול ועשוי מד' מינים ובתוכם צמר, והיינו תכלת צבוע בדם חלזון כמש"כ המל"מ (ח, יב), ואף דמדברי הרמב"ם משמע דרק בציצית הוא וכ"כ מרכה"מ פ"ב מציצית, מ"מ הא רש"י בפרשת תרומה כתב במפורש שהוא מדם חלזון, וא"כ נפל פיתא בבירא דעכשיו אין לנו חלזון, וסיים "אין בידנו לעשות עד שיערה ה' רוחו ממרום עלינו להביא הגואל האמיתי להורות בצדק". [וכן הנודע ביהודה (או"ח סו"ס לה) הביא את הכ"פ שיש אפשרות להקריב בזה"ז, ובהשגות הרי"ש נתנון תמה דאין לנו תכלת, ע"פ דברי המל"מ. וראה לקמן אות ה. והראוני דכ"כ בגנזי הראי"ה 'וביחוד מבורר אצלי שכל הספיקות המעכבים את בנין ביהמ"ק מצד התכלת, יחוס הכהנים, דיוק מקום המזבח, רוה"ק תסייע לבירוור ההלכת].

והשיב לו הרצ"ק (מאמר קדישין עמ' ל' ובנדמ"ח עמ' קלא), אפי' אם אבנט כה"ד הוא מד' מינים [כולל תכלת], אין כולם לעיכובא, שהתכלת אינו מעכב כדאיתא גבי ציצית והרמב"ם סמך על מש"כ בהל' ציצית, ותו דתכלת דבג"כ אינה דוקא לעיכובא מהחלזון, ואף בציצית אין חלזון מעכב, דעיקר התכלת כתב הרמב"ם שתהא דומה לרקיע ואינה משתנה, ומש"כ "כגון" זה ענין בפנ"ע דבצביעה בדם חלזון בטוחים שלא **תשנה מראיתו**, וה"ה כל כיו"ב כשר, דהרי בתורה לא נאמר חלזון רק תכלת **וציבעא קגרים**, מש"ה סתם הרמב"ם בבגדי כהונה, ומש"כ במנחות היכי צביעתו תכילתא היינו **לכתחילה** שהיו רגילים בכך [והיינו לפ"ד הרע"א שהסכים עם המל"מ, דלולי דבריו אפשר ל' בפשטות שלא היינו במקדש אלא בציצית דבזה מיירי בסוגיא, כמשנ"ת בסימן ב].

והנה בשו"ת חת"ס סי' רלו כתב לחותנו הרע"א, שהשאלה אינה למעשה כי מלך תוגר הוא קפדן גדול ולא יניח לזר להיכנס לשם, ומ"מ מצדד שיכולים להקריב בזמו הזה, והוסיף דלענין בגדי כהונה לא שאל [הכפתור ופרח פרק ו את רבי

ברוך, מבעלי התוס' [כי פשוט הוא שאין כהן גדול מעכב ונוכל להקריב בלעדו], משמע מדבריו שחלזון מעכב [אלא דס"ל דלא בעי לאבנט דכהן הדיוט תכלת דאינו אבנט דכה"ג], דאל"כ יתכן גם בכהן גדול. וצ"ב מלשון המכתב אותו מביא הרע"א (שם במכתב נוסף לרצ"ק) שכתב לו חתנו הח"ס "מלבד מה שכתב חותני [הרע"א] לנכון בענין בגדי כהונה בתכלת וארגמן", ולכאור' בתשובה בנדפסת בשו"ת נזכר להיפך דליכא חשש מבגדי כהונה (והיינו באבנט דכהן הדיוט). אמנם, מ"ש בשו"ת ח"ס יו"ד רעו' לדברי רבינו בחיי צ"ל דבתולעת שני לא איכפת לן אם אינו מותר פיך וכמדומה לי שהחלזון שצובעים בו תכלת **למקדש** אינו מן המתור בפיך, אין סתירה די"ל דמיירי ביריעות, מעיל או אבנט דכהן גדול ולא הזכיר שתכלת נצרך לאבנט כה"ד (וכמ"ש המנ"ח והנצי"ב, דהרמב"ם לא ביאר באבנט של כה"ד שיהא תכלת וארגמן ותולעת שני, כמו שפי' בשאר בגדים ממה נעשים).

ומכל מקום צ"ב מה ביקש הרע"א מהח"ס להשתדל בענין ההקרבה אצל השרים, אם בלאו הכי לא סבירא ליה כלל דאפשר להקריב, וי"א שביקש שישתדל אצל הברון רוטשילד ובינתיים יבררו את ההלכה, וע"ע בליקוטי הערות על הח"ס. ועדיין צ"ע בכל ענין זה.

(ב) אמנם הראשית בכורים (ר' בצלאל הכהן מוילנא, ח"ב סי' ב) תמה על שיטה זו, וז"ל, 'במחכ"ת אולי שכחו כולם כי מימות הגאונים אין לנו תכלת שהוא דם חלזון וכמ"ש ברי"ף הל' ציצית (סי' רעג), והלא אף לבגדי כה"ד צריך אבנט ובעי חלזון לתכלת, דבתוספתא דמנחות פ"ו תניא תכלת וארגמן ותולעת שני מעכבין זה את זה, ושם בפ"ט תניא תכלת שלא מן החלזון פסולה, ומשמע דרק בתכלת של בג"כ קעסיק התם דומיא דתולעת שני ואינך, וא"כ גם בג"כ בעי חלזון דוקא, והגאון בעל תפא"י (חומר בקודש פ"ד אות כו) השיג על המל"מ, ומשמע ליה מהרמב"ם דלבג"כ א"צ חלזון, ועפ"ז העלה דגם לציצית א"צ חלזון, ובמחכ"ת נעלמה ממנו התוספתא דבהדיא אמר שתכלת שלא מן החלזון פסולה'. וכ"כ במאמר שט"ח (עמ' יב) דדברי התפא"י הם נגד התוספתא פ"ט. וע' בפתיל תכלת (הפרט השמיני, עמ' קסז) מדברי הירושלמי כלאים פ"ט ה"א, מה תולעת שני דבר שיש בו רוח חיים אף כל דבר שיש בו רוח חיים, נמצא שדומם וצומח

מתמעט מהירושלמי, ומבין בעלי החיים בעי דוקא חלזון כיון שזו צביעה מתקיימת ועומדת ביופיה [וע"ש בפני משה דפי' באו"א, ובעין התכלת עמ' רכא].

ג) בדעת המל"מ ורע"א החזיקו רבים. החפץ חיים (זבח תודה פי"ג דזבחים) 'אף שסתמנו שמקריבים בזה"ז אע"פ שאין בית, מ"מ יש להתבונן הרבה אודות שארי ענינים וכו' וגם אודות תכלת שאנו צריכים לאבנט'. הנצי"ב במכתב לבנו הגר"ח ברלין (בסו"ס מרומי שדה עמ"ס מנחות, ונדמ"ח בשו"ת משיב דבר ח"ה): לא שייך להקריב בזה"ז דחסר לנו תכלת לאבנט, וכ"כ בעבודה תמה (ר"ח נתנון, אלטונה תרל"ב, דף נז-נח), יריעות שלמה (על הרמב"ם) 'חידוש על רבותינו שרצו להקריב קר"פ בטומאה ולא דיברו מענין תכלת שמפורש שדם חלזון מעכב'.

וכן דעת הגר"ד פרידמן מקרלין, בקונטרס דרישת ציון וירושלים, בסוף שו"ת שאילת דוד. והסכים עמו רא"ש מאמציסלב (נדפס בס' מגניזי הגר"א): 'הרמב"ם בהל' כהמ"ק לא התנה שיהא צבוע דם מחלזון [ולא מצבע דומה לחלזון], אמנם הגם שבדבריו ז"ל מבוארים בירור כמ"ש, ומקור לדבריו מאין יצא לו לחלק ביניהם נעלם מאיתי, עם כל זה אחר שדבריו אלו הם נגד התוספתא פ"ט במנחות שמפורש שם גם בענין בג"כ שהתכלת שבהם צריך שיצטבע בדם חלזון ואם לאו פסול. מעתה ודאי אין לסמוך בזה על דבריו להקל, ודברי רבינו ז"ל תמוהין. ומכל הלין טעמי מן הנמנע הוא לנו להקריבו עד ישלח לנו משיחו ואליהו ויבררו לנו מקום המזבח ומה המה אבני החושן ויבררו לנו הכהנים המיוחסים וימציאו לנו החלזון ויורו לנו איך לעשות ארגמן'.

נמצא דהדרישת ציון ותפא"י סברי דתכלת דבג"כ אינה דוקא מדם חלזון [ודעת התפא"י, דחלזון לא מעכב אפילו בציצית]. לעומת רע"א, שאילת דוד, ראשית בכורים, יריעות שלמה, מנחת סולת (מצוה צט), שדחו זאת מכח התוספתא. וכן דעת הנצי"ב והחפץ חיים. וע"ע שו"ת מהרצ"ח עו וקו"א, בית יצחק יו"ד ח"ב סי' פג. מהר"א הלוי פח, בית שלמה יו"ד קכז, מועדים וזמנים ח"ה סי' שנא. והאריך בזה הרצ"פ פרנק במקדש מלך (סימן ח, ונדפס בתחילה בהערותיו לדרישת ציון), יש לדון היות והחת"ס והיעב"ץ סברי דשרי להקריב

קר"פ והרע"א שתק להו [וע"ש שדן אי מחוסר תכלת הוא מחוסר בגדים דעבר על מ"ע דתכלת].

ד) בסידור יעב"ץ הלי' ער"פ מביא מספר שבט יהודה, עדות נציב רומאי על סדר הקרבת קר"פ שהכהנים לבשו בגד בצבע אדום. ויש שרצו להוכיח מכאן כדעת המנ"ח דאין קפידא היאך יצבעו בגדי כהן הדיוט. אמנם ממה שכתב שבגדיהם היו עד ברכיהם, דלא כמ"ש בחז"ל שהיו עד הקרסול, יש לומר "ואנו בני ישראל אין לנו רק דברי חז"ל אשר מפיהם אנו חיים", כלשון תפא"י בכללי בגדי כהונה, כלפי מש"כ ביוסיפון לרומיים [מלחמות היהודים] דבאבנט היה מרוקם גם משי.

וכן העיר הגרא"נ 'עדות מזויפת היא זו, שהרי הכהנים [ההדיוטים] לבשו בגדי לבן (כמבואר ברמב"ם ריש פ"ח מהל' כהמ"ק), והנציב הרומאי מעולם לא חיבר אגרת זו, וכמדומני שעזריה מן האדומים חיברה, גם מש"כ ר' שלמה אבן וירגה (מחבר 'שבט יהודה') שעשה כסדר הזה לפני מלך ספרד נראה דמלכו בדה ולהד"ם'.
ה) כתב הנודע ביהודה (תנינא או"ח ג) דלא בעי מן המותר בפ"ך בצביעה, דחזותא לאו מילתא, מהא דשרי חלזון בתכלת בגדי כהונה, לצד שהוא תולעת כמ"ש רש"י. (וע"ש לענין תולעת שני. וע' במילואים בנוב"י הנדמ"ח). והחיד"א בנחל קדומים (פר' תרומה) כתב דחזותא מילתא דוקא כשהוא בעיניה, משא"כ תכלת דמעורב עם סמנים אחרים כמ"ש הרמב"ם [ומ"מ מכריע בכסא רחמים עמ"ס סופרים סוף פ"ב, טוב עין סי' ט אות יב, שהוא טהור ע"פ בשמ"ר סי' רמד], וע"ע מנחת יצחק ח"ג סי' צו וקובץ תשובות הגרי"ש ח"א סי' ז-ח.

נמצא דפשיטא לנוב"י שהיה התכלת לבגדי כהונה מחלזון. אמנם רבינו בחיי כתב בפרשת תרומה, להכי לא מצינו משי בנדבת המשכן לפי שהוא יוצא מגוף השרץ ולא הוכשר למלאכת דשמים אלא דבר טהור וכענין שאמרו בתחש (שבת כח:), וצבע תולעת שני אינו מתוך התולעת אלא מתוך גרגרים שהתולעת בתוכם עכ"ד. נראה דסבר דבעי מין טהור לצביעה, ומהא דלא תמה על חלזון, נראה דסבר דהוא טהור, וכמ"ש ח"ס יו"ד רעו 'לדברי רבינו בחיי צ"ל דבתולעת שני לא איכפת לן אם אינו מותר פיך וכמדומה לי שהחלזון שצובעים בו תכלת

למקדש איננו מן המותר בפיו'. וע' ברביד הזהב ר"פ תרומה. וכתב בספר קובץ בהל' ציצית, מדברי הרמב"ם נראה שחלזון הוא גדל במים אך לא נתפרש אם הוא דג טמא או טהור. וע"ע בבשמים ראש (סימן רמד) ובהגהות כס"ד שם, וכתב החיד"א בטוב עין (ט אות יב), דלפ"ד החלזון הוא דג טהור. וראה לעיל סק"א. והגרא"נ העיר, 'לענ"ד על כרחין החלזון מין טמא, דהא ברייתו במים ועולה לארץ, וכי יש בו גם סנפיר וקשקשת וגם גרה ופרסה. אמנם האדמו"ר מרדוין (מאמר שט"ח עמ' נז) תי' ע"פ ר"ת דהדם שממנו צובעים אינו דם הנפש דהחלזון ואינו אסור'. וכ"כ אבן האזל בהל' כהמ"ק פ"א ה"ג כיון שהוא מיפקד פקיד אין בו דין יוצא מן הטמא כיון שהוא צרור נעשה כעפר בעלמא. וע"ע במילואים לתורה שלימה פרשת תרומה כרך כב.

וראה בערוך השלחן, במקדש מכיון דלא הותר למלאכת שמים אלא מין הטהור, לא בעי דוקא חלזון, ומכיון שכשר בכל דבר, שוב כשר נמי חלזון וכסברת הבי"ב בסי' לב בשם הסמ"ג, ובציצית אין חסרון במאי דבעי חלזון בדוקא, מכיון שהיא תשמיש קדושה (לכאור' צ"ל מצוה) וכשר בשל טמאה. וע' הערות הגרי"ש עמ"ס שבת (כז:): א"צ להטיל את התכלת החדשה, חדא דהכנף מין כנף ובעינן חוטי לבן, ועוד דכתב רבינו בחיי דמטעם מן המותר בפיו אין לצבוע שני בתולעת, וא"כ ה"ה הכא.

ד. בדעת רש"י בהגדרת ל"ט מלאכות

מדברי רש"י אלו, וכן ממ"ש לקמן דף קב ע"ב, דכוותיה גבי משכן שכן תופרי ריעות חופרין גומא להצניע בה מחטיהן, ובדף קג ע"א, חורש כל שהוא למאי חזי – חזי לבזרא דקרא, דכוותיה גבי משכן שכן ראוי לקלח אחד של סממנין [ויעוין סימן ה, בהא דתכלת הוא מחלזון ולא מסממנים]. ומשמע דמלאכה הנמנית בל"ט מלאכות היינו מלאכה צריך מלאכה שהיתה נעשית במשכן בפועל. וכ"מ מדבריו בדף מט ע"ב צבעו בעצמם [ולא הביאו צמר צבוע].
וכ"כ הרמב"ן בדף עד 'ובמשכן הן עצמן צובעין אותו כדתנן והצובע', היינו דמיירי במלאכת צבוע דמשכן (ולא בצבוע צמר דעלמא כמש"כ גבי הצד

והשוחט). אמנם הירושלמי ס"ל להצביעה במשכן היתה בעורות אילים (וגרס 'והצובעו' וקאי אצמר בעלמא ולא על המשכן). וראה בסימן ה ולקמן במילואים אות ח, האם מקור האבזמלאכה דצובע הוא מצביעת תכלת במשכן.

ה. הוספת סמנים

כתב הנודע ביהודה (קמא או"ח א) בדעת התוס', דמסתמא שם תכלת שאמרה תורה הוא לערב סמנים כדרך הצובעים. ובשו"ת אג"מ (יו"ד ח"ב סי' קלג) פליג וסבר דאינו 'דרך בעלמא אלא כן היתה הקבלה שיצבעו בדם חלזון עם סמנים ואדרבה אם יצבעו בדם חלזון לבדו פסול, שהרי דם חלזון עצמו שחור כמ"ש הרמב"ם ואינו צבע תכלת שדומה לרקיע, ודוקא בעירוב סמנים נעשה צבע תכלת, ונראה דכל צבע תכלת שעושים הצבעים הוא דבר שבעצם הוא שחור וע"י עירוב הסמנים נעשה צבע תכלת, ואותו צבע שחור אמרה תורה שיתן דם חלזון, וזה כונת הרמב"ם ה"ד, נבדקה ונמצאה שנצבעה בשאר מיני צבעונים המשחירין שאינם עומדים פסולה וקלא אילן הוא אחד משאר צבעונים אלו, והרמב"ם לא הזכיר קלא אילן דאפשר דאיכא עוד מינים שהם צבעים שחורים שע"י תערובת סמנים וקמוניא נעשים תכלת אך הם אינם עומדים כדם חלזון, עכ"ד. וראה מילואים אות ג סק"ד.

ו. מלאכת צובע

חגיגה ח ע"א, אין אדם יוצא ידי חובת חגיגה ביו"ט ממעשר בהמה, דלמא אתי לעשורי ביו"ט ואי אפשר לעשר ביו"ט משום סקרתא. ופרש"י, משום סקרתא – שצובעו דתנן בבכורות (נח): היוצא בעשירי סוקרו בסיקרא ואומר הרי זה מעשר, והוא צבע אדום שצובעין בו תריסים (וכ"כ בבכורות נח. משום צובע), וכתב תוס' דנקט צביעה לפי שהוא איסור דאו' הלכך גזרו בה. וכן פיר"ח משום סיקרא שסוקר על הבהמה ונמצא כצובע ביו"ט.

אולם מהא דכתב הרמב"ם (חגיגה ב, ט) יוצא אדם ידי חובת שלמי חגיגה במעשר בהמה. ואין מביאין אותו ביו"ט גזירה שמא יעשר ביו"ט. ובהל' שבת

(כג, יד) אין מעשרין את הבהמה גזירה שמא ירשום בסיקרא. מבואר דס"ל דרישום בסיקרא הוא גזירה דרבנן של כותב, ופליג הרמב"ם על הראשונים דסברי שהוא משום צובע.

ויל"ע בלשונו "שמא ירשום בסיקרא", אם כוונתו לאיסור רושם שהזכיר בפרק יא הי"ז 'רושם תולדת כותב כיצד הרושם רשמים וצורות בכותל', ולפ"ז נימא דמדין זה דסיקרא מבואר דהחיוב משום רושם אינו דוקא בצורות אלא אפילו בסימן בעלמא, ומאיך בהל' יד כתב "אין הכותב מתחייב עד שיכתוב בדבר הרושם ועומד כגון דיו ושחור וסיקרא", ומשמע שמטרת הכתיבה היא שתעמוד למשך זמן [וגם לא לתכלית אחרת], ואילו במלאכת משרטט כתב בהי"ז 'חרשי עץ שמעבירין חוט של סיקרא ע"ג הקורה כדי שינסור בשווה', דהיינו רישום לפני החיתוך, ולתכלית אחרת דומיא דשרטוט שורות לפי הכתיבה, ונתבאר במק"א.

ומכח הסוגיא בחגיגה, פירש הפנ"מ שהצביעה בעורות אילים, היתה בסימון בסיקרא ולא ע"י נצרר הדם. אמנם מרהיטת הירושלמי, נראה דלא מיירי בצביעה של מעשר בהמה, ואולי משם מביא רק את צורת הצביעה. ומ"מ יל"ע אמאי לא תי' הירושלמי כבבלי, דצובע הוא בצובע בית השחיטה.

ותו אמאי צביעת בהמה למעשר בהמה, הוה ממלאכת המשכן, וגם סימון להפרשה מקרבן, אינו בדין שיחשב ממלאכת המשכן, [ובפתיחה לאג"ט, דן אלו מלאכות מיקרו "מלאכת המשכן", אי מלאכות הנצרכות לעבודת הקרבנות, כגון סמנים למנחות, וכן יל"ע לענין צביעת יריעות ובגדי כהונה, ראה במילואים אות ז]. העיר הגרא"נ 'רש"י ור"ח פירשו דחיוב צובע בשוחט הוא להודיע שהבשר שחוט וטרי, ואולי תרוייהו כיונו לדבר אחד דרב לטעמיה שצריך להודיע שאינו בשר שנתעלם מן העין'.

ז. מקור ל"ט מלאכות במלאכת המשכן

ביסוד זה האריך בנשמת אדם (כלל ט אות ג) דמלאכה היינו כל מלאכה הנצרכת למשכן, גם מלאכה שלא נעשתה בפועל במשכן, והירושלמי שאמר מה חרישה היתה במשכן שהיו חורשין ליטע סמנים, א"כ הצריך מלאכה בפועל, ולכן כתב

שצבעו בעורות אילים מאדמים [וע"ש דלדעת הירושלמי, צובע היינו בציורים, אבל הצובע את כל היריעה בצבע אחד, מיקרי מלבן, וע"ע כלל ט אות ו וכלל כא אות ג].

אמנם למעשה סובר הנשמ"א, דהיה בידם גם חלזון, וז"ל: מש"כ המפרש [קה"ע] שחלזון אינו מצוי אלא אצל זבולון, והם הביאו אתם צמר צבוע, לענ"ד זה טעות שהרי בשנה השניה לצאתם ממצרים קודם מחלוקת קורח כבר נצטוו על הציצית (כמ"ש רש"י קרח עשה טלית שכולה תכלת, ומחלוקת קרח היתה לאחר בניית המשכן), ותכלת (לציצית) צריך צביעה לשמה כמ"ש בגמ' ורמב"ם, וא"כ ע"כ שהיה בידים צבע של תכלת (ודוחק לומר דיעשו ללא תכלת, שאין מעכב את הלבן), וכ"מ מלשון הפסוק "איש אשר נמצא אתו תכלת", וממה שכתוב בידיה טוו וכו' ויבאו מטוה את התכלת, וגם לולי זאת מתי היו צובעים ביומיים דכתיב בבקר בבקר, עכ"ד. וכן דעת הפני יהושע. וכ"כ בפסקתא זוטרתא (שמות לה) 'וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן, מלמד שהיה להם ממצרים כל מיני צבעונין הללו'. כתב בשו"ת בית אפרים (סימן כב), א"ת שירדו למצרים הביאו צמר צבוע כמ"ש גבי ארזים שהביא יעקב אבינו מאר"י, אף אנו נאמר ששלחו לגבול א"י והביאו צמר צבוע, ונראה דנטילת הדם טוב שיהיה בעודו חי אבל אין צריך תיכף לצבוע ואפילו אם שהה אח"כ ימים רבים צבע וטוב ויפה כיון שניטל ממנו בעודו חי, וא"כ י"ל שהיתה צביעה במשכן דפצעו את החלזון בא"י והביאו את הדם לצבוע תכלת, ועוד אפילו לא היו צובעים תכלת היו צבעים נוספים, ארגמן ותולעת שני, ואין לומר דגם אלו הביאו עמם דודאי היו צובעים כדאמרינן לענין בישול שהיו מבשלים סמנים במשכן, ובירושלמי שהיו חורשין ליטע סמנין. ודוחק לומר שהיו אלו סמנין לשמן המשחה [כמו שפירש קה"ע שם], ובפרט דאמרינן שהיו קושרי צדי חלזון אלמא דגם חלזון היו צדים לצורך צביעה. ואמנם בירושלמי אמרינן הצד חלזון, ולית ביה צידה, ופי' קה"ע שחלזון לתכלת לא היה במדבר, וצ"ל כיון שהוצרכה מלאכה זו למשכן אע"פ שכעת לא עשו לפי שהיה בידם מוכח שפיר מיקרי מלאכה שהיתה במשכן, ודברי הירושלמי צ"ל דבא להשמיענו שאף המשרבט בבהמה צובע מיקרי. עכ"ד. וכ"כ נשמ"א כלל ט סק"ג, ע"ש.

ח. צביעה לשמה

כתב ביריעות שלמה (על הרמב"ם), מהסוגיא במנחות מב מבואר דבג"כ בעי צביעה לשמה, וציצית ילפינן מבג"כ, והר"מ הזכיר לשמה בציצית ולא בבג"כ, והמנ"ח תמה בזה, וי"ל דסמך על מש"כ בהל' ציצית. ולפ"ז אמנם יל"ע לסוברים דהביאו אתם צמר צבוע, היאך היתה צביעה לשם מלאכת המשכן, וע"ש בנשמ"א. וכן חקר הצפנת פענח, בריש פרשת ויקהל, האם ה"תכלת" בפסוק היינו צמר צבוע או הצבע בעצמו דבעי צביעה לשמה (ובר"פ פקודי כתב דמה שהביאו וכבר נצבע ונטוה ניתן לבגדי השרד שאינם בגדי כהונה ול"ב לשמה).

וכן כתב השפת אמת (שבת עד): דליריעות לא בעי צביעה לשמה, אבל לבגדי כהונה בעי צביעה לשמה, ובמצרים גופה היה להם תכלת שהורידו בבואם למצרים (וכעין שיעקב ע"ה הביא עמו למצרים ארזים).

ולפי זה יש לפרש בפסוקים, וקחו מאיתם תכלת, כל אשר נמצא בידו תכלת, שאינו צבע תכלת אלא צמר הצבוע בצבע תכלת, וכמ"ש הנשמ"א. ואמנם כן מדויק כן ממש"כ רש"י, תכלת – צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק, אמנם על מאדמים פרש"י – צבועות היו אדום לאחר עבודן.

ויל"ע אי עשיית הצבע, בעי נמי לשמה. וכן אי במצרים עשו לשמה מיקרי לשמה דהוי קודם שנצטוו על מלאכת המשכן, וכן אם עי"כ הדר הוי ליה ממלאכת המשכן. ובגליוני הש"ס שבת קז, כתב די"ל שיעקב אבינו הכין להם והוא קיים כל התורה. ועדיין צ"ע אי מהני. וע' פתיל תכלת, הפרט השמיני אות ו, מילואים לתורה שלימה פרשת תרומה כרך כב.

ט. בדברי הרמב"ם שהחלזון נמצא בים המלח

כתב הרמב"ם שהחלזון מצוי בים המלח, ולפ"ז לכאו' יכלו להביאו למדבר (ומ"מ עדיין הוא מהלך כמה ימים), אולם כתב הגר"ח"ק בקרית מלך, בזוה"ק (בשלח מח: תרומה קמט: בהעלותך קנ). איתא שנמצא בים כנרת, ובכ"מ נזכר ים הגדול, ונתברר שהוא ט"ס בתרגום, וכמ"ש הרמב"ם בהקדמה לפיה"מ, עליתי בספינות בים המלח, והרי הים הסדומי אין ספינות עוברות בו ובידוע שממצרים

לא"י הוא הים האמצעי, וכן בפט"ו ממשניות כלים קראו הר"מ והר"ש לים הגדול ים המלח. וכבר הקדימו בזה תו"ת שלח אות קיח. [וכמדומה שהתו"ת הסתמך על הרד"ל בפרקי דר"א, פי"ח אות מה בהג"ה ובהשמטות בסוה"ס, הובא בליקוטים ברמב"ם פרנקל].

וכתב היעב"ץ (מטפחת ספרים פ"ד, בנדמ"ח עמ' כב) דמש"כ הזוה"ק, שהחלזון נמצא בים גינוסר [כנרת] בחלקו של זבולון, הוא היפך המציאות שהרי חלק זה עלה בחלקו של נפתלי במזרח א"י ואילו הים הגדול במערבו של א"י עלה בחלקו של זבולון כמבואר בקרא, ובשבת (כו). השאירו כורמים ויוגבים מסולמה של צור ועד חיפה ובספרי או"ה כתבו שלא נמצא במקום אחר הדג והתכלת כי אם בעיירות לחוף הים הגדול. ומש"כ הר"מ שהחלזון מצוי בים המלח, זה אינו כי ים המלח הוא במזרח א"י לדרום בין שבט יהודה לשבט ראובן, וזו פליאה נשגבה ורבה על אדם גדול חכם מובהק מדיני כרמב"ם ז"ל שלא ידע זה, וזו קשה מהראשונה, כי אמנם ים כנרת מגדל דגים אבל ים המלח סתמי הוא ים סדומי אינו מגדל שום בעל חי ועל כן נקרא בלעז ים המות. עכ"ד. וכ"כ התפא"י (קופת הרוכלים) לפ"ד הרמב"ם לא ניחא מה שקוראים האינשי לים המלח ים המוות שאין בו חיים, אבל ע"ש דבגמ' משמע שהוא הים הגדול. ולפי הנ"ל שהוא ט"ס בתרגום ליתא לדבריהם.

המגיה ליעב"ץ הביא מתבואות הארץ (דף צג) ע"פ יוסיפון וכפתור ופרח פרק יא [עכו וצידון בשבט אשר, ותחומם לשבט זבולון] והגר"א דחלק זבולון נמשך בשני ימים, בים הגדול ובים כנרת, ולכן כתוב לחוף ימים ישכון [וכ"ה בזהר ח"א דף רמא ע"ב], וחלק מכנרת היה לנפתלי. וע"ע בשפוני טמוני חול (סי' א), דף יד ודף כח) ובפתיל תכלת (סי' א).

י. בשיטת רש"י בציצית צבועה ומין הכנף

א) מנחות מא ע"ב, ת"ר טלית שכולה תכלת כל מיני צבעונין פוטרין בה חוץ מקלא אילן, ופרש"י, פוטרין – לשום לבן דכיון דמין כנף ליכא לקיומי בה אין לך לחזר אחר לבן אלא שיהו בה שני מינין. מיתיבי טלית אין פוטר בה אלא מינה,

טלית שכולה תכלת מביא תכלת ודבר אחר ותולה בה וקלא אילן לא יביא ואם הביא כשר. ופירש"י, מביא תכלת, שני חוטין לשם תכלת ודבר אחר לשם לבן, ואע"ג דהאי תכלת הוי מין כנף, אפ"ה שני מינים בעינן דאזלינן בתר רוב טליתות. אלא מינה, אם אדומה היא יביא שני חוטים אדומים ושני חוטי תכלת. אולם יעוין במה שכתב רש"י לח ע"א ד"ה מין כנף – היינו לבן דרוב טליתות של פשתים הן ולבנות. וכ"כ שם ע"ב ד"ה מידי – אפי' כולה תכלת נמי מצוה להקדים לבן הואיל ורוב טליתות לבנות הן, לבן קא גרים, ולהכי כתיב תכלת אחר הכנף שלעולם יהיה המאוחר.

ומבואר דבעינן ממין כנף בצבע, ומש"כ רש"י 'שיהיה לבן', כונתו החוטים הראשונים הנקראים ב"שם לבן" כיון שברוב טליתות המין כנף הוא לבן [אמנם בבגד לבן, בודאי ש"החוטי לבן" יהיו לבנים], וכמ"ש הכס"מ 'וכל שאר צבעים מיקרו בשם לבן'.

ומבואר מדברי רש"י דאיכא דין "מין כנף" וגם דין "פתיל תכלת", וממילא איכא "שני מינים", ומזה נובע דגם היכא דהטלית היא של תכלת ומטיל תכלת, אינו מקיים בכך מין כנף, דחוט התכלת צריך להיות השני [הפתיל], כלומר, איכא קמן שני דינים: א' מין כנף – בצבע. ב' שני מינים שאחד מהם נקרא "לבן". ובכל בגד מתקיים ה"לשם לבן" בחוטין שהם ממין (-צבע) הבגד, אולם בבגד תכלת שיש סתירה בין דין א' (מין כנף) לדין ב' (שני מינים) מעדיפים את ה"שני מינים", ובכל חוט אחר שיטיל [וגם לבן] יקיים לפחות את דין "שני מינים".

ובזה יישב רש"י את שיטתו בדף מא דבעינן מין כנף בצבע, מהא דמידי ציבעא קגרים, דאף שבעינן מין כנף בצבע, מ"מ אינו אלא דין הקדמה של מין כנף והוא נקרא 'לבן', והיכא שהטלית בצבע תכלת אזיל דין הקדמה זון, וכמ"ש תוס' 'כיון דקרא איירי ברוב טליתות שהם לבנות הוי כאילו כתיב בהדיא תן שני חוטי לבן תחילה ואח"כ פתיל תכלת וכו' דהא כתיב מין כנף וכתיב פתיל תכלת, אלמא תכלת לאו מין כנף'.

נמצא דבטלית של תכלת, סגי במיני צבעונים לדין "מין כנף", ומתקיים הדין של "שני מינים", וכמ"ש רש"י (מא:): כל מיני צבעונים פוטרם בה – לשום לבן. ובדיעבד מהני גם קלא אילן (לולי הגזירה שיעביר לבגד אחר), דהם 'שני מינים'.

בחפצא, אף שאינם משונים במראה, אמנם בלישנא אחריןא פירש"י "דהא אשני מראות שבה קפדינן ואלו מראיהן שוה".

ויעוין בקרן אורה (מא:) מנ"ל לרש"י הא דב' מינים מעכבים בטלית שכולה תכלת, הא מצות לבן הוא מין כנף, אבל טלית שכולה תכלת דל"ש מין כנף, מנ"ל דמין אחר מעכב, ומלשון הרמב"ם פ"ב ה"ח 'היתה כולה תכלת עושה לבן שלה משאר צבעונין חוץ מן השחור מפני שהוא נראה כתכלת', נראה דמפרש כלשון שני ברש"י דלא יביא קלא אילן משום דלא הוה ב' מינים.

והנה בבית יוסף בסי' ט מבואר דבבגד תכלת ליכא לקיומי מין כנף מדרבנן "שלא יהיה נראה שלא הטיל לבן אלא תכלת לבד". וכונתו דהוא דין רק בבגד תכלת ואינו דין בפני עצמו של 'שני מינים' בכל הבגדים, וכן מוכח, דלא שמענו דבבגד לבן (או צבע אחר) ואין לו חוטי תכלת, בעינן לתת שני חוטי ממין כנף (בצבע) ושני חוטים אחרים, מצד הדין של "שני מינים". וכן נראה ממה דאמר' בדף מ ע"א גזירה משום קלא אילן ופרכינן ולא יהא אלא לבן, ופירש"י דאמרן לעיל אין לו תכלת מטיל לבן (ומתוס') נראה דהכונה למימרא דהתכלת אינו מעכב את הלבן), ומבואר דכלל לא חשו להאי דינא דשני מינים בסדין שהוא בגד לבן. ועוד כתב הבית יוסף "האידינא דאין לנו תכלת אין חילוק בין צבע תכלת לשאר צבעונין הלכך טלית שכולה תכלת מטיל לה ציציות תכלת ושפיר דמי ואדרבה צריך הוא לעשות כן כדי שיהא הציצית מצבע הטלית". ואין להוכיח מכאן שס"ל דבעינן שכל החוטים יהיו בצבע הטלית, אלא דכל הנדון הוא על שני חוטי לבן שלפי דברי הגמ' אין להטילן בבגד תכלת מצבע תכלת, ועל זה כתב שבזמנינו [שאינו תכלת אמיתית] אפשר להטילם וראוי לעשות כן מדין צבע הבגד. ומבואר דלא בעינן 'שני מינים'.

אמנם בשבת דף כז ע"ב כתב רש"י "קמ"ל אף כל, דלא תדרוש הכנף מין כנף הכי אלא אורחיה דקרא הוא לאשמועינן שמצות ציצית בעי שני מינין של צבע, שני חוטיין של תכלת ושני חוטיין של לבן דהיינו מין כנף דסתמיה לבן", משמע דמין כנף שאמרה לנו התורה הוא לבן, והוא דין דאורייתא, וכן נראה מדברי הראב"ד, דהיא ילפותא גמורה, ויל"ע.

(ב) כתב הב"י, הר"י אבוהב כתב בשם בעל העיטור שציציות של לבן קודמים לכל הצבעונים באיזה צבע שיהיה הטלית שכשאמרו מין כנף אמרו לפי רוב הטליתות שלהם שהיו לבנים אבל אם אין לנו (נראה דצ"ל לו) לבן אז צריך שיהיה מצבע הטלית. ומבואר דס"ל כמ"ש רש"י בדף לח דאזלי' בדין מין כנף בתר רוב טליתות שלהם שהיו לבנים, אלא דאין דין זה לעיכובא וכמ"ש "ציציות של לבן קודמים לכל צבעונים" [וראה בחזו"א סקכ"ה, לבאר בשיטה זו דלא בעינן צבע הטלית כלל רק בעינן שחוטי לבן לא יהיו בצבע תכלת]. ואילו הב"י ס"ל כדעת רש"י בדף מא, דמין כנף היינו מצבע הבגד.

יא. התכלת אין מעכב את הלבן

יש לעיין בגדר המצוה בלא תכלת. הרמב"ם בריש הלכות ציצית, מנה מצות עשה אחת, והיא לעשות ציצית על כנפי הכסות. וביאר בפ"א ה"ג, ונמצאו במצוה זו שני ציורים שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה ושיכרוך על הכנף חוט תכלת שנא' ועשו להם ציצית ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. התכלת אינו מעכב את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת כיצד הרי שאין לו תכלת עושה לבן לבדו. אע"פ שאין אחד מהם מעכב את חברו אין שתי מצוות אלא מ"ע אחת.

אמנם, אין המצוה בלא תכלת בגדר דיעבד, שהרי אנו מברכים על הטלית בכל יום, לובשים טלית בעלת ד' כנפות ולא מיקרי מבטל מ"ע בידים, ויוצאים בה לרה"ר בשבת. והם דברי החינוך (מצוה שפו) ומה שאמרו שהתכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת, שלא נמנע מפני זה מהטיל חוטים לבנים מבלי תכלת בטלית, היינו שלא נחשוש ונטיל לכתחילה ונברך. ועיין בפנ"י (ב"מ סא): "תכלת דכתיב באורייתא למצוה מן המובחר". וכ"כ קדושת יום טוב סי' לה, משכנות יעקב סי' יט.

ויש לדייק בלשון הרמב"ם 'אין לו תכלת עושה לבן לבדו' ובספר החינוך 'כגון אנו היום שאין אנו מוצאים תכלת', דקצת משמע שהוא מצב של דיעבד. וע' שאגת אריה סו"ס לב, אי ס"ד כל היכא שלובש בגד בר חיובא בלתי מצותו דרמיא רחמנא עליה עביד איסורא במה שעומד ומלובש בו א"כ היאך מטיל לבן

ולובש טלית זה והלוא קא עביד איסורא בלבישתו שעובר על מצות עשה בתכלת, אלא ודאי שאין שום איסורא בלבישת הבגד בלא ציצית אלא שחיסר מצוה והיכא דאין לו לית לן בה והכא נמי השתא דאין תכלת מטיל לבן. וע' חי' הגרי"פ על הרס"ג.

כתב הפמ"ג בהקדמה להלכות ציצית, רוב הפוסקים סברי דציצית ללא תכלת היא דאורייתא, ודעת בעל המאור הסובר שהיא דרבנן דעת יחיד היא, ויש לשאול אי חסיד ובעל מעשה מחמיר על עצמו שלא לצאת בשבת לרה"ר וכרמלית אי מיקרי הדיוט או לאו, ואינו דומה למה שאמרו לר' טרפון עשית כדברי ב"ש ונסתכנת דשב ואל תעשה שאני, ובזה כל הרוצה רשאי להחמיר על עצמו, ואפילו כדברי היחיד, וכמ"ש הב"י בריש סימן ט' בשם הרא"ש בתשובה (כלל ב אות ח), שראה לקצת רבותיו שהיו פושטים את הטלית כשהיו יוצאים לרה"ר, אמנם הרא"ש חלק וכתב 'יש אומרים דכל טליתות שלנו הם מצויצות שלא כהלכתן, ואינם דברים של טעם, דא"כ היאך אנו מברכים עליהם, והלכה למשה מסיני שהתכלת אינו מעכב את הלבן'. וכ"כ הטור בהל' שבת סימן שא, מותר לצאת בטלית שלנו לרה"ר דחשיבא מצוה כהלכתה אע"פ שאין בה תכלת, שקי"ל אין תכלת מעכב את הלבן תדע לך שהרי אנו מברכין עליה, והר"מ מרוטנבורג היה מחמיר שלא לצאת בה, וא"א [הרא"ש] היה יוצא בה.

וכתב המ"ב סימן ט' סק"ז, בזמן שהיה תכלת והיה מתקיים על ידי זה המצות ציצית כראוי וכו' אבל עכשיו דאין לנו תכלת נמצא דאין אנו מקיימים המצוה בשלימותה. ומ"מ אין דבריו אמורים אלא לענין הטלת כלאים, וכמ"ש החינוך.

מעתה החושש לדעה שהמצוה היא רק מדרבנן [ללא תכלת], היא חומרא שאין לה טעם. ואף שהמהר"ם רשאי היה לנהוג כן, אבל לדירן אחר שנפסקה ההלכה, אין זה אלא רמות רוחא והפטור מדבר ועושהו נקרא הדיוט. וראה בשלחן מלכים על הל' ציצית הקדמה אות ד, בינה ודעת הל' מאכלות אסורות [הנדפס בסו"ס אפי רברבין] סימן ט.

יב. צביעת ארגמן בבגדי כהונה

העיר הרע"א במכתבו בדרישת ציון (הנ"ל במילואים אות ג) "גם אחד מהם [מחוטי האבנט] הוא ארגמן, ואף דהרמב"ם (פ"ח מהל' כהמ"ק הי"ג) כתב שהוא צבוע אדום, הא ברש"י בחומש מפורש שצבוע ארגמן, ומי יברר לנו עתה איזה צבע נקרא בשם ארגמן וכו' ואין בידינו לעשות עד שיערה ה' ממרום רוחו עלינו להביא גואל צדק האמיתי להורות בצדק".

ומקור דבריו הם במשנה למלך שכתב 'אין הקפדה לרמב"ם אלא בצבע שיהיה אדום, אך מרש"י דפי' ארגמן ממין צבע ששמו ארגמן, נראה דאף צבע אדום לא מהני אם לא יהיה מצבע ששמו ארגמן'. ואמנם כ"כ הרמב"ם בפיה"מ בכלאים (ט, א) 'ארגמן, ארגואן והוא הצמר הצבוע בלך' [וי"א שהוא צבע לכה (אדום)], הנקרא גם קרמיז, ע"פ מ"ש הרמב"ם בפיה"מ נגעים פי"ד מ"א, וכ"כ תפא"י בקונטרס בג"כ, וע"ע במאמר פ"ת הפרט השמיני אות ב ובחוברת צפיה ה].

כתב הרמב"ן (ד, ז) 'והיה המכסה העליון בבגד תולעת שני שהוא מראה אדום בעבור שהשולחן סימן לכתר מלכות שהוא במידת הדין, אבל הארון ומזבח הזהב בבגד תכלת למידה הכלולה מן הכל, ומזבח העולה בבגד ארגמן שהוא אדום יותר מן הראשון כי שם יזרק הדם כופר נפשם'. וכ"כ רבינו בחיי במדבר (ד, ה) בגד ארגמן הוא אדום יותר מבגד שני.

ונראה דהבגד המלכותי הוא בעיקר ארגמן, וע' פסיקתא רבתי כ, כשיבא מלך המשיח יהא לבוש ארגמן טוב מראה וידמה ליון [וראה חלק ב אות ג], ובפסוק 'כיבס ביין לבושו' תרגם אונקלוס יהא ארגוון טב לבושוהי. [וכן בנ"ך מופיע כמה פעמים ארגוון, וראה בדברי הימים ב, ב], הרי שהוא בגד משובח. ובמדרש רבה במדבר פרשה יב, דרשו את הפסוק בשיר השירים מְרַכְּבוּ אֶרְגָּמָן, (דברי הימים ב, ג, יד): וַיַּעַשׂ אֶת הַפָּרֶכֶת תְּכֵלֶת וְאֶרְגָּמָן וְכַרְמִיל וְבוּיָז, לְפִי שְׂאֲרָגְמָן הַשּׁוֹב שְׂפָכְלָן שֶׁהוּא לְבוּשׁ מַלְכוּת, כְּמָה דְתִימָא (דניאל ה, ז): אֶרְגָּמָן יִלְבַּשׁ.

והשיב רצ"ה קלישר לרע"א [כנראה לסייע את דברי רש"י], מדברי הביאור לפרשת תרומה (לחכם ר' שלמה דובנא, וראה בענינו בישורון כרך ד, ח, ט, י), הארגמן הוא

המפורסם בדברי הימים של עמים ושל צור הוא היקר מאד שלא הורשה בימי הרומיים רק לזרע המלוכה, והוא הנקרא פורפור מושעל, ובזמנינו נאבד החומט הזה של פורפור מושעל. ואולי כונתו דרק זה של צור נאבד ושאר ארגמן מצוי. והמקור לדברי הביאור הוא החוקר געזנויס, כמ"ש התפא"י בשמו בקופת הרוכלים: 'התכלת נעשה מדם מושעל הנקרא פורפור שענקע וצובעין מדמו פורפור בלויא [כחול] נוטה לפיילוט [ויילוט – סגול], ונמצא בים האמצעי [התיכון] רק **הקליפה** שגדילה על הבריה ההיא צבעה בלויא וכו' והארגמן הוא פורפור ראטה [ארגמן אדום] שנעשה מדם מושעל שבמים כעין חומט שנקרא ביונית פארפירא'.

חלק שני עיון בדרכי המחקר והחוקרים

הקדמה

והברילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת

א. חלק זה מובדל מן החלק הראשון, בהיותי עוסק **בעל כרחי** בדברי החוקרים. כיון שההוכחה לתכלת המחודשת אינה בנויה על סוגיות הגמרא בלבד אלא היזדקקו לעדויות חכמי הטבע הקדמונים וחוקרי זמנינו, מוכרח אני להביא דבריהם ולסתור אותם. ומה כואב הלב לראות שמכניסים ידיעות, סברות והשערות הלקוחות מלשונם של אלו אל תוככי בית המדרש, ומייקרים דבריהם כדברי חז"ל והראשונים בענין סימני התכלת. וראה מש"כ הקהילות יעקב בספרו שיעורין של תורה (סימן ג' סק"ח): "כל הטורח במשא ומתן זה, מפני שלהלכה אין סומכין אלא על דברי רבותינו הפוסקים" [ולא על עדויות מספרי מחקר שהובאו שם].

ב. בבואנו לדון באמיתות ראיות המבוססות על ממצאים ארכיאולוגיים, נעתיק בזה דברים מוצקים של הקהילות יעקב בספרו חיי עולם פרק כד:

"הנה הרבה מאות בשנים נסמכו אלפי רבבות החוקרים והמעיינים על דברי אריסטו ויסודותיו כעל עמוד ברזל שאין להרהר אחריו כלל וכלל והוסכם שחכמתו הגיעה לרום אפשרות מה שאפשר לשכל אנושי להגיע. עד שמלפני ק"פ שנה קם חכם אחד מחכמיהם בעיר קניגסברג וסתר כל דברי אריסטו ושאר כל חכמי הפילוסופים הרס הרס עד היסוד, עשה כל דבריהם כפטפוטי ילדים וכל הבאים אחריו קיימו כל דבריו הצודקים של מבקר זה. וככה יארע גם ליסודות ובניני חכמיהם שאחר כך, **כי תדיר המה מחליפים יסודם** אם ע"פ נסיון אם ע"פ שיקול דעת חדש, וכו' **כל דבריהם ישא הרוח** והם פרי הדמיון עם השתתפות הגאווה הנוראה, והדמיון המצטייר לכל אחד

לפי תכונתו ולפי הרגלו ולפי מקרי החיים שעברו עליו, והכל הבל מעשה תעוועים.

ובתקופות האחרונות התחילו לחפור במעמקי האדמה לחטט אחר שרידי עתיקות וכל משהו שימצאו ישמחו עליו כעל כל הון ויבנו על פיו מגדל צעצועים שטויות והבלים שאין להעלות על הכתב, ובכלל שרידי עתיקות יש הרבה מהם מזוייפים אם ע"י אחרונים אם שהכותב או עושה הראשון זייף או שיקר, בכוונה או מתוך בורות, כי כמו בדורותינו גם בדורות הקדמונים לא חסרו בורים שקרנים זייפנים. וכאשר ימצאו דבר חדש שאין על עפר משלו מלמעלה על הקרקע, ידונו ויחליטו **השערות בדויות** ומהם דברים שהם ממש טירוף **הדעת ושגעון** אשר אין רצוני לעלות על הכתב. ובאמת כל זה מסתרי תכונת הארץ שאיננו משיגים וכו' והמה ברוב גאותם בונים ע"פ השערות שכלם התועה דברים בדויים שלא היו ולא נבראו הבל הבלים ואת כולם ישא הרוח".

ג. לקטנו מעט מדברי החזו"א באגרות הנוגעים לענין, בציון המראה מקום. חיפוש **מעשיות בספרי הדורות**, אינני מומחה לכך, ואינני סומך על זה ואני מתנגד **לקביעת ההלכה** ע"י זה (ב, כב). אין אני רגיל בחיפושים ובחקר קדמוניות ואני מתנגד לדרך זו כי איננה בטוחה (ג, יט). והנה להלכה ולמעשה ודאי אין להניח את כל החכמים ולעשות כיחיד, ע"פ סיפור מעשה (או"ח לט, יד). אם אמנם הבלשנות ותרגום המילים נוטל חלק בתורה שבע"פ לאחר שניתנה לכתוב, אבל **הרצים אחריה** מידה ואינה מידה, **ואין התורה מצויה** בין אלה שעושים מלאכתם [הבלשנות] קבע ואת העיון העמוק ארעי, או אינם מתעמלים בו כלל, ולא להשעמלים בתורה אין פרי עבודתם של חוקרי הלשון מועיל רק לעיתים רחוקות ובדברים קלי ערך, ומגמת המתעמל להתוכן ולא לתרגום המילה שהיא בבחינת תיק (ג, יט) וע"ע (ג, ז). לענין דין כיסוי אין שום ערך למה שהמדעיים [אנשי המדע] קובעים, כי

קביעתם היא ע"פ הסכמה על **בחינות** ובדיקות ידועות, אבל לא ע"פ תבנית הקרניים, ולענין כיסוי הדם תבנית הקרניים קובעת, וכל זמן שלא בדקו הקרניים אין כאן בירור אלא **אומד הדעת** ואין זה מספיק (א, צט). וכבר דנו בענין זיהוי התרנגול הודו, ע' משיב דבר ח"ב כב, אג"מ יו"ד ח"ד יב. ובענין התולעים במעי הדגים, ע' שלחן הלוי (ר"י בעלסקי), בירורי הלכה כב-כג.

ד. שגור בפי אינשי, שיש לחוקרים דין של 'מסיח לפי תומו'. ויש לדון בזה בגוי ובמומר ובמה שנוגע לדאורייתא, וכמש"כ הקהילות יעקב, בשיעורין של תורה (סימן ח אות ה), בדברו אודות זיהוי מידות על פי מדידות של כתלי הר הבית ומטבעות עתיקות: אף שאין מביאים ראיה מספרים שאינם מקובלים אצלנו לדברים אמיתיים, מכל מקום **קצת סימוכין** איכא, דהא אפילו נכרי מסל"ת נאמן עכ"פ באיסור דרבנן, ודבריו אמורים שם על ספר יוסיפון לרומיים (-קדמוניות היהודים). וע' רמב"ן בראשית (לה, טז) וכן בסוף פירושו על התורה מסתייע ממה שראה בעיניו בארץ ישראל מידת הארץ ומטבע.

אמנם ראוי להדגיש בנדון דידן, שאין כאן אפילו "צל" של מסיח לפי תומו, בענין זה ידוע להם מראש שיש משקל רב לכל חקירותיהם והגיגיהם, שהרי הם יודעים מראש על הצביעה הפיניקית הקדומה, או לחילופין על צבע התכלת שצבעו בו את הציצית, ואותו הם **שואפים** לגלות.

עקב כך, נוטים החוקרים לראות, ביודעים או שלא ביודעים, בכל "פס צבע" את גילוי התכלת האבודה, ו**חשודים** הם על שינוי נתונים, ואי הצגתם בשלימות ובמדויק, ובפרט שמחים הם לבטל מחקר של הקודמים להם.

ואם החוקרים בכלל, חשודים הם בכגון דא, כידוע מדברים שנתפרסמו על עבודות מחקר ש"הוזמנו" וזויפו פרטים [וכל תגלית, תזכה אותם בקבלת תמלוגים בהתאם, ובמקביל כמותת ופרסום], הדברים אמורים בפרט על חוקרי הארכיאולוגיה [כיון שאין הכל מצויים בסוד הענין, ומתי מספר מורשים להיכנס לשטח החפירות, ואין אפשרות לבדוק אחריהם כמו בשאר מדעי הטבע], ומי הם הבודקים את תוצאות המחקר וכו', ונקל ביותר לומר שנחשפו מספר פרטים

"מתקופה פלונית". וראה מה שהיכה על קדקוד גילויי החוקר המפורסם ידין (צפיה ח"ה, פרק י) שאינם אלא המצאות והשערות בכדי להגיע למסקנה מסוימת.

וכל זה נכלל בדברי הקהילות יעקב (כתבים החדשים, פסחים ס" קיט):

"מש"כ מעכ"ת דהא סמכינן אקפילא מדינא דגמ' אפילו בדאורייתא, אין זה ענין לנדון דידן כלל, שהתם הקפילא "מעיד" על דבר שמכירו בחוש שכן הוא המציאות והוא מסיח לפי תומו, אי נמי משום דלא מרע אומנתיה, להכי נאמן, אבל בעניני מטבעות אין שום עדות כלל שלא נשתנה הדרהם, רק חוקרים מדורות האחרונים טיפלו בשרידי עתיקות של המטבעות, ובאומדנות שונות ועל פיהם באו להחליטה על מצב המטבעות לפני כשבע מאות או שמונה מאות שנה, וכל דבריהם המה דמיונות והשערות, וגם יכולים לרמות ולהעלים ואפילו לזייף בקטעי העתקות משרידי ניירות ופרוטוקולים שמלפני שבע מאות שנה ככל העולה על רוחם, רק שיש כאן ענין מסיח לפי תומו שמה בצע הוא לו לשנות להוציא מסקנה שאינה אמיתית בעניני המטבעות, אבל עכ"פ כל דבריהם אינו עדות כלל וכלל רק השערות ואינו שייך כלל לדין הקפילא, ואין זה רחוק כלל לתלות שהיה בזמן הרמב"ם ז"ל כגון למשל במשך חמישים שנה דרהם יותר גדול בארץ מצרים, ואינו דבר רחוק כלל, וחוקרי ההסטוריה אינם יכולים להראות על כל תקופה ותקופה ועל כל מדינה ומדינה היאך היה, רק נאחזים באומדנות והשערות כלליות, וגם זה רק אומדנות ומה זה ענין לקפילא.

אבל הראיה שלנו מספר קדמוניות הוא ראיה מאוד מאוד עצומה בלא שום ספק וכו' אלא שאני לא רציתי להבליט ביותר ראיה זו **שלא יתראה ח"ו כמעריך את המדע**, אשר מה שקורין מדע, ובכללם ללמוד ספרי הסטוריה המצויים ביד הגוים, החריבה רבבות משפחות מישראל שהתחילו במדע וירדו לטמיון רח"ל ה' ישמרנו, רק שכמו

שכל עניני העוה"ז מעורב טוב ורע כנודע, הכי נמי בענין המדע נמצאים בו איזה **פירוים טובים** כגון נדון דידן שעל ידם מתברר שיעורי המדות, אבל רובם ככולו הוא מזיק ומטמא את הנפש ואכמ"ל, ומהאי טעמא הוכרחתי לכתוב את הראיה מספר קדמוניות בלא הבלטה וכמעט לאחר יד".

וראה שם סימן קכ:

"מהאי טעמא הוכרחתי לכתוב את הראיה מספר קדמוניות **בלא הבלטה**, כדי שלא ילמדו ת"ח מזה שהעסק בלימודי חול הוא ענין הגון ח"ו".

ה. בענין הסתמכות על ראיות כגון אלו, ראוי להביא דבר נאה ומתקבל מספר טעמא דקרא לגר"ק שליט"א, פרשת שלח, בהא דאיתא (ב"ב עד.) רבב"ח לדידי חזי לי מתי מדבר וכו' איבעי ליה למימני חוליות ע"ש. ואמאי באמת מנעו ממנו משמים לקחת את הקרן ולברר את ההלכה וגם סיבבו משמים שלא יעלה בדעתו למנות את החוטין, נראה מזה שאין רצון הקב"ה לברר ההלכה ע"פ דין זה לחטט בדברים עתיקים, רק ע"י **התורה עצמה** צריך לברר את ההלכה. וידוע המעשה בחזו"א שלא הסכים לשמוע על הוכחה מספר תורה של מהר"י אבוהב, לענין צורת כתיבת אות צד"י, ולבסוף התגלה שאמנם היו אלו יריעות שהוחלפו ונכתבו ע"י סופר מאוחר יותר. אמנם יל"ע ממ"ש הב"י או"ח סי' לד, בשם סמ"ג ומרדכי דסברו כדעת רש"י לענין פרשיות תפילין, ע"פ מה שמצאו תפילין ישנים מאד בקבר יחזקאל הנביא.

* * *

עתה נפן ונעיין מעט בדרכי החקירה הנוהגים בזמנינו. ולצורך הענין נכה מעט על קודקודם של החוקרים, ואלו ההולכים אחריהם בסמיות עינים מתוך תמימות, לבל יכשלו בכל הבליהם.

רוב הציבור רוכש רגש של כבוד כלפי כל מאמר העטוף "באיצטלה מדעית" המתקבל ללא עוררין, ויש למנות לכך מספר סיבות. [דבר זה קיים בשטחים שונים, כגון הסטוריה, גיאוגרפיה, ועוד. וכאן נעסוק רק במה שנוגע לענייננו].
א. אין הכל בקיאים בכל המילים המדעיות והלועזיות למיניהם, ובאמצע הקריאה "מאבדים את הראש", ומחליטים שמסתמא "הכותב הנכבד" יודע מה שהוא רוצה.

ב. הרי לא יתכן שאדם יכתוב שקרים גלויים העלולים להיוודע [כגון, לכתוב שהתגלו כדי חרס רבים במקום פלוני, בה בשעה שלא נמצא אלא אחדים].
ג. לא מסתבר שאדם מכובד, אשר חקר שנים מרובות נושא כל שהוא "יבלבל" את הראש.

ד. מאמרים אלו כתובים, בדרך כלל, בצורה משכנעת והגייונית, ומרכינים ראש בהכנעת כבוד ומורא גדול כלפי "ההגיון הבריא".

בדברינו הדגשנו את המקומות המראים לעין סומא בדבר את "טוהר המדע", ונכתבו הדברים בלשון ביקורתית ומליצית, ואין זה אלא משום המטרה להציג את "העובדות" שאינם אלא "עורבא פרח". הבאנו מספר דוגמאות, ומהם יקיש המעיין על שאר ההוכחות.

הבאנו מדברי הרי"א הרצוג שהיה ראש וראשון לעיסוק במחקר התכלת, ולמרות היותו רוכש כבוד למדע [ובעל תואר מדעי] אינו נמנע מלומר דברים ברורים כנגד השערות אנשי המדע.

יש להדגיש שכל דברינו החריפים מכוונים הם כנגד דברי חכמי המחקר עצמם, וכלל ועיקר לא לדברי הרבנים שהביאום.

א.

דרכי החקירה

נקדים בקצרה את מהלך הדברים של ההוכחה לזיהוי חלזון הארגמן כחלזון התכלת (על פי 'מאמר התכלת'):

ישנם בידינו ספרים מתקופת חז"ל של יוונים ורומאים אשר שמו לעצמם תכלית לתאר את כל הטבע הידוע באותם ימים, ואת השימושים הרבים אשר אדם עושה בו על פני האדמה. כולם כאחד מתארים חומר צבע יוקרתי המופק מבעלי חיים בים הנקראים פורפור ומורקס, הנעשית גם בחופי ארץ ישראל, ובחפירות שנעשו בזמנינו באיזור מצאו שרידי בתי צביעה וכן קונכיות ממשפחת הארגמונים. יש להניח, שהצביעה של התכלת לא נעלמה מעיני הגויים באותו זמן [במיוחד שנראה מדברי חז"ל שהחלזון היה מפורסם מאד אצל הבריות בעולם], וקשה מאד לטעון שנעלם מהם מין אחר אשר צבעו בו באותם הימים. ובהנחה, שידועים לנו כל המינים המצויים בטבע ושלא נעלמו מינים מסוימים, וכדעת המומחים שלא חלו שום שינויי טבע מהותיים באיזור הים התיכון במשך תקופה זאת, ולא היתה הכחדה מכוונת של חלזונות מצד בני אדם. אמור מעתה, שהחלזון אותו הם מתארים הוא חלזון הארגמן, ומדמו צבעו גם את התכלת של ציצית, וכפי שנמצא כיום שחלזון זה צובע תכלת. ולאור העובדה שידוע לנו מהו הקלא אילן הדומה מאד לתכלת, והצבע מחלזון הארגמן דומה לצבע הקלא אילן, נוכל לדעת מהו צבע תכלת אותו נפיק מן החלזון.

ב.

ההסטוריה של מדע התכלת

דברים אלו: "כולם כאחד מתארים בפרסום רב את הצביעה שעשו על חוף ארץ ישראל במורקס, ואף לא אחד מהם הזכיר מין אחר". אינם מדוייקים כלל ועיקר, ורחוקים מתיאור המציאות המשתקפת בספרים אלו. הקורא מתרשם שספרים קדומים אלו – עיקר עיסוקם בארץ ישראל, ובהם נזכר במפורש ובצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, שבחופי א"י צבעו תכלת

מחלזון זה, ואם כן הדבר, הוא עומד ומתפלא, איך לא נתגלה הדבר עד היום, הרי אין דבר פשוט מלפתוח ספרים בני אותה תקופה, ולראות שחור על גבי לבן, מהו החלזון האבוד, ובכך לשים קץ לכל הספיקות. אמנם המעיין במקור הדברים, יראה שהוצאו הדברים מהקשרם, ויש כאן בנין על גבי בנין, הנחות על גבי הנחות, בלא ליידע את הקורא בכך.

ראשית, ראוי לציין ולהדגיש, שאריסטו כלל לא הזכיר בדבריו צביעה במין "מורקס", אלא צביעה במין "פורפור", וכתב שישנם כמה מינים של פורפור [ראה בספרו הסטוריה של בעלי החיים, המתורגם לאנגלית עמ' 147, ומקצת מן התרגום הובא בס' התכלת עמ' 250], ואנשי המדע הם אלו ש"תירגמו" את הפורפור ל"מורקס", וכן אינו מזכיר צביעה **בחופי ארץ ישראל** [אלא בחופי צור].

מדברי פליניוס עולה שלכל הפחות שני מיני חלזונות שימשו לצביעה [מלבד מינים נוספים באירופה ואפריקה], מן הבוקיניום (חצוצרה, ארגמן חד קוצים, ועוד יש הנקרא אדומת הפה) עשו את צבע הפורפור (-ארגמן, אדום), והמשובח ביותר מיוצר בטיריה [החוקרים אומרים שהיא "צור" שבלבנון, ויעוין בחזו"א שביעית סקי"ט דתרי צור היו ע"ש]. ומהסוג מורקס המצוי בין הסלעים עשו את צבע הקונכיליא שהוא צבע יקר ועמיד, ומתערובת שני הצבעים האלו עשו צבע שלישי הדומה לאבן אמתיסט (-סגול). אמנם, גם לאחר שידוע לנו על תיאור קדום של צביעה בפורפור או במורקס, עדיין אין אנו יודעים מה הם מינים אלו, וכיצד **לזהותם** בימינו. וישנם מספר אפשרויות זיהוי.

א. מינים אלו עדיין נקראים בשמותם ע"י בני יוון. וכמדומה, שקשה להסתמך על שימור המילה במרחק של אלפי שנים, בענין דק זה של מין מסוים. נובפרט, שגם כיום יש סוגים הנקראים מורקס ויש פורפורה. ויש עוד סוגי רכיכות (בים התיכון), שיש בהם את החומר הצובע אינדיגו, וכנראה ניתן להפיק מהם תכלת, ראה במאמר יצור וצביעת הארגמן במזרח הקדום הע' 105].

ב. השוואת הסימנים שניתנו בספרים הנ"ל. אמנם, המעיין בדבריהם, יראה, שסימנים אלו אינם ברורים כלל ועיקר, הם מאד כלליים, ולא נבדק כל האמור

אודותם. כגון: א. בספרו של פליניוס, לא ברור תמיד, אם הוא מדבר על פורפור או מורקס וכ"כ אחד המחקרים 'תיאורי פליניוס קשים להבנה ויש ערבוב בשמות השונים' [י"א מחמת שנכתב ע"פ מקורות שונים]. ב. הנתון שאריסטו מרחיב בו, והוא שינויי צבע רבים [כנראה, של החלזון עצמו, ואולי של הצמידה אליו], בהתאם למקום מוצאו של החלזון בים, בדרום או בצפון, ותלוי הדבר במרחק מ"קו המשווה" [ודבר זה מתואר גם בכתבי האדריכל ויטרוביוס]. כמדומה, שהיום לא ידוע על שינויים רבים אלו.

ג. על סמך **אפשרות הצביעה** הידועה לנו היום מתוך המינים האפשריים. אולם מכיון שתיאור הצביעה לא נמסר במדויק בספרים אלו [כגון, ההעמדה בשמש, לא נזכרה אלא בפליניוס הכותב בלשון כללית 'על ידי ערבוב חומר הצבע והעמדה בשמש בשלבים שונים של ההכנה, היו מקבלים כל מיני גוונים' ולא הזכיר כאן תכלת. ולענין ארגמן כתב: 'הארגמן הוא הצבע המצוין שהוא אדום כדם קרוש, אלא שנראה כמעט שחור והוא מתנוצץ ומבריק באור' וראה לקמן אות ג].

לא נוכל אפוא לדעת מה הם המינים "האפשריים" מהם נעשה את הנסיונות, בשעה שמינים אלו, זוהו ע"י מציאת קונכיית בחופים ואפשרות הצביעה בהם כלומר, איזה נתון הוא הבטוח ואיזה מגלה על חברו. [ואמנם, גם החוקרים נחלקו באיזה מין **מסוים** מבין משפחה זו, יש לצבוע, ועל הצבע המסוים אליו צריך להגיע, וסוכמו הדברים במחקריהם].

* * *

החוקרים באו ושיערו את החלזון המסוים, על סמך הדמיון באמצעי הצביעה, אולם לפני שהחליטו זאת, קדמו לכך מאתיים שנות מחקר בהם ישבו על המדוכה, העלו והורידו אפשרויות כיד המחקר הטובה עליהם. ונביא את דברים על חוקרים אלו – תיאור המצביע על "שיטות העבודה", של החוקרים, כל חוקר בונה תילי תילים של השערות, ובא משנהו ומוריד אותם בהינף יד [ומדוע עלינו להרכיז ראש, בפני סיכומי החוקרים בני זמנינו, כאשר מי יודע מה ילד יום המחקר החדש].

וכך כותב הרב הרצוג (מובא בס' התכלת לר"מ בורשטיין, עמ' 418):

- א. בוכרט, הרגיש שהתכלת והארגמן באים משני מינים שונים של חלזונות הים.
- ב. מיכאליס, בא למסקנה על סמך סימני הזיהוי ברמב"ם, כי הוא ספיא [דג הדין].
- ג. אחריו בא גזיניוס הפילולוג המפורסם [חוקר תורת הלשונות], הרחיק לכת, הרכיב את הארכיאולוגיה, כלומר את הידיעות שבספרי היוונים והרומאים, עם החיפוש בטבע, ועל פי אותה ההרכבה **החליט** שהחלזון של תכלת הנקרא בפי פליניוס "בוקיניום" הוא מין מן הסוג "הליקס" של הזואולגיה החדשה.
- ד. ההסטוריון פיטשמן **קלע למטרה** בהשערתו כי ה"בוקיניום" של פליניוס הוא הפורפורא של העת החדשה, המוציא צבע ארגמן. אולם בנוגע לתכלת, אין הסטוריון זה אומר כלום.
- ה. דקדינד ראש מוזיאון קדמוניות מצרים, היה הראשון להשתמש במסקנות, ולפתור על ידן את **חידת** התכלת וארגמן והביע דעתו על מין "מורקס טרונקלוס" ששימש לתכלת ולא "מורקס ערציניוס" כיון שחומר הצבע במין זה מועט.

ומסיים הרב הרצוג: 'זיהוי המורקס כמקור ליצירת התכלת, היא השערה קרובה אל הדעת, יש אומדנא חזקה לכך, מצד אחד הצבע היוצא ממנו הוא כחול במידה הגונה, מאידך גיסא נמצאו משרידי קליפתו תילי תילים סמוך לצידון, קרוב למקום שלפי מסורת חז"ל היא נחלת שבט זבולון שהיה המרכז הראשי של תעשיית התכלת בישראל'. אולם הרב הרצוג הוריד **מכל וכל** אפשרות זו, כיון שאינו מתאים כלל לסימני הזיהוי בגמ'.

וכך נכתב במחקר 'מידע ארכיאולוגי **ברור** הקשור בתעשיית הארגמן הינו מעט, אך התענינות הגוברת בתעשייה זו בעולם העתיק עשויה לשנות לתת בעתיד **תשובות נוספות** על רזי תעשייה מיוחדת זו' (צבע מהטבע).

כותב מאמר התכלת: "אף לא אחד מהם הזכיר מין אחר, וקשה מאד לטעון שנעלם מהם מין אחר, אשר צבעו בו באותם הימים במיוחד שנראה קצת מדברי חז"ל שהחלזון היה מפורסם מאד אצל הבריות בעולם"

ותמוה הדבר, האם אמנם ידועים לנו בבירור כל המינים והשמות שזוכרו בעשרות כתבי יוונים אלו, והלאו זקוקים אנו להכרעת "אנשי מדע" בכדי לדייק בתרגום [וראה באות ג ואות ז]. ושמא בין אותם אלפי מילים ביוונית, שממנה תורגמו הספרים לשפות אחרות, מסתתרים להם, מילים ומינים שעדיין לא פוענחו ותורגמו כדבעי, ודוקא **אחד מהם** הוא חלזון התכלת, אותו אנו מחפשים. כל קורא יכול לפנות לעוסקים בתרגום, ולשמוע בכמה אופנים ניתן לתרגם מילים, וכיצד מילה בתוך משפט שלם עלולה לקבל משמעות שונה לגמרי, ועל ההבדל בין "השפה המדוברת" לבין "כתיבה ספרותית". וכתוצאה מכך זוכה כל ספר "בעל שם" למספר תרגומים. דוגמא לדבר, ניתן לראות בתרגומים לכתבי הרמב"ם שנכתבו בערבית [ספר המצוות, פירוש המשניות ועוד], וכן את מספר התרגומים לעברית של ספרי יוסף בן מתתיהו. ולכל מתרגם, ברור שתרגומו הוא הטוב ביותר ואין בלתו. כל שכן, ולהבדיל, בכתבי אחרים שהדיוק מהם והלאה.

ולפי האמור, בודאי שלא ניתן להכריע את הנדון של תכלת, על סמך **תרגומים** מלטינית, שאין יד הכל ממשמשת בהם, רק חוקרים ספורים, ומילה יכולה להשתנות על פי נטיית ליבו של המתרגם. וכך שמעתי מפי פרופ' לשפה הלטינית 'אין תרגום מדויק של מילים אלו, בכתבי אריסטו ופליניוס, ובדרך כלל הם יכולים לתאר **קשת רחבה של צבעים**'. [ולמשל, מילת ארגמן בספרו של אריסטו, תורגמה למילה מסוימת רק לאחר 'שהוחלט' מה הוא וממה ניתן לצובעו].

וראה מש"כ בסיני כרך קג (נאור) בשם פרופ' ש' ליברמן, שהיה מגדולי המומחים ללטינית [בענין הראבי"ה בשם הירושלמי, שהובא בחלק א סימן ט], "מילת פריפינין לא קיימת ביוונית והיות ונ' וכ' מתחלפות בכת"י עבריים, סביר להגיה פרופיכין, כלומר בגד עם שוליים מפורפור, כיון שקשה מאד להגדיר צבע התכלת, והמדרש ניסה לזהותו כבגד פורפור, ופורפור יכול להיות כל צבע בין אדום, ויולט, כחול כהה, צהוב, ירוק שהיה רווח בזמן המחבר".

ג.

תיאורי צבע

בכתבי פליניוס ואריסטו עצמם נזכרה בעיקר תיאור של צביעת ארגמן, ועל שמו נקרא בפי החוקרים "חלזון הארגמן". אמנם פליניוס כותב "הוציאו מהחלזון 14 מיני גוונים של צבע אשר דורגו משחור הדיו הנוצץ עד הסגול והאדום וביניהם, עד הורד הבהיר הכחלחל הנוצץ" (ס' התכלת עמ' 248, ובתרגום לאנגלית הנמצא לפנינו, לא נמצאת מובאה זאת). ואיני יודע אם זה האחרון הוא צבע אחד, או שניים נפרדים, ואולי יש כאן "רמז" לצבע כחול.

עוד כותב פליניוס על צבעי פורפור (ארגמן, אדום-סגול) הנעשים מפורפור ובוקיניום, והמין השני, פלאגיא, מתחלק לכמה סוגים, ומהם מורקס (קלקולנס) המצוי בין הסלעים וממנו נעשה צבע יקר ועמיד בשם קונכיליא. והכל 'בנוי' על השערת תרגום מילת 'קונכיליא' שתירגמו לכחול על פי מה שכותב שהוא כצבע פרח הליוטרופא, ובמקום אחר כותב שצבע פרח זה 'קערליום' שאותו תירגמו לכחול כמראה שמים.

בספרו של ויטרוביוס פוליו, שהיה אדירכל רומי, בו תיאר את חומרי הצבע בזמנו, נזכר צבע כחול (כרך שביעי עמ' 127), אמנם לא ברור, אם הוא מדבר על צבע החלזון עצמו, או צבע המופק ממנו. [כותב על "התפעלות הסטודנטים לטבע מהתופעה של שינוי הצבעים בהתאם למקום בו נמצא החלזון, תופעה שאינה קיימת בדברים אחרים", והולך ומפרט את מקומות הימצאם. ולאחר מכן, עובר לדבר בקצרה על שבירת החלזונות לאחר שאספו רבים מהם והנוזל השקוף היוצא מהם. משמע שבתחילה מדבר על צבע החלזון עצמו]. ועוד, המילה "כחול" כתובה בתרגום של ויטרוביוס לאנגלית, אולם במקור בלטינית כתוב "ליבידום", ותירגמו לאנגלית "כחול-עופרת", ותרגום זה אינו ודאי, אלא המתרגם שיער שזה ביאור המילה, וכמ"ש לעיל בשם פרופ' ללטינית. [משא"כ בפרקים אחרים בספר זה תירגמו כחול באופן ודאי].

ומה שכתב מוסף הערוך בערך פורפור פי' בל"י ורומי בגד תכלת. אין זו ראייה לפי שהוא לקח את רוב דבריו מספרו של גלח בשם בוקרוב שעשה כעין מילון תלמודי למילים לטיניות, ושמה נאמן כמסיח לפי תומו.

* * *

טוענים מצדדי התכלת, מה איכפת לך אמינות התרגום וכו', הרי **בפועל** אנו רואים שניתן להגיע מחלזון זה לצביעת תכלת ע"י חשיפת הנוזל לאור השמש, כמו שכתב פליניוס, על ידי ערבוב חומר הצבע והעמדה בשמש בשלבים שונים של ההכנה, היו מקבלים כל מיני גוונים (ס' התכלת עמ' 248, ולא נזכר במק"א). אולם דבר זה הרי אינו מספיק, שהרי כל מטרת המחקרים למיניהם בנושא זה, היא לגלות שצבעו בחלזון "מורקס" בעת העתיקה, ואין אנו יוצאים לים ומחפשים דג שניתן לצבוע בו גוון תכלת. ואם כן, חלק מכתבי היוונים, שתיארו את כל הטבע הידוע באותם ימים, ולא הזכירו **תהליך זה**, אולי יש בכך ראייה לסתור.

ועוד נכתב במחקר: 'בתהליכי מעבדה מודרניים אין קושי לשחזר את הצביעה בארגמן, הבעיה מתעוררת כאשר מבקשים לשחזר זאת באמצעים הקדומים, עד היום נעשה **נסיון אחד** לשחזר בתנאי צביעה קדומים על פי תיאורו של פליניוס, נסיון זה הניב **תוצאות דלות**, איכות הצבע שהושג ועוצמתו היו דלות ביותר. במידע של פליניוס חסרים **פרטים רבים** בעיקר על הוספת חומרי העזר בשלבים השונים ויתכן שהמתכת של כלי הצביעה שימשה כגורם פעיל' (צבע מהטבע). ולדעה זו שותפים גם העוסקים בענין התכלת החדשה גם אם אנו מוצאים ציצית עתיקה צבועה כחול אין זו הוכחה **חד משמעית** כי הצבע המקורי אמנם היה כחול שכן אפשר שחלה כאן התפרקות של החומר צבע הארגמן. **המסתורין** האופף את התכלת יישאר בעינו עד אשר תערכנה בדיקות מדעיות נוספות (פרופ' קורן). 'אין פלא איפוא שמלומדים רבים עדיין **לא מצאו ידים ורגליים** בסוגיית התכלת עד כדי ריבוי הסברות המנויות לעיל' (ד"ר זיידרמן, מחדש התכלת). ויש שכבר הצליחו לשחזר צביעה טבעית, אולם גיזה ראשונה צבעה סגול ושניה צבעה תכלת וזה פסול מדין 'צביעה שניה' להרבה ראשונים, ויש המסבירים היאך ניתן לצבוע ע"פ הרמב"ם ואיני יודע אם ניסו בצורה מעשית.

ד.

גזירת המלכות

מקור נוסף לכך שצבעו מחלזון זה צבע "כחול", הוא בספר החוקים של המלכות הרומאית [קודקס יוסטיניאוס] מלפני אלף שש מאות שנה (עמ' 178): אין רשות לשום אדם פרטי לפרק את הפורפורה הפורה, הן בתוך המשי הן בתוך צמר, הנקרא בלאטא או אוקסיבלאטא וגם היאקינטא, ברם אם מי שהוא בכל זאת ימכור את הגיזה של המורקס הנ"ל שידע לו שממונו וראשו יועמדו לדין מייד.

הרי לנו, שהפורפור והמורקס אחד הוא, וכן שצבעו בו בלאטא המתורגם ארגמן, והיאקינטא המתורגם כחול. ואם כן, הוא תואם להפליא לידוע היום שניתן להפיק מחלזון הארגמן ארגמן וכחול.

ומכיון שהיה זה צבע יקר גזרה מלכות רומי שלא יצבעו ממנו, ולא היתה זו גזירה 'דתית' אלא בכדי שיהיה מיוחד למלוכה (וכמ"ש בשבת כו). וגזירת מלכות נוספת שלא לצבוע תכלת, נרמזה בסנהדרין יב ע"א, זוג בא מרקת וכו'. ובסיוע דברי הרמב"ן (שמות כח, ב) 'והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גויים' [ראה חלק א סימן י]. וגזירה זו היא הסיבה ל'גניזת' התכלת, דהיינו העלמותה מחמת גזירה זו.

והעיר ג"א, 'אף דהם כותבים דהגזירות של הרומאים הם סיבת "גניזת" התכלת, הדברים פורחים באויר, דמשמעות הגמ' שהיו צובעים בכבל ואין להם ולקיסר הרומאי כלום כידוע'.

אמנם י"ל דהם צבעו בצבע שהובא מאר"י, ומה דאיתא בגמ' (מנחות מב:): מיירי דשאלו אמוראים מבבל את אמוראי אר"י "היכי צבעיתו לה", ולכן באותה עת שהיו גזירות על מניעת ציד חלזון בחופי אר"י ולכן לא יכלו לצבוע בכבל, שהרי אין חוף ים סמוך לבבל (או שהם גדלים רק בים התיכון). ודוחק, שהרי טוב לצבוע אחר הוצאת הדם [ולא רק שהדם טוב לצביעה מיד אחר ההמתה], ועיין.

אמנם בפירוש המילה "היאקינטא" בגזירה, החוקרים **נוטים** לומר שהיא מילת יקניטנון המוזכרת בתרגום היווני למגילת אסתר שהובא בערוך ערך איירינון [וע' ביאור הלכה בסי' שב ד"ה מותר, ויש לחלק], חור כרפס ותכלת 'אירין קרפסינון

יקינטנון', וכן כל תכלת שבתורה תורגם בתרגום השבעים 'האווקינטוס' וארגמן תורגם פורפורה, אמנם במדבר ד, ז תורגם תכלת 'אולופורפורוס' [כולו צבע הפורפור], וכן תורגם שם ד, יג, ארגמן.

מלבד זאת, יש להדגיש שתרגום השבעים אינו מוסמך ונשתמר רק ע"י הנוצרים, ואף הוא לא ברור מקורו, וכבר הובא לעיל (אות ג) בענין מוסף הערוך. והנה דרכם של חוקרי הלשונות, לבסס רבים ממחקריהם, בצליל של מילה, בכדי לקבוע ולהכריע הנחות ברורות, ואף כאן החוקרים "מניחים" שהיקינטא המוזכר בענין גזירות המלכות הוא ניהו 'האווקינטוס' של תרגום השבעים, וגם "מסתבר" שעל צבע ארגמן ותכלת המלכותיים גזרו גזירות [או שהיתה זו גזירה דתית]. וראה מה שנאמר על זה בידי חוקר (ס' התכלת עמ' 368). "ספק אם התכלת בה השתמשו אבותינו בימי גירון קיסר למצות הציצית נכללה אז בשם פורפורה אמתיסתינא" [פורפורה הדומה לכחול].

ותנא דמסייע לי בענין זה, הוא מ"ש במאמר התכלת "קשה מאד ללמוד מה הפירוש המדויק של מילה זו [יקינטנון] ביוונית, מהו הגוון המדויק של הצבע אותו היא מתכוונת לתאר, האם הכוונה לפרח מסוים הצבוע באותו גוון, או אבן יקרה הצבועה באותו גוון, והמומחים הבלשנים חלוקים בדבר".

ובא רעו וחקרו 'טעות היא להחליט מראש כי הצבע המבוקש הוא כחול דוקא ורק לאחר מכן לשים במטרת המחקר המצאת שיטה כימית שבה ניתן להפיק מחלזון התכלת את הצבע הכחול. היות וקיים חוסר ודאות בדבר הגדרת הגוון החזותי המדויק של שמות הצבעים שהוזכרו בכתבים העתיקים בגלל השינויים החלים במובן מילים אלו במרוצת הדורות, בעיה זו קיימת ביתר תוקף וביתר חריפות לגבי המילה תכלת מפני שנגנזה מאז המאה השמינית למנינם ובכל התקופה הזו עד היום לא ראתה עין את עצם צבע התכלת, לכן קשה לייחס משקל דווקני לאחת הדעות. עלינו לקבוע איפוא מהו המבחן האמין יותר לברור שאלה זו, המבחן הדרוש יהיה קביעת זהותו של חלזון התכלת. באם יתברר כי החלזון המיוחד שייקבע מאופייין בהפקת גוון צביעה מסויים, הוא יהיה הצבע המבוקש של תכלת'.

אמנם בתחילה סבר מחדש התכלת ד"ר י' זיידרמן – מחמת התרגום בערוך יקינטון – שיש להטיל בציצית תכלת 'סגול' המופק מחלזון זה, כשמו של הפרח הידוע נובאנגלית קיימת מילה דומה שפירושה כחול-סגול, ונסתייע בדברי החות יאיר במקור חיים (סי' יח): "בחידושים כתבתי שדם חלזון שבו צבעו תכלת אינו בלו"א [כחול] רק צבע פורפר שנעשה מדם דג שנקרא הדג פורפר", וכן פירש ברשי" "רקיע המשחיר לעת ערב", היינו סגול, שכן לעת השקיעה נראה הרקיע באופן כעין הסגול, עיין ותראה. וחוקר נוסף כתב "קבוצת הצבעים, ירוק, כחול, סגול, נחשבו בימי קדם כגווניו של שחור, לכן מי שיפרש את המילה שחור בסימן זה כמשמעותה המודרנית, אינו אלא טועה טעות סמנטית (לשונית)".

אולם **חזר בו לאחר שנתגלה** שאף שצבע הדם הוא פורפור, מ"מ ניתן לצבוע בו כחול [וגם נתברר שפרח זה הוא הרכבה מהעת החדשה], ודייקו במקור חיים שלא הצבע הסופי הוא פורפור אלא 'דם החלזון' הוא בצבע פורפור. ומכאן מובן שכל חוקר מתאים את הצבע הרצוי לו בים לפי שיטתו בזיהוי החלזון.

ה.

טעויות בספרות הטבע

ההנחה של מצדדי התכלת היא "ישנם בידינו ספרים מתקופת חז"ל של יוונים ורומאים אשר שמו לעצמם תכלית לתאר את כל הטבע הידוע באותם ימים, ואת השימושים הרבים אשר אדם עושה בו על פני האדמה וכו' פליניוס מסר מידע רב על אר"י, הוא ידע לפרט את מיני התמרים שארץ יהודה נשתבחה בהם המוזכרים גם במשנה, הקדיש פרק גדול לתיאור האפרסמון שגדל בעין גדי, תיאורים אלה ורבים כמותם על נופה וטבעה של ארץ יהודה, יש בהם **כדי לחזק את הדעה** שהוא שהה בארץ ונתרשם ממנה באופן בלתי אמצעי".

כמדומה שישנה בכך **הגזמה** ברמת הידיעות של חכמי קדם אלו. ואף אם יש "רגליים לדבר" שפליניוס ביקר בארץ ישראל כיון שתיאר את סוגי הדקלים ביהודה, אבל לא ידוע אם ביקר בגליל ובחוף הים. ולולי זה, לא הונח לי אמאי השמיט פליניוס, את צביעת התכלת המפורסמת [ביחס לעם ישראל], ואין לתרץ

שהוא כתב את ספרו על חכמת הטבע ולא על 'דתי העמים', שהרי צביעת התכלת היא חכמה שיש בה מלאכה.

ומה נאמר ביחס לאריסטו "שהסתייע גם בסיפורי דייגים מלחים נוסעים ציידים איכרים ורועי צאן", האם ניתן לייחס לכך חשיבות ומידע מוחלטת, כאשר ידוע לכל, על סיפורים שהתהלכו באותם זמנים ומקומות, אודות יצורים שלא היו ולא נבראו. ומי לידינו יתקע, שלא נאברו חלק מן הספרים [אמנם נראה מהתוכן שהספרים כתובים בסדר מסוים], ואולי דוקא בחלק זה האבוד, היה מידע על אותו חלזון תכלת הנעלם. ומה גם שתהליך הצביעה היה שמור כסוד מקצועי, ויש הטוענים שהטעו את אריסטו ופליניוס שהתיאורים שלהם קשים לביצוע.

* * *

א. מי הוא הקובע שהם כתבו על כל מה שהיה בזמנם. גם אם נניח שפליניוס ליקט מאלפיים ספרים [לפי המקובל שבאלכסנדריה היתה ספריה גדולה מאד]. אולם, הרי אף בימינו עדיין לא כל "הטבע" נחקר, ומדי פעם מגלים בעל חיים חדש, ולא כל תופעות הטבע ואפילו הפשוטות, כמו מלכת הדבורים וקורי העכביש, ידועים עד תומם.

ב. אנו מחפשים את רמת הידיעות שהיתה ידועה "בעת העתיקה", ואולי לעם ישראל היה איזה סוד משלו. [והרי היו לעמי קדם, סודות שלא פוענחו עד היום, כגון, סוד שימור החנוטים, שעדיין לא החליטו החוקרים סופית, כיצד נעשה. וכן כיצד הגיעו אבני הכותל הענקיות למקומם, וכיצא בזה]. וכפי שכתב בחיי עולם פרק כד, מסתרי תכונת הארץ שאין אנו משיגים כמו אבן אלמוג הנקרא קוראל שצומח כאילן או אבן המגנט שפונה דוקא לצפון או אבן שמכסים אותו בעפר משליך העפר ממנו בעיגול.

ג. אף שלא מצאנו בחז"ל סוד של אומני תכלת כמו לענין קטורת ולחם הפנים, ולא מתכון מיוחד כמו שמצאנו לגבי הדיו (שבת כג), מ"מ חז"ל אמרו (מגילה ו) כל הנוטל ממך בלא דמים אינו מצליח, א"כ היתה מיוחדות לשבט זבולון (וראה חלק א סימן יב). ובזה נסותרו דברי היוונים 'יצור פורפורה היה לאחד מעמודי התווך של כלכלת הפיניקים'. ויש לומר שמאוחר יותר למדו שאר האומנות

אומנות זו. [ובענין חז"ל חכמת הטבע, ראה אמונה ובטחון לחזו"א, וע' רש"י במגילה 'וחול של זבולון חשוב משאר חולות וראוי לזכוית לבנה', הרי שידעו על שינוי בחולן].

ד. האם נודעו לו על תכונות ריפוי בגמ' המיוחסות לחלזון (ע"ז לד: אגב היום נמצאו בו תכונות ריפוי למחלת ס'), על מקום בבבל שאין בהמה יוצאת משם אלא א"כ נותנים עליו מעפרה של אותו מקום (ברכות נז: וברש"י), את ריח הקטורת שהגיע עד יריחו (תמיד פ"ג, וע"ש בפ"י הראב"ד האם רק ביריחו הריחו או גם בכל הדרך). מדוע אם כן להניח "שאינן נסתר מנגד עיניהם", של "חוקרי טבע" אלו, ואין שכחה "לפניהם".

* * *

כותבים אלו לא "תיעדו" את עשרת הניסים שהיו בכל יום במקדש, ובדבר שהוא "נס", היה להם ענין להמעיט בערך חכמת היהודים, ושמא גם החלזון שייך ל"פלאים" אלו, וכמו שכתב הרמב"ן בויקרא (טז, ח): "היינו צריכים לחסום פי המתחכמים בטבע הנמשכים אחר היווני [אריסטו], אשר הכחיש כל דבר זולתי מורגש לו, והגיס דעתו לחשוב הוא ותלמידיו הרשעים, כי כל ענין שלא השיג אליו הוא בסברתו אינו אמת".

עוד כתב הרמב"ן (דרשת תורת ה' תמימה עמ' קמז) "ומכאן תראה אכזריות ראש הפילוסופים וקשיו ימח שמו, שהוא מכחיש כמה דברים שראו רבים וראינו אנחנו אמיתתם ונתפרסמו בעולם וכו' וכאשר קמו היונים והם עם חדש אשר לא נחלו חכמה כאשר ביאר בעל ספר הכוזרי (ב, סו) קם האיש הידוע ולא האמין רק המורגש וחיפש חכמות והכחיש הרוחניות.

ונעתיק דברי הכוזרי הנוגעים אלינו, וז"ל (מאמר ב אות סד, לענין חכמת חכמי ישראל): 'בידיעת הטרפות אשר היא יותר דקה מכל מה שזכר אריסטו מידיעת ממיתי החיים וכו' ומה שנקבע לאומה זו הדלת חומר וצורה והיא איננה מורגשת בין האומות ממיעוטה ודלותה וגלותה, ומן המופלא שבה העיבור על העיקר המקובל מבית דוד מתקופת לבנה שלא תשתנה מכמה אלפים ומאות שנים, וכבר

נשתנו קבועי הקובעים מיון וזולתם והוצרך בהם לתיקון ותוספת אחר מאה שנה' [וע"ש מאמר ד אות לא, דוגמאות רבות לחכמת היהודים].

ובשו"ת ריב"ש סימן תמוז' אם תדין בדיני הטריפות ע"פ **חכמי הרפואה** שכר הרבה תיטול מן הקצבים וכו' וכן בדיני הדריסה ואחרים שאין ספק שהם מלעיגים בנו עליהם יוצק זהב רותח לפיהם'. וע' בס' כרתי ופלתי על יו"ד סימן מ סק"ד "יסודות חכמת הטבע בנוי ע"פ **נסיין**, היום היתה כך ההסכמה וכאשר באו האנשים שראו ההיפך אף הם נזורו אחור מהסכמתם ועשו כלל אחר'. וראה בספרו בני אהובה הל' אישות פט"ו. ובשו"ת בנין ציון ח"ב כג בענין מציצה בפה 'הלוא רבות כהנה שאין חכמי הטבע מסכימים עם דברי רז"ל וכי עלה יעלה **על דעת המאמין** להכחיש ח"ו הדברים מפני מניעת הסכמת הטבעיים'. וע"ע נודע ביהודה תנינא, או"ח נו, יו"ד קיד, אה"ע פא, חתם סופר יו"ד סו"ס עח, חיים שאל ח"ב יט.

* * *

כתב הרב הרצוג (ס' התכלת עמ' 427):

"בכל הכבוד וההערצה שליבנו הוגה לגאון המדע היוני אריסטו, אין אנו מושבעים להרימו לדרגת אדם עילאה שכל רז לא אניס ליה, ואף בתולדות בעלי החיים **עלול היה לטעות**, ולא רק תנא ושייר אלא **שבלי ספק** נעלמו ממנו כמה פרטים וכמה מהם לענין זה **אינם מדויקים כלל**. אפשר ואפשר שסתם במקום שהיה לו לפרש, או שחיסר מפני חסרון ידיעה".

"אין ראיה ממה שאריסטו לא כתב על הינתינה, אפשר מפני **שלא היה מין זה מצוי**, היו משתמשים בנרתיק לצרכי קישוטים ולפיכך לא נשתייר ממנו שרידים במקום המצוה".

"מין זה הנקרא בפי היונים היקונתום [ולא פורפורא], היה נעשה מחלזון ממיני הינתינה, וממה שחכמי יון ורומי אין מפרטים את המין המיוחד שממנו היו מוציאים את החומר לצבוע היקונתום, אין זה פירכא של כלום, **לא מפייהם אנו חיים**, ומה שאמרנו על אריסטו, נאמר בקל וחומר על הבאים אחריו שלא הגיעו לקרסוליו". "היום אנו

יודעים שאריסטו טעה בהרבה דברים והרבה מן המושכלות הראשונות שלו הוכחשו".

"עוד עלי להדגיש, אם היה נשתייר מימי קדם **ספר שלם** שתכליתו להורות את מעשי הצביעה בדמי החלזונות כתוב ביד אמן מומחה לחכמה-מלאכה זו, היה מקום לקושיות כאלה, אבל מה שנשתייר הוא רק **קטעים** ולכל היותר פרקים שאינם עיקר בספר שנכללים בו, אלא שבאים **אגב גורא** ושלא נכתבו ביד אמן מומחה לכך, אלא ביד חכם כולל, וכשם שאין למדים בהחלט מן הכללות, כך אין למדים **בהחלט** מחכמים כוללים אלא מבעלי מקצועות שהתמחו במקצועותיהם".

1.

הטעיות החוקרים

כותב מאמר התכלת: "ישנם עוד סימוכין המעידים על צביעה רק במין זה, והם החפירות בהם מצאו בתי צביעה לרוב, וחפירות בהם מצאו בגדים צבועים ואלו נבדקו ע"י מומחים, אך כמובן הסימן האחרון הוא חלש כי לא מצאו הרבה מאד בגדים בהרבה מאד מקומות שנוכל לשפוט לפי זה, והסמך הקודם לו הוא חזק יותר, כי בתי צביעה כוללים יותר את מעשי הצביעה שנעשו בתקופת חז"ל, וזה בתנאי שמצאו **הרבה בתי צביעה** בהרבה מקומות". [ובמאמר יצור וצביעת הארגמן במזרח הקדום, הביאו ממצאים אלו, ולא נזכר בגדים צבועים].

אולם במחקרים מצאתי שאין הדבר מוכרע.

במקומות רבים בארץ נמצאו מצבורי קונכיות של חלזון הארגמן, המקובל כמקורו של הפורפור, אולם **כיון שגויי האיזור נהגו לאכול חלזון זה** אין הדבר משמש כהוכחה ברורה לעשיית צבע באיזור הימצאו, אך צירוף של מספר פרטים כגון: קונכיות ריקות או שבורות, וחרסים עם צבע הפורפור, מצב הקונכיה, מצבור גדול של קונכיות ריקות, **יכולים לשמש כיסוד להנחה שמדובר באיזור של תעשיית הצבע ולא בפסולת מזון** (ס' התכלת עמ' 258). אמנם העיר ג"א 'מכיון שלא היו רגילים לשמר בשר חלזונות, חסרון פסולת מזון אחר הוא סיוע גדול'.

'בשקמונה נמצא **המימצא העשיר ביותר** של צבע הפורפור, הארכיאולוג אלגביש **משער** שהסיבה שהקונכיות נמצאו במרחק כחצי ק"מ מהתל, נעוצה בעובדה שמיצוי הצבע גורם בעקבותיו ריחות לא נעימים ונראה שנעשה שימוש בכיוון הרוחות בכדי שהריח לא יעבור למקום אחר. נחשפו מספר פריטים שניתן לזהותם כשישור משקולות ונול (שם עמ' 272).

'נמצאו כדים ועליהם **שרידים של צבע** שנמסרו לבדיקת מעבדה בצרפת ומשם נמסר שצבע זה מזוהה כפורפור של העולם העתיק. נתגלו חלקי כלי חרס גדול ולאחר שיחזור והרכבתו נתגלה קטע רחב של סגלגל אדמדמם, שזוהה ע"י בדיקת מעבדה כפורפור, במקביל לו נתגלו מבחוץ **שרידי פיה היכולים לשמש יסוד להנחה** שהכלי שימש לבישול או חימום צבע ומיקומו של פס הצבע והפיח הם מקור לבדיקת תהליכי צביעה משוערים (שם עמ' 269).

'עד לפני **מספר שנים** היתה מקובלת קביעתו של אולברייט, כי המתקנים במקומות אלו שימשו לצביעה, **כיום התקבלה התיאוריה** של דאלמאן בעולם הארכיאולוגי כי מתקנים אלו **שימשו לדריכת זיתים**, ונעשה נסיון מחודש להתחקות אחר הטיפוס המקובל של מתקני הצביעה, אמנם פרופ' אדלשטיין אומר שאין צורך כלל במתקנים מיוחדים, אלא השתמשו בגיגיות או בריכות בהם טבלו את האריגים וקשה ליחס מימצא זה או אחר לתהליך הצביעה, **וכיום מנסים חוקרים לשחזר את תהליך הצביעה, ואחר כך לבנות את התיאוריה** הארכיאולוגית (שם עמ' 259).

'מתקנים שזוהו במשך שנים רבות **כמעט בודאות** כמתקני צביעה, הוכחו לאחר זמן כבית בד ליצור שמן (שם עמ' 52).

'עדות של קונכיות שבורות הינה בעייתית ואינה יכולה להעיד בהכרח על תעשיית צבע, כיון שיכולים לשמש גם כמקור מזון או חומר למילוי רצפות הכנת טיח למלט שיוש לפריטי נוי הפקת סיד. באתרים **מועטים** נמצאו הנוסף לקונכיות גם שרידי צבע על שברי כלי חרס ומתקנים בעלי אופי תעשייתי אך גם במקרים אלו התמונה אינה פשוטה כלל וההסבר לחלק מן המתקנים שנוי לעיתים במחלוקת (צבע מהטבע). וראה לקמן סוף אות ט.

'בחפירות העיר דורה אירפוס שבסוריה נמצא ביכ"נ עתיק מימות התנאים ובו ציורי קיר מסיפורי המקרא, ובציור אחד מצויר אהרן הכהן ולו בגד תכלת והוא כחול. 'מימצא ארכיאולוגי זה של בית הכנסת, סותר הנחה זו [שהתכלת הוא בצבע סגול], הדבר נבדק באמצעים כימיים ואין כל חשש שהצבע המקורי הסגול דהה ונעשה כחול. במהדורה קודמת הארכתי לסתור 'מהלך' זה, קחנו משם.

* * *

מובאות אלו מדברי החוקרים, מדברות בעד עצמם, על דלות המימצאים וההנחות הנילוות לזיהויים. בעולם המדע, רבים ההשערות, תיאוריות עולות ונופלות, ע"פ החלטות שרירותיות של קומץ חוקרים, ומשעה שעלה ברצונם "המדעי הטהור", הם עצמם שמים ללעג וקלס, את דברי קודמם, ומעפרים בעפר את הבנתו הדלה בדרכי המחקר. מלבד שכל מילה במחקר בנויה על עשרות מחקרים שקדמו לה, הנחות על גבי הנחות, שהרי לא בכל החומר שולט החוקר, והוא דולה ידיעות שונות מתוך מחקרים שקדמו לו בלי לבודקם כלל ועיקר. ולכן גם אותם "הררי קונכיות" בחופי צור [אם אמנם נכון הדבר שנמצאו, כיון שהיום אין רואים אותם], אינם מעידים מאומה, שהרי מי לידינו יתקע שחלזונות אלו שימשו לתעשיית תכלת לציצית, אפשר שכולם שייכים לתעשיית הארגמן מחלזון הפורפור [גוון כעין אדום-סגול], וכמו שכתב יי אפשטיין במאמרו "ראוי לציין שאין בידינו אף פתיל תכלת מן הימים בהם נהגה תכלת בישראל, ממילא אי אפשר להסתמך על אנליזה כימית לזהות את מרכיבי התכלת ועל ידם את המקור ממנו ניטלו". "חוטי תכלת [המלכותית] שנמצאו אינם יכולים להיות הוכחה מוחלטת למקור תכלת הציצית, כי מניין לנו שהמקור אחד, המחקר המדעי בשטחים שונים ובדיקתם זה כנגד זה הוא עדיין בגדר מחקר מדעי שיש בו ספיקות. אף ההסתמכות על אתרי צביעת הארגמן אין בה כדי להוכיח על צביעת תכלת הציצית באופן ברור, שהרי לא נמצאו באתרי הצביעה חוטי תכלת של ציצית אלא קונכיות שנשברו מול בלוטת הצבע [ולפ"ז הוא כמ"ש תוס' שעדיף שחלזון יישאר חי], ובחלק מהמקומות נמצאו שיירי צבע נוטים לארגמן". "בעולם נתגלו בסך הכל ארבע פיסות אריג כחולות שמקור צבען זוהה מארגמונים, אף אחת מהן לא

מפתיל ציצית, שתיים מתוכן נמצאו בארץ, וכתבו עליהן שהן צבועות בתכלת חלזון, ונתברר שהם בצבע מן הצומח, וא"כ לא נמצא בארץ ישראל אריג צבוע בתכלת מן החי". וכלשון אחד החוקרים: "מנקודת מבט של המדענים, כל עוד לא נמצא חוט של ציצית שעבר אנליזה כימית ונמצא מקור הצבע בודאות, מאיזה חלזון בא, אין שום מימצא המאשר או שולל זיהוי זה או אחר באופן מוחלט".

"בחפירות של ידין במצדה, נמצא צמר שחשבו שהיה מיועד לציציות, אנליזה כימית גילתה שהצבען הוא אינדיגו, כך שצמר זה הוא או ציצית עם תכלת מזויפת או כלל לא מיועד לציצית. ואילו בציציות במערת בר כוכבא אי אפשר לקבוע בודאות מוחלטת מהו מקורו של האינדיגו אם צמחי או מחלזון".

ואמנם לאחרונה זכינו ונתגלה בסיביר, אוכף הצבוע בצבע תכלת [מפורפרור], אשר נשתמר מחמת הקור העז נובמאמר אריגי ארגמן האמיתי יש ויכוח על תועלת האנליזה (-בדיקה כימית) שעשו בו, ושוב נמצא אריג במורבעת (במדבר יהודה), וגם הוא בודאי אינו ציצית כי יש בו עיטור בבגד. וא"כ עדיין לא זכינו לראיה שצבעו אי פעם בחלזון המורקס – תכלת לציצית.

ומאידך נמצא הסבר להימצאות שרידי ארגמן בלבד: 'מה שנשאר על החרסים הוא מהשכבה העליונה של היורה שבאה במגע עם האויר והחמצן, צבע זה לא מומס ביורה ולכן אין אור היום גורם לו להשתנות לכחול אלא נשאר סגול כמו שהיה ואין פלא שמתעשיית התכלת לא נמצאו חרסים כחולים כי אם סגולים'. ועיין היטב.

ז.

קלא אילן ותרגומו

הדרך לברר מה הוא הגוון הנקרא תכלת, היא מתוך דמיונו המושלם לקלא אילן עד שאי אפשר היה להבחין ביניהם אלא על ידי בדיקות מיוחדות. וא"כ אם נדע מהו קלא אילן נדע מה גוונה של תכלת.

כלומר, מכיון ש"מורקס" זה מפיך את "כל צבעי הקשת", א"כ כיצד נדע את צבע התכלת הנכספת. אחת הראיות לכך, הם ע"פ מה שכתב הערוך, קלא אילן – אינדקו. וכ"כ הנמוקי יוסף (ב"מ לד) אינדי בלעז, וכן פ"י בערוך אינדקי.

ובתשובת רב עמרם גאון (גאוניקה ח"ב עמ' 333) קלא אילן לילגג ובלשון ערבי ניל, ובפ"י ר"ח ב"ק צג ע"ב, קלא אילן פי' בלשון ישמעאל פילג. ובכפתור ופרח פרק מה, איסטיס הוא צבע תכלת ובערבי אל ניל.

ולפי זה יש כותבים 'יש לנו מסורת ברורה מן הגאונים על הגוון של התכלת ואם נוכל להפיק אותו מחלזון צבע בגוון זה הרי שבידינו תכלת מן התורה, ובאופן זה לא תעמוד בפנינו שאלת הזיהוי וההתאמה משום שסימנים מן התורה כאשר הם גורמי הדין ואין אנו נזקקים לסימנים דרבנן ולאומדנא שלא נוכל לילך אחריהם בלי מסורת'.

אמנם נראה שאין צבע התכלת גורם את הדין כמו סנפיר וקשקשת שאם כן הרי כל צבע תכלת כשר הוא וחז"ל אמרו שאיך לך תכלת אלא מן החלזון ונשמא הוא הלכה למשה מסיני ונפלה ראייה זו בבירא.

* * *

מכיון שכל זיהוי גוון התכלת, הוא ע"פ קלא אילן, נחוץ לדעת מה מידת הידע שלנו על קלא אילן, אשר החוקרים נוטים לזהותו עם הצמח איסטיס. והאם ניתן לכנות זאת בשם 'מסורת ברורה מן הגאונים'.

הנחה זו אינה מוסכמת כלל ועיקר [ולא כפי שמציגים, ענין זה כודאות מוחלטת]. וכמו שכתב הרב הרצוג: בשום מקור חיצוני לא מצאנו את השם קלא אילן, החכם זכם **משער** שנשתבש מהמילה היונית קלאינן, ואילו יאסטרוב במילונו כותב שהוא קאללאינוס, ובספר של כומר אחד כתוב שקאללני הוא "היקניתום" הידועה מכבר לתכלת, וקאללני הוא שיבוש של קלא אילן. (התכלת עמ' 401). ואמנם ראה בפ"י רימב"ץ בכלאים (ב, ה) 'איסטיס אינדקי ובלשון יון לולקין. ויש שכתב שאין מילה כזו, ונראה לו לפרש לילך, ליללאק, שהוא שמו של פרח סגול.

זאת ועוד, גם אחר דבריו של הערוך שתירגם למילת אינדיגו, הרי זיהוי מילה זו עצמה מוטל בספק: "מקורו של צבע האינדיגו העתיק אינו ברור, **משערים** ששני צמחים שימשו כמקור לצבע האינדיגו העתיק, אמנם ביחס לזיהויים אנו נתקלים **במספר קשיים**, שהרי צמח האיסטיס מופיע פעמים רבות בלשון חז"ל

בלי שייכות לקלא אילן דווקא, **אין כמעט** מקורות המראים בצורה חדרמשמעית את הקשר בין איסטיס המופיע במקורות לבין קלא אילן (שם עמ' 74).
 מה עוד, יתכן שצבע האינדגו המופק כיום אינו אותו צבע שהופק בעבר, או שמא בצביעה של קלא אילן בזמן חז"ל, השתמשו בחומרי צבע נוספים, שנתנו גוון שונה לגמרי מזה המתקבל מקלא אילן לחדר [כמבואר בסימן ג], או שהיתה שיטת צביעה נוספת שלא ידועה לנו.

* * *

אחת ההוכחות לזיהוי של קלא אילן כצמח האיסטיס [שמוזכר בחז"ל כמין צמח שצובעים בו], הוא תרגומו של הרמב"ם בפיה"מ למילת איסטיס – ניל [וכן בשו"ת הרדב"ז ח"א סי' תרפה], והרמב"ם בהלכותיו בדברו בענין התכלת, הזכיר את צמח האיסטיס, ויתכן דכונתו שם לקלא אילן, ומכיון שעד היום יש צמח בשם ניל בערבית הרי הוא האיסטיס. [אמנם, למעשה יש צמח בשם איסטיס וצמח בשם ניל, בניל יש לכל הפחות שני מינים, והניל המכסיף יש לו נטיה לשחור. וגם אין נכון מה שכתבו 'אין מקורות אחרים בצומח לצביעה' וכבר הובא במאמר של פרו' קורן [מומחה לצביעה], שישנם עוד כחמישים מינים שניתן להפיק מהם צבענים כחולים מן הטבע].

ולא נתברר לי, מה משמעות של קיום צמח בשם זה כיום, הרי מילה יכולה להשתנות, דוגמא לדבר, המילה "ליטר" משמשת בלשון חז"ל [ובשפות נוספות עד היום] כמידה למשקל, כמו "ליטרת בשר", ואילו בלשונינו היא מידת נפח, וכן אמה, יכולה היא להיות: אמת יד, אמת מים, אמת מידה.

ואין לומר דיש בידינו שימור של שמות ותיאור הצמחים בשפה הערבית, ראה בדברי החזון איש שביעית ג' סקי"ח בענין שמות מקומות. וכ"כ באגרות ראי"ה תכג ע"ד קביעות המגילה למושבות בפרטיות איני מוצא לי חומר לספק להוציא מידי רובא דעלמא, כי כל החכמה הזאת של חקירת מדע ארץ ישראל **מלאה** היא רק **השערות** שאמנם ראויים הם לחיבה וכבוד החוקרים והדורשים בזה מצד חיבת הקודש אבל סוף כל סוף **אי אפשר לקבוע מסמרות** על סמך השמות השגורים בין הערבים'. [וראה באזכרה הנדפס לזכרו, במאמרו של החוקר בר דרומא, בענין השערות בחקר מקומות באר"י התלויות על בלימה וע"ש בענין

כזיב]. וכ"כ הגר"ש דבילצקי בתחומין א' על שברי מילים ומשחק מילים (של זיהויי שמות) עם שברי כדים וקיתוניות אין לנו סמך שנוכל לבנות הלכות כאלה אשר אם טעינו איבדנו את הכל". וראה עוד במשנת יוסף על שביעית. אגב, לאחר זיהוי הקלא אילן, שינו את הגירסא בתוספתא ע"ז פ"ז ה"א, קלא אילן שדשם בעצי אשירה, ולא "שרשם", כיון שכך היא דרך עשיית האינדוגו בזמנינו (על ידי דישה). ובמהד' צוקרמנדל הגירסא: שדשו, אולם גם: קלאילן, במילה אחת. ובתוספתא דפו"ר הגירסא אינה "שרשם", אלא "שרשה", ובכתי"ו הגירסא: שדשו.

* * *

עוד יש לדון בענין תרגום מלשון ללשון, שהרי ניתן לתרגם בכמה אופנים. (א) בפירוש המשניות לרמב"ם (כלאים ב, ה) כתב על מילת איסטיס – הוא הנילגה והוא אינדו בלע"ז שצובעין בו תכלת, וכן בשביעית (ז, א) איסטיס – הוא הצבע שצובעים בו תכלת, ובמס' שבת (ט, ה) איסטיס – ניל בלשון ערבי והוא דבר שצובעין בו כעין הרקיע. [ונראה שעל פי דברי הרמב"ם, כתב הרע"ב בכלאים: צבעו דומה לתכלת וקורין לו בערבית ניל ובלע"ז אנדיקו, וכן בשבת (ט, ה) ניל בלשון ערבי וצבעו דומה לתכלת].

בכל מקומות אלו, כתב ר"י קאפח בתרגומו [מילה אחת בלבד] – אלנילג, וכתב בהערה (על המתרגם הקדום): לא דיו שהוסיף לעזים שאינם בדברי רבינו, אלא שכתב שצובעים בו תכלת.

והעיר ג"א, רגילותו (של רי"ק) שכל מה שלא מובן בתרגום הביא בהערה, כגון, משפטים מסובכים ומילים זרות, תיאור צמחים וכו' שהמתרגמים הקדמונים ראו הוספות אלו כעיקר תרגום. כלומר, עדיין יש לסמוך על ר"י אבן תבון ור"י אלחריזי, המתרגמים הקדמונים. וראה הערת רי"ק למס' פרה (ג, ט) הקרמו הוא צבע אדום כהה, ואילו בכלאים (ט, א) פ"י מילת קרמו לפי מילונים ערבים אדום דהה.

(ב) רש"י תירגם בשבת (פט.) איסטיס – קרוג [כרכום], ועל הגליון הוסיפו [כנראה ע"פ פיה"מ] צבע שדומה לתכלת. ובדף עט ע"א פירש"י סטיס – וישודא [איסטיס].

ג) המונח "למאסמא" ככינוי לתכלת, המובא בסוף ס' העיטור הל' ציצית בשם רב נחשון גאון. ראה מש"כ ס' התכלת עמ' 493 בשם מומחים לערבית [וגם מילת בנספגאה, והוא גוון כחול כעין סגול ויולט].

ד) הרמב"ם כתב שדם החלזון הוא שחור כדיו. וכתב הרב הרצוג: רבינו ז"ל החשיב מאד את דברי אריסטו בכל מה שלמטה מן הירח וכו' היום אנו יודעים שאריסטו טעה בהרבה דברים והרבה מן המושכלות הראשונות שלו הוכחשו. והנה אריסטו בהקשר לחלזונות משתמש בלשון 'מלך' ביוונית דהיינו שחור וידוע שהרמב"ם לא היה יודע יוונית וקרא את ספרי אריסטו בתרגום לערבית והמילה מלך יכולה להתפרש גם כדיו (וכ"כ הערוך), ואני **משער** שהמתרגם לערבית תירגם 'מלך' שחור כדיו להביע את שניהם. וראה במוסף הערוך ערך מלך, פי' בלשון יוני דיו שחור.

וראה בסימן ו בענין תרגום מילת חלזון.

ח.

הנחות מוטעות בזיהוי החלזון

הנחת יסוד למהלך ההוכחה למציאת החלזון, היא שידועים לנו כל המינים המצויים בטבע ושלא נעלמו מינים מסוימים, וכדעת המומחים שלא חלו שום שינויי טבע מהותיים' באיזור הים התיכון במשך תקופה זאת.

לכאורה היה מקום להעיר שאין לנו להקדים "הנחות יסוד" לליבון הסוגיא עצמה, אלא לבטל שכל ומושג עצמי בפני התורה, כלומר ראשית חכמה לעמול ולהבין את מאמרי חז"ל ואח"כ לנסות לשייכם למציאות הנראית לפנינו, אולי בכל זאת הפירוש כפשוטו, ואותו חלזון שעולה אחת לשבעים שנה עדיין לא נפל ברשתם של החוקרים [ושמא היינו המובא לעיתים רחוקות ע"י זרמי הים], או שמא הינו מין אחר מקביעתם, או שדרך הפקת הצבע אינה ידועה לנו.

אמנם העיר ג"א, 'הדברים תמוהים שהרי אין מדובר כאן ב"שכל ומושגים", אלא בידיעת המציאות שקודמת לדיונים, כמו כן עולה לע' שנה אינו ברור מה זה עולה ליבשה, על פני שטח הים, ברשת ועוד. הרדזיני טרח בזה מאד. בדמו דם

ממש כיונק או דמוי דם כדגים או שמא כחגבים'. 'אם אמנם דרושה ידיעת המציאות לדיון הרי היא טעות חמורה בלי מרכאות, ויש דוגמאות בלי סוף מדברי האחרונים שאין לפסקיהם קיום מפני ששגו או הושגו בעיקר המציאות, ויש כאלה שניסו ללמוד את המציאות מתוך דברי חז"ל וכבוד אלקים הסתר דבר'.

ועדיין יש להשיב מדוע נחפש את ההגיון רק בספרי יונים ורומאים שבידינו, בתרגום השבעים וביוסיפון, בממצאי החפירות ובדעת מומחים שאי אפשר לצבוע בדם חיות ים. הלוא כבר המליץ רבי יהודה הלוי [כשיר הפותח 'דבריך במור עובר]: "ראה נא גם ראה דודי והבן, וסור ממוקשים צנים ופחים, ואל תשיאך חכמה יוגית אשר אין לה פרי כי אם פרחים וכו' ולמה זה אבקש לי ארחות עקלקלות ואעזוב אם ארחים". וכמו שהובא בהקדמה מאגרות חזו"א 'אם אמנם הבלשנות ותרגום המילים נוטל חלק בתורה שבע"פ לאחר שניתנה לכתוב, אבל הרצים אחריה מידה ואינה מידה, ואין התורה מצויה בין אלה שעושים מלאכתם [הבלשנות] קבע ואת העיון העמוק ארעי'.

ואף כאן, כל גילוי פרט נוסף משנה את כל התמונה, והישג של היום למחר נחשב מיושן, כגון, התפתחות במדע של בדיקות כימיות שיכולים לזהות צבעים בודאות גמורה יותר. צא וראה שאינם יודעים עדיין כיצד ניתן להפיק את י"ד הגוונים שמדבר עליהם פליניוס [לפי המובאה בס' התכלת וצ"ב במקורו], וכאשר היתה חכמת הצביעה מעשים בכל יום, היו להם ידיעות רבות יותר. ומנין היסוד להניח שהכל כבר נתגלה, הרי כיוצא בדבר אמרו על עשרות דברים, במאה האחרונה, וחזרו בהם.

כך מה שסברו בתחילה שנצרך אור השמש לצורך צביעת תכלת מחלזון הארגמן, לאחרונה "נודע" דאינו נצרך, אלא ניתן להגיע לאותו תהליך ע"י אדים ורתחים, ונתגלה הדבר במקרה, שפלוגי שצבע כפי השיטה ש"תכלת" היינו סגול, רצה לשמור על השזירה שלא תתפרק ולכן חימם את הפתיל באדים ורתחים, וראה שהצבע הופך לתכלת ויש שהגדילו לומר דמכאן מוכרח שצבעו בצבע תכלת [ולא בסגול], שהרי תמיד היו עושים פעולה זו ע"י אדים בכדי לשמור על השזירה]. הרי לנו, כיצד "ידיעות חכמי הטבע" יכולה להשתנות מיום ליום "במקרה".

א. לכאורה היה צריך לבדוק את כל אפשרויות הצביעה בכל אלפי המינים הנמצאים בים, שהרי אם באנו לדון מהמציאות אשר לפנינו, ובהנחה שלא נכחדו דגים, אם כן, כל דג הוא בעל סיכוי שווה, להיות דג החלזון. ודבר זה לא נעשה, אלא מראש קבעו מספר מינים, שהיה נראה להם על פי כתבי יוונים [או מסיבה אחרת], ובדקו אותם, ואם כן אין להסתמך על הוכחה זו.

[ואמנם, מצאו החוקרים ארבעה מינים ידועים בודאות שניתן להפיק מהם חומר צבען אינדיגו, אלא שאינם נמצאים כיום בים התיכון, ושערי 'תירוצים' לא ננעלו, מדוע לא נשתמש בהם, וביניהם שאינם גדלים באיזור אר"י, ודבר זה צ"ב, הרי גם כיום חוששים שהמורקס ייכחד מחמת ריבוי הצידה, וא"כ נאמר אף אנו, שמינים אלו בעבר חיו באיזור זה ונדדו והלכו להם והיא היא הגניזה, ועייין].

ב. בהא דאין הכחדה של המין, מפורשים הדברים בס' החינוך מצוות קסט, תקמה, ומקורם במורה נבוכים ח"ג פי"ד 'כל מין מן המינים הנבראים בעולם יתקיים לעולם לא יכלה ויאבד כולו', וכ"כ הרמב"ן בראשית יח, יט 'ידיעת ה' שהיא השגחתו בעולם השפל היא לשמור את הכללים', ובפירושו על איוב (לו, ז), וע"ע ס' העיקרים מאמר ד' פ"ו, רבינו בחיי בס' כד הקמח ערך השגחה, אור החיים (שמיני יא, כא), קהלת יעקב לבעל מלא הרועים ערך השגחה. [וע' חולין סג ע"א רש"י ד"ה משפטיך, ע"ז טז ע"ב ד"ה דימוס בשם ירושלמי שביעית אפילו ציפור קלילא מבלעדי שמיא לא מיתצדא'].

ג. אם נסתמך על "סברא" שלא נכחדו מינים [ולא כמ"ש החינוך שהוא מחוקי ההשגחה על הברואים, ולפ"ד יל"ע אם במין מסוים אין השגחה, או להיפך ישנה השגחה ש"ייעלם"], א"כ נוכל לומר שאמנם לא היתה "הכחדה" מכוונת, אולם היה ריבוי הציד לצורך מצות ציצית והוא זה שגרם להכחדה. ואמנם תמיה בעיני, וכי יתירו אשה על סמך סימנים אלו או יחזירו אבידה לבעליה על סמך סברא חיצונית שלא נעלמו מינים. ויש שדייקו מלשון 'נגנז' ולא 'נגמר'.

ד. הכל מודים שמתגלים כל הזמן מינים חדשים, ובפרט בדבר הנמצא במעמקי הים. ולאחרונה גילו במקסיקו מין מורקס שיכול לחיות במים מתוקים וניתן לצבוע ממנו כותנה ולא צמר.

שיטת הוכחה זו היא רק "על דרך השלילה", על סמך מה שלא מתואר בספרים אלו שום צבע מבעלי חיים ימי אחר, ובצירוף ההנחה שהם תיארו "את כל הידוע בזמנם". והעיר ג"א, 'כל הראיות שבנדון זה בנויות על לא ראינו, והיא אינה ראייה אפילו אם דבר מצוי ביותר שנעלם אולי היה בו משום ספק ראייה, אבל בדבר שהועד עליו בזמנו שהיה נדיר בוראי אין זה כלום, לא ספק ולא ספק ספיקא'.

ט.

סיכום הטענות אודות חלזון הארגמן

נסכם את הטענות העיקריות, אודות חלזון ה"מורקס", הנקרא בימינו "חלזון הארגמן", ממנו כביכול, צבעו את התכלת.

ראשית נביא את טענותיו של הרב הרצוג על תכלת זו (ס' התכלת עמ' 297):

א. אין גופו או נרתיקו בעל צבע ים.

ב. אין הארגמן נדיר וניתן להשיגו בקלות. [ותמוה מה שביארו שדמיו יקרים מפני שצריך לשחות במים עמוקים והיא סכנה, שהרי נכתב במחקר 'הארגמן קל ללכידה (נמצא בעומק מטר וחצי עד שנים עשר מטר) ומצוי בכמויות גדולות בעיקר בעונות מסוימות, ניתן לאסוף בצלילה רגילה בנוסף לשיטת הפתיונות, וארגמוניות הם במים רדודים עד מטר וחצי ולעיתים בשעת שפל נחשפות לשמש].

ג. אין הוכחה שהפורפור העתיק של אומות העולם והתכלת של מצוה חד

הוא. כך שכל ההוכחות מפורפור וכן הממצאים הארכיאולוגים, אינם מחייבים.

ד. קשה לומר על הארגמן שתבנית דיוקנו דומה לדג אף שהוא נייד במי הים.

ה. אין דמו שחור כדיו כדברי הרמב"ם, אלא הוא שקוף בתחילה.

ו. האם החומר הצובע נקרא דם, שאינו נוזלי ומוציאים אותו ע"י כלי פינצטה.

ונוסיף עוד את עיקרי הטענות, שנתחדשו בדברינו (לפי סדר האותיות):

א. בכל הצבעים המתוארים בכתבי אריסטו ופליניוס, לא נזכר במפורש צביעה

של תכלת (אות ג).

ב. פורפורא אין פירושו תכלת בלשון יוונית אלא ארגמן (סגול) ובכל בתי

הצביעה העתיקים נתגלו רק שאריות של צבעי סגול ולא של צבע תכלת. ואמנם בבתי הצביעה באיזור לא נמצאו שרידי צביעת תכלת אלא של ארגמן (אות 1).
ג. בכל בתי הצביעה, לא נמצא "שלט" שהיה זה בית צביעה לתכלת הציצית (אות 2), ולכן גם אם היו מוצאים רמזים ברורים על צביעת תכלת, מנין שזו התכלת, אולי הוא הקלא אילן (אות 1).

ד. כיון שישנם אפשרויות רבות להפקת הצבע מהחלזון, כל קשת הגוונים הנ"ל, כיצד סימנו דוקא צבע זה ולא אחר, ומהו המקור לצביעה באופן המסוים שנעשה היום ע"י חשיפה לשמש, ראשית, פעולה זו כלל לא הוזכרה ברמב"ם, והוזכרה רק בכתבי פליניוס, ולא באריסטו ובוטריביוס [שהוא המקור לצבע כחול], ומנין לנו, היכן יש לעצור בחשיפה לשמש [ושמא קרוב לצבע הרקיע], שהרי בכל שלב, ניתן צבע אחר. ולדעת הרמב"ם, מראה התכלת הוא בשילוב סמנים, ובספרי משמע שכן הוא גם בקלא אילן, א"כ כל עוד לא יודעים את הגוון, לא נוכל להחליט בדבר (אות 2 ואות 3).

ה. אם נרצה לזהות את החלזון על סמך הדמיון לצבע המופק מקלא אילן, אין לנו זיהוי ברור של הקלא אילן (אות 1). ועוד, הטבילה כמה פעמים משנה את הצבע כחול-אפור בהיר עד כחול כהה מאד. יש דגמים של צביעה ע"י אינדגו שהפכו במשך הזמן לירוק או לבן.

ו. בכתבי פליניוס הוזכרו פרטים רבים, על החלזון, כגון, שהחלזון יכול לחיות הרבה אחרי צידתו ומסוגל להחזיק מעמד שבע שבועות ללא מזון. (ס' התכלת עמ' 248), האם נבדקו והותאמו כולם.

ז. לא נמצאו בזמנינו כל אותם גוונים שהוזכרו בפליניוס "הוציאו מהחלזון 14 מיני גוונים של צבע אשר דורגו משחור הדינו הנוצץ עד הסגול והאדום וביניהם, עד הורד הבהיר הכחלחל הנוצץ (ס' התכלת עמ' 248, וכנ"ל דלא נמצא מקורו). והתיאור כיום וכך כתב 'המיץ הנסחט מארגמן קהה קוצים, הוא כמעט חסר צבע בתחילה, אולם עם חשיפתו לאויר ולשמש הוא נהיה לצהוב, ואז לסירוגין נהפך לירוק ואח"כ מופיע טורקיז ואחריו כחול עד שלבסוף מתייצב הצבע הסגול הסופי הנוטה לשחור'.

ח. אם החלזונות, נשארו מאז ומעולם במימי הים [ונקראים כן ומצויים ביון], אם כן למה נעלמה אפשרות הצביעה, זמן רב טרם הופיעו הצבעים החילופיים הסינטטים, ואולי הוא משום שהסתפקו בצבעים זולים וכמ"ש הרדב"ז (אות ב). ט. מה הוא גוון היקינטא, אותו הפיקו מן הפורפור, שהרי אי אפשר לזהות במדויק צבע ע"פ האמור בספר, ובפרט לאור מש"כ י' זיידרמן "לקדמונים היה חסר שם מופשט לצבעים כחול וירוק, שנחשבו כגוונים של שחור וקיבלו שם משותף. ובעברית המודרנית, באה שימוש המחודש במילה תכלת, במובן "תכול הרקיע" על אף שעין לא ראתה **תכלת מקורית** מזה אלף וארבע מאות שנה". (אות ג).

וראה מש"כ הפרי מגדים (סי' ט' סק"ו) "מה ששפת הבגד כעין תכלת בטליתות שלנו", ומבואר דתכלת היינו שחור, ויל"ע ממש"כ שם בשם הא"ר "טלית ירוק הנקרא בלו"א בלשון אשכנזי זכר לתכלת, וכן נוהגים בטלית שלנו ועתה נהגו בטלית קטן שפת הבגד בלו"א", ולכאור' שפת הבגד היתה שחורה כמו בימינו, וא"כ צ"ע מהנ"ל שהרי בלו"א היינו כחול. וראה סימן ד במח' רש"י ותוס', וראה בקדמוניות ספר ג' פ"ז התכלת [במשכן] מסמלת את כיפת השמים. זאת ועוד, יש לדעת שכלל ענין הצבעים קשה לעמוד עליו, וראה בבשמים ראש סי' רמד [אף שבדרך כלל אין לסמוך עליו, נביאו **כדמות** ראייה בלבד]: "צריכים חלזון בקבלה איש מפי איש לפי שאי אפשר להשוות עין הצבע ע"פ האמור בספר עד תכלית". וראה מש"כ הקרן אורה (מנחות מב:) אחר שהאריך בבביאור הסוגיא שם, כתב "וגם הלכה זו לא נתבררה אצלי עד יגלה לנו צבע הברור הדומה לרקיע ולכסא הכבוד". ויש אומרים שצבע הרקיע השתנה בעקבות עשן רב בזמנינו.

י. פעמים רבות מוזכר בדברי חז"ל חלזון, אבל ברוב הפעמים אין ברור שמדובר בחלזון התכלת, ורק בסוגיא במנחות מבואר להדיא חלזון התכלת וסימינו. ומעתה, היתכן למצוא חלזון ע"פ חז"ל בסיוע כל הידיעות שבועולם, ועם זאת להתעלם כמעט לגמרי מסימני הגמ' המובהקים וממשמעותם הפשוטה ולדוחקם באופנים שונים, ומכח זה דחה הרב הרצוג זיהוי זה. [וגם מכיון שבזמנו

לא נודע על אפשרות הפקת כחול [אלא סגול] מחלזון הארגמן]. אמנם אין לתמוה, מדוע נתנה הגמ' סימנים "מפוקפקים", שכל אחד אומר זה צבעו במעמקי הים וזה אומר דומה לגלי הים, שהרי בודאי כשנזכה לראות את החלזון יראו כולם "עין בעין" במדויק להפליא את כל סימניו (סימן ו).

יא. הבדיקה המיוחסת של הגמ' [או בדיקה כימית], אינה מבדילה בין קלא אילן, לבין חלזון הארגמן. וגם הבדיקות הכימיות של היום, אינם מבדילות ביניהם (ראה סימן ב אות יב, ובסו"ס צפיה מאמר מדעי בענין). אלא א"כ נניח, שבימי הגמ' נעשה זיקוק פחות טוב, ונשארו בקלא אילן "צחצוחי אינדרובין" שהגיבו בצורה שונה (סימן ב).

יב. פלא שלא נזכר כלל בשום מקום בחז"ל שאת הארגמן עושים גם מהחלזון (אות ג). וכמ"ש פרופ' אלסנר 'בעיה נוספת שעליה יש לתת את הדעת היא, אם התכלת והארגמן (פורפור) נתקבלו מאותו מקור, מדוע בספרות הלא יהודית ניתן למצוא פרטים מספר על הארגמן ואין כל זכר בענין הצביעה בתכלת'.

יג. מה שמסווגים כיום 'הסתברות' ואפשרויות הצביעה ממינים שונים ע"פ כמות החומר הצובע הנמצאת בתוכם 'בארגמונית וחד קוצים יש יותר חומר 'ברום' ממורקס ובהם צובעים ארגמן ואילו הסגול של המורקס נוטה לכחול'. לדיני התורה שיקול זה אינו כלום.

יד. נראה שתהליך הצביעה בימינו אינו כפי שהיה בימי חז"ל [ואמנם לא הוזכר בשום מקום להדיא תהליך הצביעה, ויל"ע אם הוא לעיכובא].

כיום הצביעה נעשית בשיטת בידוד היסודות הכימיים הצובעים והרחקת כל החומרים האורגניים מדם החלזון, ואולי בכך מאבד את עמידותו ואולי להיפך הקלא אילן נעשה עמיד יותר. (י' אפשטיין). ובאותה מידה שטוענים על תכלת רדין 'האדמו"ר לא היה ער למכשולים האורבים בעקבות התקדמות הטכנולוגיה המודרנית' [שניתן להכין צבע סינטטי ע"י תגובה כימית].

טו. פליניוס כותב, הקונכיליא יש לו ריח לא בריא [אולי צ"ל לא נעים] כשצובעים ממנו, המורגש בכל העיר צור [ויש משערים שלכן הפינקים עברו ממקום למקום].

טז. לא נזכר בשום מקום בחז"ל שהצבע [כמו שמצוי בחלזון המורקס] מדיף ריח רע. כמו כן, שהעוסקים במלאכה זו מדיפים ריח רע ביותר כמו בורסקי והעוסק בפשתן [ויש שכתבו דמחמת הריחות הרעים הורחקו בתי הצביעה מן העיר ועברו ממקום למקום, וגם על כך שלא שמענו בחז"ל].
 יז. יש להאריך בענין קיום ההלכה ככתוב, מול מציאות הנראית שונה, דוגמא לדבר, חום הגעלת כלים, עד שניצוצות ניתזים, שיכולת שועל שאינו מחמיץ, תולעים בדגים, הריגת כינה.
 חי. כל ההשערה בנויה על הפירוש נגנו ואי אפשר למוצאו, אולם אם נפרש כפשוטו נפל כל הבנין [וכעין עשרת השבטים שנאבדו ואין מוצאים אותם].

* * *

בנוסף על האמור, ישנם טענות ממבט המחקר.
 א. לא נזכר מאומה בספרות הגויית הקדומה על צבע התכלת.
 ב. ישנם תנאים מסויימים בכדי ליצר את הצבע, ובזמנינו הוא מיוצר בקלות בתנאים "מודרניים".
 ג. לא תמיד ניתן לדעת באמצעי מעבדה, מהו מקורו של הצבע, צמחי או חלזון, הרי שיש גבול לידיעות המדע.
 ד. ישנם מדענים שמוצאים חומר ממנו ניתן להפיק גוון תכלת, ואח"כ טוענים שזהו החלזון.
 ה. ישנם מדענים שקבעו מראש את זיהוי החלזון [ולא נודע לנו מדוע, ושמה מפני שצבעו בו ארגמן], ואז החלו "לשחק" עם אפשרויות הפקת הצבע.
 ו. האם מכיון שבדרך כלל ב"שאלה אקדמית-מדעית" גרידא, קשה להשיג תמימות דעים, ואילו לגבי שאלת זיהוי חלזון התכלת הושגה מידה מרובה של תמימות דעים בין המדענים שהוא ארגמן קהה קוצים. וזו מצד עצמה מהוה הוכחה לאמת את הדבר.
 ז. ראיות המדע מתחדשות, ונסתייע מדברי החוקרים: "ממצאי מערות בר כוכבא נבדקו ע"י החוקרים והוכח שיש שם חומר אינדיגו, אך לא נתברר אם

מקורו צמחי או מחלזון, וגם מצאו אחוזי כרמיל, שכנראה הוסיפו אותו להגיע לגוון תכלת מסוים". (שם עמ' 73).

ח. במחקר כתוב שמשפחת הארגמונים מונה מאות מינים ואינם אופיינים לאיזור הים התיכון בלבד, וא"כ יתכן שהחלזון האבוד אינו כלל בזמנינו באיזור זה.
ט. קיים חוסר ודאות בדבר הגדרת הגוון החזותי המדויק של שמות הצבעים שהוזכרו בכתבים העתיקים בגלל השינויים החלים במובן מילים אלו במרוצת הדורות. ובעיה זו קיימת ביתר תוקף לגבי המילה תכלת.
לאור הנחות אלו, נדמה אם כן, שנופל כל משקל הראיה מכתבי אריסטו ופליניוס ואין אנו יודעים בבירור לאיזה גוון יש לשאוף ולהגיע.

ונסכם זאת בלשון החוקרים: "היו זיהויים אחרים, אשר הופרכו מעבר לכל ספק וכו' לעומת זאת השימוש בארגמן נזכר במקורות עתיקים זרים, נמצאו גיזות צמר הצבועים בצבע הארגמונים, נמצאו ערימות קונכיות שבורות שבאיזורים שבהם ייצרו את הצבע". "מכל שלושת מיני הארגמונים הבאים בחשבון, הצבע המתקבל מהארגמן קהה הקוצים נטה יותר לקצה הכחול, בעוד שזה המופק משני המינים האחרים נוטה יותר לקצה האדום [אף שניתן לקבל כחול מכל השלושה]. לפיכך **מסתבר** שהשתמשו בקהה הקוצים לגוונים הכחולים ובאחרים לגוונים האדומים, ואם רק אחד המינים כשר לתכלת, זהו הארגמן קהה הקוצים, אמנם, כיון ששלושתם מהוים מין כללי אחד, הרי **מסתבר שכל השלושה** כשרים לתכלת. מה עוד, שחז"ל לא דייקו לזהות את החלזון במינו המיוחד והזכיר סתם חלזון, ולכן סביר להניח, שלא היו סוגי חלזונות שונים שרק חלקם כשרים לתכלת".

שמעתי לטעון דבאר"י לא נמצאו אלא קונכיות מעטות, ואפילו תאמר מאות ואלפים [ולא מליונים כמו בצור], החשבון הוא כך, לצביעת תכלת נצרך כיום שבעה חלזונות, ויתכן שבעבר יותר, מחמת גסות החוט, וא"כ לאלף חוטים [250] סטים של ציצית, ולדעת תוס' [125], נצרך 7000 חלזונות, וא"כ תעשיה ממושכת לכלל ישראל [אפילו היה לכל אחד רק בגד אחד], וא"כ אפילו היו מוצאים באר"י **מאה אלף** קונכיות, היא כמו אפסית למה שנצרך.

יש חוגים הרואים במציאת התכלת "סממני גאולה", וכך כותב אחד מראשי העוסקים בענין: "פעילות מרוכזת זו לחידוש התכלת [ע"י האדמו"ר מרדזין] התרחשה בעצם שנות העליה הראשונה לארץ, נבין את תזמון האירועים כסימן לאתחלתא דגאולה. יוזמתנו כיום לגשת ליישום רעיון חידוש התכלת האותנטית כחלוף מאה שנה מאז אינה נעדרת משמעות רוחנית". "כל דרישות ההלכה לחידוש קרבנות ניתנות כנראה לפתרון מעשי היום, מלבד חומר התכלת לאבנט, שוק פוטניציאלי זה אמנם אינו קיים עדיין, אולם הציפיה הדתית בישראל למימושו, עשויה להביא להקצאת משאבים לכך". והמעין יעמוד מעצמו על חומרת הדברים.

* * *

כתב היעב"ץ (סוטה מח): "אע"ג שבימי האמוראים הראשונים עדיין היה נמצא תכלת, מ"מ לא היה מצוי הרבה (ע' מנחות מב:), והאינדא תרוייהו לא מישתכחי לגמרי, נאבדו מן העולם, עם היות שניהם (החלזון וחול לזכוכית לבנה) מוצאם מן הים הגדול, וכן עצי ירושלים של קנמון היו ומשנחרבה נגנזו (שבת סג:), וגם אפרסמון חבירו של חלזון (שבת כו.) נאבד מא"י ומיריחו שמשם התחלת מציאותו, ועל שמו נקראת העיר יריחו (כמ"ש ביוסיפון), ואין צריך לומר מגן זהב של שלמה המלך, וזולת זה הרבה. וכ"כ בברכות לא, ומש"כ תוס' בזכוכית לבנה ובשירא פרנדא, דמינס האמיתי בטל אחר חורבן בית ראשון, אבל מ"מ נשאר דוגמתם דומים להם קצת לא בעצם ובאמיתות ונקראים בשמותם **בשיתוף השם** בלבד, כמו שמצינו קלא אילן שנדמה לתכלת ואיננו תכלת שהאמת דהוא בטל עכשיו ונשאר דוגמתו מינו אע"פ שאינו מינו, וכן הוא בכל הדברים הטובים שבטלו בדורות המאוחרים שירדו פלאים, מכל מקום השאירו אחריהם זכר דמיונם באיכות שפל וחסר מאד משלימותו".